

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV GERMÁNSKÝCH STUDIÍ / NEDERLANDISTIKA

Diplomová práce

Petra Hübnerová

PIETER BRUEGEL: *NEDERLANDSE SPREEKWOORDEN*; ANALYSE VAN DE
AFGEBEELDE FRASEOLOGISMEN EN HUN TSJECHISCHE EQUIVALENTEN

Pieter Bruegel: *Dutch Proverbs*; Analysis of the depicted phraseologisms
and their Czech equivalents

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Zdenka Hrnčířová

DANKBETUIGING

Ik wil graag van harte mijn dank betuigen aan PhDr. Zdenka Hrnčířová voor de begeleiding en de tijd die zij heeft besteed aan het nalezen en verbeteren van mijn scriptie. Mijn dank gaat ook uit naar Prof. Dr. Jan Pekelder voor zijn waardevolle adviezen. In het bijzonder wil ik mijn ouders, zus en mijn vrienden bedanken voor het vertrouwen en de steun die ik kreeg tijdens de vordering van de thesis.

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a v Seznamu literatury uvedla veškerou literaturu, kterou jsem použila.

Ik verklaar hiermee dat ik mijn afstudeerscriptie zelfstandig heb geschreven en alle literatuur die ik gebruikt heb in de Literatuurlijst heb vermeld.

V Praze dne

Petra Hübnerová

ANOTACE

Název práce:	Pieter Bruegel: <i>Nizozemská přísloví</i> ; Analýza zobrazených frazeologizmů a jejich českých ekvivalentů
Autor:	Petra Hübnerová
Instituce:	Univerzita Karlova v Praze Filozofická fakulta
Obor:	magisterské studium; nederlandistika
Vedoucí práce:	PhDr. Zdenka Hrnčířová
Počet stran:	122 + přílohy
Počet příloh:	3
Rok obhajoby:	2010
Klíčová slova:	frazeologizmy, přísloví, rčení, Pieter Bruegel, kontrastivní analýza, ekvivalence

Práce si klade za cíl provést kontrastivní analýzu zobrazených nizozemských frazeologizmů na obraze Pietera Bruegela staršího *Nizozemská přísloví* (1559). Teoretická část popisuje nejdůležitější české a nizozemské frazeologické a paremiologické zdroje a představuje základní terminologické pojmy a jazykové postupy, které byly při analýze použity. Dále uvádí základní fakta o autorovi obrazu, stejně jako o vědecké literatuře, která se tomuto mimořádnému uměleckému dílu věnuje. Praktická část se zaměřuje na nizozemský korpus, jeho charakterizaci a již vlastní kontrastivní analýzu.

ABSTRACT

Title: Pieter Bruegel: *Dutch Proverbs*; Analysis of the depicted phraseologisms and their Czech equivalents

Author: Petra Hübnerová

Department: Charles University in Prague
Faculty of Arts

Study program: MA programme, Netherlandistics

Supervisor: PhDr. Zdenka Hrnčířová

Number of pages: 122 + attachments

Number of attachments: 3

Year: 2010

Key words: phraseologisms, proverbs, sayings, Pieter Bruegel, contrastive analysis, equivalence

The thesis aims to conduct a contrastive analysis of Dutch idioms that appear in the painting by Pieter Bruegel the Elder, *Dutch proverbs* (1559). The theoretical part describes the most important Czech and Dutch sources concerning phraseology and paremiology and presents the basic terminology and linguistic approaches that were applied in the analysis. It further mentions some basic facts about the author of the painting, as well as about the scientific literature dealing with this remarkable piece of art. The practical part focuses on the Dutch corpus, its characterization and the contrastive analysis itself.

MOTTO

“Ik ben van mening, Sancho, dat er geen spreekwoord is, dat niet waar is, want het zijn allemaal uitspraken die ontleend zijn aan de ervaring zelf, de Moeder van alle Wetenschappen.”

Miguel de Cervantes Saavedra

De vernuftige edelman Don Quichot van La Mancha

INHOUD

1	Introductie van het onderwerp	9
1.1	Motivatie	9
1.2	Doelstelling & hypothese.....	11
1.3	Werkwijze & opbouw.....	11

HET THEORETISCHE DEEL

2	Fraseologisch onderzoek; Geschiedenis.....	13
2.1	In het Nederlandse taalgebied.....	13
2.2	In Tsjechië.....	14
2.3	Paremiologie en paremiografie.....	16
2.3.1	In het Nederlandse taalgebied.....	17
2.3.2	In Tsjechië	18
3	Terminologie.....	20
3.1	Fraseologische eenheid.....	20
3.1.1	Idioom vs. fraseologisme.....	21
3.1.2	Definitie van een fraseologisme; Kenmerken	23
4	Toegepaste linguïstische benaderingen	27
4.1	Classificatie van fraseologismen.....	27
4.1.1	Formele classificatie; F. Čermák.....	28
4.1.2	Termen <i>gezegde</i> , <i>zegswijze</i> , <i>spreekwoord</i> , <i>vergelijking</i> en <i>idiomatisch compositum</i>	30
4.2	Contrastieve linguïstiek en contrastieve analyse; De term <i>equivalentie</i>	32
4.2.1	CA op het gebied van fraseologie	33
4.2.2	Equivalentiemodel (Van Overbeke); De term <i>isomorfie</i>	34
5	Taal in beeld; Fraseologismen als de bron van inspiratie in de kunst.....	36
5.1	Bruegels voorgangers.....	36
5.1.1	'Blauwe Huycken'.....	37
5.1.2	'Omgekeerde en Verkeerde Wereldtaferelen'.....	39
5.2	Pieter Bruegel de Oude.....	40
5.2.1	Het Spreekwoordenchilderij (1559)	41
5.3	Onder invloed van één schilderij; Bruegels navolgers.....	42
5.3.1	Bruegels studies.....	43

HET PRAKTISCHE DEEL

6	Samenstelling van het onderzochte corpus.....	46
6.1	Identificatie	46
6.1.1	Lijsten 'Grauls' en 'Marijnissen'.....	46
6.1.2	Afgewezen fraseologismen.....	49
6.1.3	Toegevoegde fraseologismen.....	53
6.1.4	Twijfelachtige gevallen.....	54
6.2	Vorm	56
6.3	Betekenis	60
7	Het corpus; Karakteristiek.....	62
7.1	Bruegels fraseologismen in het tegenwoordige taalgebruik	62

7.2	Typen fraseologismen op het schilderij	65
7.3	Finale Nederlandse corpus (met betekenis)	68
8	Analyse	72
8.1	Equivalentietype 1 ('eenvoudige leenvertaling')	72
8.2	Equivalentietype 2 ('structuur-bewaarde equivalenten')	73
8.3	Equivalentietype 3 (nul-equivalentie)	75
8.4	Tsjechische equivalenten.....	76
	8.4.1 Bronnen	76
	8.4.2 Zoekwijze en vorm	78
	8.4.3 Contrastieve analyse	78
8.5	Uitkomsten	99
	8.5.1 ET1: Eenvoudige leenvertaling	100
	8.5.2 ET2: Structuur-bewaarde equivalenten	103
	8.5.3 ET3A/3B: Nul-equivalentie	106
8.6	Nederlands-Tsjechisch beeldwoordenboek	111
9	Conclusie.....	113
10	Resumé	115
11	Résumé	116
12	Literatuurlijst.....	117

APPENDICES

- Appendix 1 *Nederlandse spreekwoorden (1559)*
- Appendix 2 *Contour afbeelding Nederlandse spreekwoorden*
- Appendix 3 *Klein beeldwoordenboek: Nederlands - Tsjechisch*

1 INTRODUCTIE VAN HET ONDERWERP

De kern van de scriptie is de contrastieve analyse van Nederlandse fraseologismen en hun Tsjechische equivalenten. In vergelijking met andere werken op dit gebied is de scriptie bijzonder vooral vanwege het onderzochte corpus. De basis van het corpus vormt namelijk een kunstwerk uit de zestiende eeuw, het beroemde schilderij van Pieter Bruegel de Oude, *Nederlandse spreekwoorden* (1559). Het schilderij toont ongeveer een honderd Nederlandstalige spreekwoorden, gezegden, zegswijzen en andere fraseologismen die destijds gangbaar waren in het Nederlands en het Vlaams, waarvan een groot aantal nog altijd gebruikt wordt. Het kunstwerk is dus extra interessant ook vanuit een taalkundig perspectief.

1.1 MOTIVATIE

Bij het bestuderen van een vreemde taal ligt de nadruk vooral op het uitbreiden van de woordenschat en de grammaticale aspecten van de taal in kwestie (d.w.z. morfologie en syntaxis). In vergelijking daarmee wordt de kennis van fraseologismen van de taal tamelijk verwaarloosd. Het zijn echter juist de verschillende fraseologische (en paremiologische) uitdrukkingen die een taal levendig maken en die moedertaalsprekers helpen om iets met een paar woorden uit te drukken, wat ze anders ingewikkeld zouden beschrijven:

Zonder kennis van idioom, spreekt men de taal niet goed. De bestudering van spraakkunst, zinsbouw en spelling - hoe grondig ook - waarborgt geen voldoende kennis van de vreemde taal. Juist om de eigen gevoelens of gedachten onder woorden te brengen is idioom noodzakelijk.¹

Het spreekwoordenschilderij van Pieter Bruegel stelde in dit opzicht een interessant onderzoeksterrein voor. Ten eerste bood het schilderij een neutraal corpus van fraseologismen aan, wat eigenlijk niet zo vanzelfsprekend was als het op het eerste gezicht mag lijken. Bruegel paste namelijk geen censuur toe bij de keuze van fraseologismen voor het schilderij, in tegenstelling tot de meerderheid van andere spreekwoordenverzamelaars zoals Harrebomée (Sanders, 2005: 234), Stoett of Komenský in Tsjechië. Hij schilderde een aantal fraseologismen die zelfs als vulgair of beledigend kunnen worden opgevat. In de

¹ <<http://educatie-en-school.infonu.nl/taal/34721-engels-idioom-uitdrukkingen-van-coals-tot-difference.html>> Geraadpleegd op 19 juli 2010

analyse was het dus nodig om rekening te houden met de niet bepaaldelijk ‘beleeft’ woordenschat. Toch is Bruegel geen eenvoudige ‘volkschilder’ die grapjes maakt door het afbeelden van naakte boeren die ‘op de wereld schijten’. Bruegels schilderij is een diepe en goed doorgedachte kritiek op de toenmalige maatschappij, die tot nu toe actueel blijft en het gebrek aan censuur is ook vanuit taalkundig oogpunt van belang.

De tweede reden om het schilderij te kiezen als basis voor het corpus was het feit dat de fraseologismen nog nooit geanalyseerd werden ten opzichte van het Tsjechisch. Vanwege de beroemdheid van het schilderij werden minder of meer gedetailleerde contrastieve of vergelijkende studies uitgevoerd voor het Duits, Engels, Frans en Hongaars.

In dit verband moet hier gezegd worden dat het schilderij zelf (ongeacht de artistieke kracht en kwaliteit), niet echt uniek is. Er bestaan andere spreekwoordenschilderijen, prenten en verschillende andere kunstwerken in het kader van iconografie van fraseologismen, maar zelden uit andere gebieden dan het tegenwoordige Nederland of Vlaanderen (en gedeeltelijk ook Frankrijk). Wij hebben hier blijkbaar te maken met een traditie die typisch is voor de Nederlandstalige cultuur en maatschappij:

[...] Pieter Bruegel is niet enkel een glorie van de Nederlandsche schilderkunst; in zijn werken heeft hij tevens zijne en onze moedertaal gediend, door tal van Nederlandsche woorden, uitdrukkingen en gezegden zo heerlijk in beeld te brengen en voor altijd te bewaren. En Bruegels werken scheiden van zijn taal is een onmogelijkheid. [...] onze spreekwoordenschilderijen bieden juist eene dier zeldzame gelegenheden aan waarin onze Nederlandsche moedertaal een internationale betekenis heeft gekregen.

(Grauls, 1934: 123)

De laatste factor die een rol speelde bij de keuze van het onderwerp was gewoon de nieuwsgierigheid. Er zijn nog steeds zo veel onbeantwoorde vragen over het schilderij, waarvan de juiste identificatie van de individuele afbeeldingen en het aantal fraseologismen op het schilderij de belangrijkste kwesties zijn. Daarom is een van de doelstellingen van de scriptie ook de samenstelling van het corpus fraseologismen dat zo objectief mogelijk en zo dicht bij het schilderij zelf zou zijn.

1.2 DOELSTELLING & HYPOTHESE

Behalve de samenstelling van het corpus heeft de scriptie in principe nog twee doelstellingen. Ten eerste is het de uitvoering van de contrastieve analyse met als resultaat het Nederlands-Tsjechische woordenboek van de afgebeelde fraseologismen.

Het tweede doel hangt hiermee samen. De scriptie gaat in op de vraag op welke manier zo'n woordenboek samengesteld moet worden en of het überhaupt mogelijk is, d.w.z. is het theoretisch mogelijk dat alle Nederlandse fraseologismen hun tegenhangers in het Tsjechisch hebben? Hierbij gaat de scriptie van de volgende stelling uit:

Spreekwoorden, zegswijzen en dergelijke fraseologismen ontstaan als uitspraken die gebaseerd zijn op een extra-linguïstische werkelijkheid¹ (d.w.z. op zekere regels, conventies, morele waarden en stereotypen die gehanteerd werden door de Europese beschaving) en daarom zouden ze universeel toepasbaar moeten zijn. Theoretisch moet er dus voor elk Nederlands fraseologisme een Tsjechisch equivalent bestaan die dezelfde - universeel toepasbare - betekenis draagt.

1.3 WERKWIJZE & OPBOUW

De scriptie is onderverdeeld in twee delen. In het eerste theoretische deel worden de belangrijkste Nederlandse en Tsjechische bronnen voorgesteld die betrekking hebben op het onderwerp van de scriptie. Het concept *fraseologisme* wordt daar gedefinieerd en de belangrijkste typen fraseologismen worden onderscheiden op basis van hun structuur. Daarvoor werd de formele classificatie van František Čermák (2007) gebruikt. Verder worden drie equivalentietypen van fraseologismen onderscheiden op grond van een artikel van Van Overbeke (2001). Het laatste onderdeel is gewijd aan Pieter Bruegel de Oude en de wetenschappelijke studies over het schilderij.

Het praktische deel bestaat uit drie onderdelen. Het eerste onderdeel betreft de samenstelling van het corpus (d.w.z. de identificatie van de individuele fraseologismen en

¹ het feit dat fraseologismen een extra-linguïstische oorsprong hebben en dat ze van zekere universele waarden uitgaan, wordt bewezen door de eigenlijke etymologie van de uitdrukkingen (als die bekend is) en wordt geaccepteerd (en geaccentueerd) door de meerderheid van bronnen die geraadpleegd werden in dit werk (bv. door Verstraten in *Vaste verbindingen* (1992), door Geeraerts & Bakema in *De prismatische semantiek van idiomem en composita* (1993), door Cox in *Van Dale Spreekwoordenboek in zes talen* (1994), door Rolls in *Taking the proverbial: The psychology of proverbs and sayings* (2007), door Mieder in *The only good indian is a dead indian: History and Meaning of a Proverbial Stereotype* (1995), door Basevska in *Searching for 'yesterday's man' - Connecting historical reasearch and proverbial wisdom* (1999) enz.)

de vaststelling van hun vorm en betekenis). Het corpus wordt dan nader beschreven in het volgende onderdeel. De laatste stap was de eigenlijke analyse van Nederlandse fraseologismen en hun Tsjechische equivalenten. De uitkomsten van de analyse worden samengevat en besproken in de conclusie.

HET THEORETISCHE DEEL

2 FRASEOLOGISCH ONDERZOEK; GESCHIEDENIS

De fraseologie, een taalkundige discipline die zich bezighoudt met het onderzoek naar fraseologismen, is een vrijwel nieuw gebied van de taalwetenschap (Verstraten, 1992: 17). De eerste poging om fraseologie voor te stellen als een zelfstandige taaldiscipline werd pas in 1946 gedaan door de Russische linguïst Vinogradov, die uitgaat van de theorieën van de Zwitserse filoloog Bally¹ (Burger, 2007: 17).

Op het werk van de Russische fraseologische school is het onderzoek van vele Duitstalige auteurs gebaseerd, namelijk dat van Burger en Fleischer, die vooral in de jaren tachtig publiceerden. Behalve in Rusland en Duitsland wordt er voor fraseologie ook nog belangstelling getoond in de Verenigde Staten. Het gaat bepaaldelijk om vijf auteurs uit de jaren zestig: Postal, Katz, Chafe, Weinrich (een Pools-Amerikaanse linguïst) en Fraser (Verstraten, 1992: 17-18).

Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw krijgt fraseologie steeds meer aandacht. In Groot-Brittannië wijden vooral Cowie en Howart hun onderzoek eraan; ze hebben de tot op heden grootste bibliografie van alle recente werken over fraseologie samengesteld en op het internet geplaatst². In 1999 werd Europhras opgericht, de Europese Associatie voor Fraseologie. De doelstelling van Europhras is om verschillende fraseologische onderzoeksprojecten te ondersteunen, bijvoorbeeld worden er colloquia georganiseerd door Europhras die uitsluitend op fraseologie gericht zijn³.

Het lijkt er dus op dat de fraseologie, die als taaldiscipline oorspronkelijk relatief verwaarloosd werd, nu eindelijk een vast deelgebied van de taalwetenschap vormt en dat er in de toekomst waarschijnlijk nog meer interesse getoond zal worden voor het fraseologisch onderzoek.

2.1. IN HET NEDERLANDSE TAALGEBIED

In de neerlandistiek werd er tot voor kort (met uitzondering van het spreekwoordenonderzoek) weinig aandacht besteed aan fraseologie. Een goed bewijs daarvan is het feit dat het eerste Nederlandse woordenboek, dat consequent ook

¹ *Linguistique générale et linguistique française* (1909)

² <<http://www.euralex.org/bibweb/>>

³ <<http://www.europhras.org/>>

fraseologismen vermeldt, pas in 1999 werd uitgegeven¹ (Klimaszevska, 1988: 227). De editeur van het woordenboek, Van Sterkenburg, was ook één van de eersten die het belang van fraseologie voor niet-moedertaalsprekers van het Nederlands benadrukte².

Aan het einde van de jaren tachtig vonden twee internationale symposia³ plaats over methoden en theorieën van het fraseologisch onderzoek. De organisatoren waren twee taalkundigen van de Universiteit Tilburg, Everaert en Van der Linden, die tot de zogenaamde Tilburg-kring behoorden (Burger, 2007: 644). Onder invloed van Engelstalige auteurs concentreerden ze zich helaas veeleer op de fraseologie van het Engels, hoewel ze ook studies over algemene fraseologie publiceerden⁴. In de jaren negentig werd er eindelijk meer belangstelling getoond voor de fraseologie van het Nederlands. Het gaat vooral om twee volgende werken: *Vaste verbindingen* van Verstraten (1992) en *De prismatische semantiek van idiomen en composita* van Geeraerts & Bakema (1993). Het artikel *Kan men de angorakat uit de pereboom kijken*⁵ van M. van Overbeke (2001), gedeeltelijk gebaseerd op dat van Geeraerts, is een van de zeldzame werken die fraseologismen in het kader van de contrastieve linguïstiek bespreekt. Alle drie werken, en met name het laatste, dienden als belangrijke informatiebronnen voor dit werk.

Het moet nog toegevoegd worden dat ook de linguïsten aan buitenlandse universiteiten hun onderzoek wijdden aan de fraseologie van het Nederlands, en dat namelijk in Rusland en Polen en Hongarije. De Russische linguïst Dobrovol'skij probeerde de typologische structuur van de fraseologie van het Nederlands te beschrijven in zijn *Nederlandse fraseologie* (1988). Een ander werk op dat gebied, *Verbale fraseologie van het Nederlands* (1990), is van de Poolse linguïst Klimaszevska (Burger, 2007: 644). Twee andere belangrijke studies zijn van de Hongaarse docent E. Mollay⁶: *Een contrastieve analyse van Nederlandse fraseologismen en hun Hongaarse equivalenten die van elkaar in de beeldspraak verschillen* (1998) en *De verhouding tussen fraseologismen en idiomatische composita: een stiefkind in de taalkunde* (1992).

2.2 IN TSJECHIË

¹ *Van Dale Woordenboek Hedendaags Nederlands* van Piet van Sterkenburg (1999)

² in zijn artikel *Naar een-basis fraseologie voor niet moedertaalsprekers* (1990)

³ de zogenaamde 'Tilburg Workshops on Idioms' (1989, 1992)

⁴ bijvoorbeeld *Verbal Idioms and the Lexicon* (1989)

⁵ uitgegeven in *Contrastief onderzoek Nederlands-Frans* (2001)

⁶ ook de auteur van *Nederlands--Hongaars spreekwoordenboek met inleidende studies* (2002)

De eerste fraseologische studie van het Tsjechisch is relatief oud: het boek van M. Sychra, *Proef van de Tsjechische fraseologie*¹, dateert al van het jaar 1821 (Čermák, 2007: 483). Het is in het Duits geschreven en werd later gebruikt door Jungman als bron van informatie voor zijn beroemde Tsjechisch-Duitse woordenboek².

In 1862 volgde in het Tsjechisch geschreven *Tsjechische fraseologie*³ van Šach (Čermák, 2007: 483). Op ongeveer zeventig bladzijden verzamelde hij vaste Tsjechische woordverbindingen en verklaarde hun betekenis op basis van verschillende literaire werken uit de zestiende en zeventiende eeuw (meestal kronieken). De verzameling is een eenvoudige, maar voor die tijd soms verrassend accurate voorganger van een fraseologisch woordenboek:

Dáti. Kdo chce v domu škody zbýti, nedej jiskře uhlem býti. Dal. Dal jemu života zbýti, moha jej málem uživiti. Výb. **Dáti na smrt.** Krásná tilce na smrt dali a hrad Děvín rozvalili. Dal. Byl dán na bezživotí. Výb. **Dáti za muž.** Nadál jsem se, že tě slovně za muž dám (provdám). Výb. **Dáti za krále.** Syna svého, mládenečka ve třinácti letech, Uhrům za krále dal. Vel. **Dáti na rozum, na vědomí.** Kte-

Afb. 1: Detail van *Tsjechische fraseologie* van J. Šach, 1862 (p. 17). Fraseologische mogelijkheden van het Tsjechische werkwoord 'dáti' (geven)

Het begin van de moderne Tsjechische fraseologie kan gesitueerd worden in de jaren tachtig van de twintigste eeuw, dus in ongeveer dezelfde periode als in de rest van Europa. In 1947 wordt het boek *Volkse zegswijzen* van de Tsjechische vertaler Zaorálek uitgegeven: een driedelig woordenboek van verschillende fraseologismen (voor het eerst voorzien van een korte annotatie over de betekenis en de bron), dat hij aanvankelijk voor eigen gebruik samenstelde (Čermák, 2007: 484).

In 1978 publiceerde Čermák zijn eerste artikel over fraseologie als een taaldiscipline⁴, en in de volgende jaren gaf hij verschillende kortere fraseologische studies uit. Zijn eerste grotere werk was *Woordenboek van de Tsjechische fraseologie en idiomatieit*⁵, samengesteld met zijn collega Hronek en Machač en gevolgd door de tot op heden uitvoerigste beschrijving van het Tsjechische fraseologische systeem,

¹ *Versuch einer böhmischen Phraseologie* (1821)

² <<http://www.cesky-jazyk.cz/zivotopisy/matej-josef-sychra.html>> Geraadpleegd op 7 april 2009

³ *Česká fraseologie. Sestavena zvláště v prospěch studujících na školách gymnasiálních reálních z nejvýtečnějších spisovatelů od nejstarší doby až do Komenského* (1862)

⁴ *Idiomatika, frazeologie a lexikografie* (1978)

⁵ *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (1983)

*Tsjechische en algemene fraseologie en idiomatieit*¹. Het zijn vooral de twee laatste werken die gebruikt werden bij het samenstellen van het Tsjechische gedeelte van het corpus en bij de classificatie van de afgebeelde fraseologismen. František Čermák is ook één van de voorzitters van de Europhras.

2.3 PAREMIOLOGIE EN PAREMIOGRAFIE

De paremiologie kan gedefinieerd worden als de studie van spreekwoorden; het Griekse woord ‘paremia’ betekent ‘proverbium’ (Mieder, 2004: 125). De paremiografie, daarentegen, verzamelt spreekwoorden, zonder er verder theoretisch onderzoek naar te doen (Mieder, 2004: 12). Hoewel beide taaldisciplines een deelgebied van de fraseologie vormen, zijn zowel de paremiologie als de paremiografie feitelijk veel ouder.

De oorsprong van spreekwoorden (en dergelijke fraseologismen) is meestal niet te achterhalen, zoals ook het geval is voor andere fenomenen uit de anonieme mondelinge overlevering, bijvoorbeeld liederen, sprookjes of raadsels. In ieder geval vond men spreekwoorden al in Griekse en Romeinse teksten uit de klassieke oudheid² en in oude schriftelijke bronnen uit Egypte of Mesopotamië. Aan de andere kant is de herkomst van een groot aantal Europese spreekwoorden duidelijk: de Bijbel (Cox, 1994: 11).

In de middeleeuwen werden spreekwoorden vaak gebruikt tijdens de preken om een morele les over te dragen en verder treft men ze in de letterkunde aan bij sommige middeleeuwse auteurs³.

Vanaf het begin van de zestiende eeuw begonnen spreekwoorden en soortgelijke fraseologismen steeds populairder te worden. In de periode van de renaissance werden ze gezien als bron van menselijke wijsheid en in die tijd ontstond ook de traditie van spreekwoordenverzamelingen (waarvan de meest bekende voorbeelden uit het Nederlandse taalgebied), met inbegrip van het schilderwerk waarop deze scriptie gebaseerd is.

Hoewel de populariteit van spreekwoorden daalde in de achttiende eeuw, werden ze opnieuw een onderwerp van interesse in de negentiende en twintigste eeuw en niet alleen onder de taalwetenschappers. In de laatste decennia wordt er veel literatuur over spreekwoorden uitgegeven (vooral verschillende spreekwoordenboeken).

¹ *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* (2007)

² bv. in *Ars Amatoria* van Ovidius (Cox, 1994: 11)

³ bv. bij Geoffrey Chaucer (Stoett, 1923-25: 529)

2.3.1 IN HET NEDERLANDSE TAALGEBIED

De paremiografie in het Nederlandse taalgebied kent een lange traditie. De oudste spreekwoordenverzameling werd al in 1480 uitgegeven in Deventer: *De Proverbia Communia*. Het boekje bevat ongeveer achthonderd Nederlandse spreekwoorden met hun Latijnse vertaling; de samensteller van de verzameling blijft anoniem (Cox, 1994: 371).

Twintig jaar later verscheen een ander belangrijk werk over spreekwoorden: *De Adagia* van Desiderius Erasmus. In 1500 bevatte het boek ongeveer honderd ingangen, maar aan het eind van zijn leven heeft Erasmus er meer dan drie duizend klassieke Griekse en Latijnse spreekwoorden aan toegevoegd, voorzien van zijn eigen commentaar en uitleg. *De Adagia* werd een groot succes met een grote invloed op latere spreekwoordenverzamelaars (Cox, 1994: 369).

Na *De Adagia* werden er in de jaren vijftig en zestig van de zestiende eeuw nog een paar andere spreekwoordenverzamelingen uitgegeven, bijvoorbeeld *Gemeene Duytsche Spreekwoorden: Adagia oft Prouerbia ghenoeemt* (in 1550 in Kampen), *Les Proverbes anciens flamengs en françois* (in 1568 in Antwerpen) of *Proverbia Teutonica Latinitate donata* (in 1550 in Antwerpen), wat bewijst dat dit thema toen immens populair was. In 1559 schilderde Pieter Bruegel de Oude zijn schilderij *Nederlandse spreekwoorden* (Marijnissen, 1988: 133-134).

In de negentiende eeuw kregen spreekwoordenverzamelingen opnieuw veel aandacht. De grootste verzameling van spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen tot nu toe is het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* van P. J. Harrebomée dat in totaal ongeveer 42.000 ingangen bevat en uitgegeven werd tussen 1858 en 1870. Aan het begin van de twintigste eeuw gaf A. de Cock zijn *Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van Oude Gebruiken en Volkszedes* uit. In de jaren twintig verscheen het eerste wetenschappelijker georiënteerde naslagwerk over spreekwoorden: *Nederlandsche Spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden* van F.A. Stoett. In zijn verzameling vermeldt hij ook bronnen en behandelt ongeveer 2600 spreekwoorden (Ter Laan, 2003: 8). Alle drie bovenstaande verzamelingen zijn nu volledig gedigitaliseerd en beschikbaar op het internet en werden gebruikt bij het samenstellen van het corpus in dit werk¹.

Hedendaagse verzamelingen werden vooral gepubliceerd in de jaren veertig, vijftig en zestig, bijvoorbeeld: *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen* van K. ter

¹ zie hiervoor hoofdstuk 6

Laan, *Nederlandse taalschat: Spreuken en spreekwoorden* van J. Cauberghe of *Nederlandse zegswijzen* van A. Huizinga.

Alle bovenstaande auteurs waren voornamelijk gespecialiseerd op het gebied van de paremiografie, maar er bestaan eigenlijk niet veel taalkundig georiënteerde werken over spreekwoorden. In 1923 verscheen er in *Uit de geschiedenis der Nederlandsche taal* het hoofdstuk *De spreekwoorden onzer taal* van J. Verdam, waarin hij sommige aspecten van etymologie, vorm en inhoud van spreekwoorden behandelde en verwees naar de typische taalkenmerken van een spreekwoord. C.G.N. de Vooys is een andere taalkundige die behalve de oorsprong van spreekwoorden ook hun vorm, betekenis en eigenaardigheden besprak in twee artikels die hij in 1912 publiceerde: *Spreekwoorden en Lessen over spreekwoorden* (Stoett, 1923-25: 7).

In 1963 gaf F. van Gestel, een taalkundige van de Universiteit Utrecht, een artikel over fraseologismen uit, waarin hij de begrippen spreekwoord, uitdrukking, gezegde en zegswijze probeerde te definiëren¹. Hij was de eerste in het Nederlandse taalgebied die de termen systematisch classificeerde (Verstraten, 1992: 18). De definities van de individuele typen fraseologismen die op Bruegels schilderij voorkomen, zijn gebaseerd op het artikel van Van Gestel².

2.3.2 IN TSJECHIË

Het begin van de paremiologie in Tsjechië is (zoals in het Nederlandse taalgebied) verbonden met de eerste spreekwoordenverzamelingen. Tot de oudste Slavische spreekwoordenverzamelingen behoort het werk *Proverbia Flassconis* (Čermák, 2007: 483), een verzameling van meer dan tweehonderd oude Tsjechische spreekwoorden. De auteur is waarschijnlijk de Tsjechische schrijver Smil Flaška uit Pardubice. De verzameling dateert van het midden van de 15de eeuw en is alleen gedeeltelijk bewaard (Chaloupka, 2005: 80).

Aan het einde van de zestiende eeuw werd een verzameling van meer dan driehonderd Tsjechische spreekwoorden met Latijnse uitleg uitgegeven: *Dicteria seu proverbia bohémica* van J. Srnec (later naar het voorbeeld van Erasmus *Adagia Bohémica* genoemd)³.

¹ *De omschrijving van spreekwoord, zegwijze, uitdrukking en gezegde* (1963)

² zie hiervoor hoofdstuk 4.1.2

³ <<http://tyfoza.no-ip.com/ceskyid/html/knihy/ceskyid01/texty/0298-0596.htm>> Geraadpleegd op 20 april 2009

Uit de zeventiende eeuw stamt de verzameling van ongeveer tweeduizend Tsjechische fraseologismen (niet alleen spreekwoorden) van J. A. Komenský, maar de belangrijkste Tsjechische spreekwoordenverzameling is echter het boek van F.L. Čelakovský uit de negentiende eeuw, *De wijsheid van het Slavische volk in spreekwoorden*¹ (Bittnerová – Schindler 2003: 280). Het is een enorme verzameling van vijftienduizend Slavische spreekwoorden, gerangschikt volgens verschillende thema's. Čelakovský geeft er ook commentaar bij en legt de betekenis van spreekwoorden uit aan de hand van Slavische gewoontes of legenden. Hij was ook de eerste in het Tsjechische taalgebied die de termen zegswijze en spreekwoord van elkaar onderscheidde. Zijn werk is wat betreft omvang misschien goed vergelijkbaar met dat van Harrebomée; helaas is het heel moeilijk om in de verzameling van Čelakovský iets op te zoeken en bijna onmogelijk om een particulier fraseologisme te vinden. Bovendien hebben zowel Harrebomée als Čelakovský ook fraseologismen uit andere taalgebieden opgenomen.

In de twintigste eeuw verschenen de eerste meer theoretisch georiënteerde paremiologische studies. Het gaat vooral om het werk van J. Mukařovský, *Spreekwoord als een gedeelte van context*², waarin hij sommige typische kenmerken van spreekwoorden opsomt. Behalve Mukařovský publiceerde ook Čermák belangrijke artikels over paremiologie: *Het gebruik van spreekwoorden in het hedendaags Tsjechisch*³, *Over taalvariabiliteit: het geval van spreekwoorden*⁴ en *Paremiologisch minimum van het Tsjechisch*⁵. Čermák was een van de eerste Tsjechische taalkundigen die in het paremiologische onderzoek gebruik maakten van de mogelijkheden van de corpuslinguïstiek. In 2003 werden *Tsjechische spreekwoorden aan het einde van de 20e eeuw*⁶ van D. Bittnerová en F. Schindler uitgegeven, een publicatie over het paremiologische minimum van het Tsjechisch. In 2008 verscheen *Het spreekwoordenboek in negen talen*⁷ met een Tsjechisch gedeelte verwerkt door E. Mrhačová (Zmrzliková, 2006: 18).

¹ *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (1852)

² *Přísloví jako součást kontextu* (1942-43)

³ *Užívání přísloví v dnešní češtině: Co naznačuje Český národní korpus* (1998)

⁴ *Jazyková variabilita: případ přísloví* (2004)

⁵ *Paremiologické minimum češtiny: svědectví korpusu* (2003)

⁶ *Česká přísloví* (2003)

⁷ *Slovník přísloví v devíti jazycích* (2008)

3 TERMINOLOGIE

Er zijn niet veel wetenschappelijke disciplines waarin zo'n grote verwarring betreffende termen bestaat als in de fraseologie. Het eerste probleem treffen we aan bij de benaming van een elementaire fraseologische eenheid.

3.1 FRASEOLOGISCHE EENHEID

In de literatuur bestaat voor de benoeming van een fraseologische eenheid een aantal termen die door elkaar gebruikt worden. We raken in een nog ingewikkeldere situatie als we een fraseologische eenheid van twee (of meer) verschillende talen willen bespreken. In het Nederlands komen er vooral volgende termen voor: *woordgroep*, *collocatie*, *frase*, *vaste verbinding*, *uitdrukking* en *fraseologisme* en *idioom*¹.

De term *woordgroep* wordt vooral gebruikt in de Duitstalige fraseologische literatuur² (Verstraten, 1992: 19); in het Nederlands verwijst die term echter naar een speciale soort samenstelling³ of naar een groep woorden die functioneel bij elkaar behoren - een syntagma dus (VDG, 2000).

De term *collocatie* komt daarentegen uit het Engelse taalgebied. Daar wordt het gedefinieerd als een verbinding van woorden die vaak bij elkaar voorkomen, frequenter dan gebruikelijk is, zoals bijvoorbeeld Engelse werkwoorden met vaste voorzetsels. Zo wordt het Engelse werkwoord 'to turn off' (in tegenstelling tot het Nederlandse 'afzetten') als collocatie beschouwd, omdat het een frequentere combinatie is dan bijvoorbeeld 'to turn the car'⁴. Behalve het feit dat collocaties frequenter in de taal voorkomen dan de andere varianten, kan hun betekenis meestal ook afgeleid worden uit de betekenis van de individuele delen. Het lijkt dus alsof de Engelstalige literatuur al pogingen heeft ondernomen om deze term te definiëren en collocaties niet als fraseologische eenheden beschouwt, maar eerder als een specifiek type ervan. Noch in het Nederlands noch in het Tsjechisch is het begrip collocatie echter zo gespecificeerd. Het wordt soms gebruikt als benoeming voor elke idiomatische uitdrukking (naast de termen idioom en fraseologisme).

¹Er bestaan meer termen, zoals het Duitse *Wortketten* ('woordkettingen') of *Phrasmus* of *Phrasem* (*phraseme* in het Engels), die geen Nederlandse equivalenten hebben en in de Nederlandstalige literatuur niet gebruikt worden, dus worden ze hier ook niet besproken.

²bv. gebruikt door Wissemann (1961)

³een soort samenstelling die uit een adjectief en een zelfstandige naamwoord bestaat waarin het hoofdaccent op een andere plaats ligt dan bij nominale samenstellingen (Booij en Van Santen, 1998: 151)

⁴De term *collocatie* is daarom belangrijk in de corpuslinguïstiek.

Bovendien verwijst de term collocatie (tenminste in Germaanse talen) vaak naar een verbinding van een werkwoord en een zelfstandig naamwoord¹ (Timman, 1992: 81).

Het Engelse woord *phrase*, waarvan het Nederlandse equivalent *frase* is, refereert veeleer aan een zin dan aan een fraseologisch geheel. De juiste betekenis van *phrase* kan goed uitgelegd worden aan de hand van het woord ‘phrasebook’. Het gaat niet om een fraseologisch woordenboek, maar om een gids met nuttige zinnen (of groepen woorden) die geschikt zijn voor een buitenlander om aan te leren. Zowel in het Engelse als Nederlandse taalgebied wordt deze term weinig gebruikt met betrekking tot fraseologie; in het Tsjechisch is dat echter het geval niet. Het Tsjechische woord ‘fráze’ wordt namelijk gedefinieerd en gebruikt (naast de betekenis van ‘cliché’) als een term voor een fraseologisme of een idioom (NASCS, 2005).

De voorlaatste term die we introduceerden, was *vaste verbinding*². Die term wordt in het Nederlandse taalgebied vooral door Verstraten gehanteerd³ (maar tegenwoordig ook door andere Nederlandstalige linguïsten⁴), die hem gebruikt om zowel de termen *idioom* als *fraseologisme* te vermijden. Ze ziet beide vorige begrippen als dubbelzinnig, omdat ze nog niet precies gedefinieerd werden⁵. Daarom gebruikt Verstraten de term *vaste verbindingen* als een algemene ‘koppelterm’ voor alle min of meer idiomatische uitdrukkingen (in tegenstelling tot zgn. *vrije* (d.w.z. ‘niet-idiomatische’) *verbindingen* (Verstraten, 1992: 24).

Ten slotte wordt er in het Nederlands ook *uitdrukking* gebruikt. Het wordt gedefinieerd door Van Dale⁶ als ‘vaste, idiomatische verbinding van woorden met een figuurlijke of metonymische betekenis’ (VDG, 2000) en gebruikt door meerdere auteurs als er sprake is van fraseologismen in het algemeen, d.w.z. als er niet verwezen wordt naar een specifiek type. Het is moeilijk om het equivalent zowel in het Engels als het Tsjechisch te vinden⁷.

3.1.1 IDIOOM VS. FRASEOLOGISME

De meest gebruikte benamingen voor een fraseologische eenheid zijn echter de twee volgende termen: het uit het Engelse taalgebied afkomstige *idioom* en het Duitse

¹ Timman geeft twee voorbeelden: ‘belangen behartigen’ en ‘rekening houden met’ (1992: 81)

² ‘ustálené spojení’ in het Tsjechisch

³ *Vaste verbindingen* (1992)

⁴ Bijvoorbeeld door Dirk Geeraerts

⁵ zie hiervoor het volgende hoofdstuk

⁶ zie bijvoorbeeld het *Groot Uitdrukkingenwoordenboek* van Van Dale (2006)

⁷ Noch het Engelse woord ‘expression’, noch het Tsjechische woord ‘výraz’ worden gebruikt met betrekking tot fraseologie.

*fraseologisme*¹. Beide termen lijken even frequent te zijn en verwijzen naar de fraseologische eenheid, namelijk een combinatie van woorden die op een zekere manier niet als gewone woorden in het lexicon fungeren². Tegenwoordig wordt een idioom ook gezien als een synoniem van een fraseologisme, maar terwijl een fraseologisme naar formele eigenschappen van de uitdrukking in kwestie verwijst, is een idioom veeleer met semantische eigenschappen verbonden (Čermák, 2007: 85). Klimaszevska is nog concreter; ze maakt een duidelijk verschil tussen deze twee begrippen:

‘Idiomaticiteit’ is in principe een zuiver semantisch verschijnsel: het berust op het niet-compositionele karakter van de betekenis. Een fraseologisme hoeft niet idiomatisch te zijn. Om maar enkele voorbeelden te geven: ‘hulp bieden’ en ‘afscheid nemen’ zijn fraseologismen maar niet geïdiomatiseerd. Het zijn pasklare woordverbindingen (men kan namelijk niet zeggen ‘hulp geven’ of ‘afscheid plegen’), maar de betekenis is zonder al te veel moeite uit die van de bestanddelen af te leiden. Wel geïdiomatiseerd zijn bijvoorbeeld ‘een appeltje met iemand te schillen hebben’, ‘de draak met iemand steken’ enzovoort.

(Klimaszevska, 1988: 229)

Deze aanpak lijkt logisch, maar in de praktijk zijn deze twee begrippen helaas niet zo makkelijk te onderscheiden. Verstraten ziet deze verdeling als ambigu:

Het onderscheid tussen meer of minder idiomatisch lijkt [...] een tamelijk omstreden zaak te worden. In de literatuur worden geen expliciete methoden aangegeven die het mogelijk zouden maken een bruikbaar en algemeen geldig onderscheid aan te brengen tussen [...] doorzichtige en ondoorzichtige verbindingen.

(Verstraten, 1992: 23-24)

Het is dus duidelijk dat de fraseologische terminologie nog niet vastligt. Toch was het nodig om voor dit werk één term te kiezen voor de benaming van een fraseologische eenheid. Uiteindelijk werd er voor de term ‘fraseologisme’ gekozen, en dat vooral om twee redenen.

¹ In het Tsjechisch wordt naast de term ‘fraseologismus’ ook ‘frazém’ gebruikt (met dezelfde betekenis).

² Voor de precieze definitie van een fraseologische eenheid zie het volgende hoofdstuk.

De term ‘vaste verbinding’ zoals voorgesteld door Verstraten lijkt enkel geschikt te zijn voor de Nederlandstalige linguïstiek. In het Tsjechisch is deze term nogal vaag en wordt hij weinig gebruikt in de betekenis van de fraseologische eenheid.

De term ‘idiom’ wordt in het Tsjechisch wel gebruikt, maar toch niet in zo’n grote mate als ‘frazologismus’ of ‘frazém’. Ook Čermák geeft voorkeur aan de term ‘fraseologisme’ boven ‘idioom’, om daardoor de formele aspecten van een fraseologische eenheid te benadrukken:

[...] het semantische aspect is aanzienlijk zwakker, en weinig distinctief, wat het formele aspect dominant maakt en in feite het enige aspect is dat kan geanalyseerd worden en daarom is de term fraseologisme een logischere keuze.¹ (Čermák, 2007: 85)

3.1.2 DEFINITIE VAN EEN FRASEOLOGISME; KENMERKEN

In het vorige hoofdstuk definieerden we een fraseologisme op een heel algemeen niveau, namelijk als een combinatie van woorden die zich als een soort van anomalie in het lexicon van een taal manifesteert. Die definitie is echter te vaag en onduidelijk; men vraagt zich natuurlijk af welke soort anomalie er bedoeld is. En dat feit lijkt nogal cruciaal te zijn:

Het is meestal niet mogelijk om een fraseologisme en idioom door één (anomale) eigenschap te bepalen [...].²

(Čermák, 2007: 83)

Toch is de anomalie een heel relevant kenmerk van fraseologismen, omdat die neiging tot bijzonder gedrag in de taal namelijk bij elk fraseologisme te vinden is, wat voor alle verder genoemde eigenschappen niet altijd geldt. Er bestaat een groot aantal definities van een fraseologische eenheid; in de volgende tabel worden sommige ervan opgenomen om te illustreren in hoeverre ze van elkaar kunnen verschillen en om aan te tonen dat er nog geen eensluidende mening bestaat over hoe een idioom of fraseologisme gedefinieerd moet worden. Bij de keuze van de definities werd de voorkeur gegeven aan de gebruikte Nederlandstalige en Tsjechische studies, maar ook sommige belangrijke Engelse auteurs werden geciteerd. Om de vermelde definities te vergelijken met de encyclopedische uitleg bij de twee begrippen werden ook drie verklarende

¹ ‘... the semantic aspect tends to be markedly weaker, less distinct, which leaves the formal aspect dominant and in fact the only aspect to be analyzed and thus the term phraseme is the logical choice.’

² ‘The phraseme and idiom cannot as a rule be defined by a single (anomalous) property...’

woordenboeken geraadpleegd. Het is nuttig om op te merken hoe beknopt en incompleet de informatie is die de encyclopedieën en verklarende woordenboeken geven over deze kwestie:

Tab. 1: Verschillende definities van een fraseologische eenheid, *Cambridge Advanced Learner's Dictionary, ** Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal, *** Nový akademický slovník cizích slov

Verstraten (1992: 22)	Een fraseologisme of idioom is een vaste verbinding die bestaat uit minimaal twee woorden (waarvan er al dan niet minstens één een open klassewoord dient te zijn) waarvan de betekenis niet kan worden opgemaakt uit de combinatie van de betekenissen van de samenstellende delen.
Van Overbeke (2001: 219)	[...] de taalbouwsels waarvan de betekenis niet of in mindere mate af te leiden is uit die van de samenstellende delen.
Geeraerts & Bakema (1993: 185)	Idiomen zijn lexicale elementen: het zijn geen talige entiteiten die (zoals zinnen) van voren af aan door de taalgebruiker geconstrueerd worden, maar ze zijn als afzonderlijke eenheden in het lexicon opgeslagen. [...] Ze bestaan uit verschillende formeel identificeerbare leden, die ieder een eigen bijdrage kunnen leveren tot de betekenis van de taalvorm als geheel.
Čermák (2007: 83)	Een idioom of fraseologisme is een unieke combinatie van minimaal twee elementen waarvan er een (of meer) niet op dezelfde manier functioneert in een andere combinatie (of combinaties) of maar in één uitdrukking (of in een beperkt aantal dergelijke uitdrukkingen) voorkomt. ¹
Klimaszewská (1988: 230)	Onder 'fraseologisme' versta ik een structureel-semanticke eenheid in de vorm van een syntagma dat onderhevig is aan bepaalde syntactische restricties en daarnaast ook vaak (maar niet noodzakelijk) een niet-compositionele betekenis heeft (dat wil zeggen dat de betekenis van het geheel niet uit die van de afzonderlijke bestanddelen af te leiden valt).
Fraser (1970: 22) aangehaald in Verstraten (1992:22)	Ik zal een idioom als een constituent of een aantal constituenten beschouwen waarvan semantische interpretatie niet mogelijk is op grond van de componenten waaruit het idioom samengesteld is ² .
Cowie (2001: 125)	Een idioom is een gelexicaliseerde, reproduceerbare woordgroep uit het gewone taalgebruik met syntactische en semantische stabiliteit die connotaties kan dragen, maar waarvan de betekenis niet afgeleid kan worden uit de betekenis van de individuele constituenten. ³
Granger/Meunier (2008: 6)	Kortom, een fraseologisme wordt gedefinieerd als een herhaling van een vorm of een lemma van een lexical onderdeel en één of meer bijkomende linguïstische elementen van allerlei soorten, dat als één semantische eenheid functioneert in een frase of zin en waarvan de

¹ 'The idiom and phraseme is a unique combination of minimally two elements, one (or more) of which does not function in the same way in another combination (combinations), or it occurs in just one expression (or a severely limited number of such expressions).'

² 'I shall regard an idiom as a constituent or series constituents for which the semantic interpretation is not a compositional function of the formatives of which it is composed.'

³ '...an idiom is a lexicalized, reproducible word group in common use, which has syntactic and semantic stability, and may carry connotations, but whose meaning cannot be derived from the meaning of its constituents.'

	frequentie van herhaling hoger is dan verwacht kan worden op basis van toeval. ¹
CAL* (2008)	Een idioom is een groep woorden met een vaste volgorde die een specifieke betekenis heeft die verschilt van de individuele betekenis van elk woord. ²
VDG** (2000)	Idiomen zijn bijzondere, karakteristieke woorden en uitdrukkingen van een taal, het taaleigen.
NASCS*** (2005)	Een idioom is een vaste verbinding die karakteristiek is voor een zekere plaats, een groep mensen of een taal, gewoonlijk niet vertaalbaar naar een andere taal. ³

Op grond van het bovenstaande kunnen we nu de belangrijkste eigenschappen van een fraseologisme bepalen. Ten eerste noemen bijna alle vermelde auteurs (behalve Fraser, die een fraseologisme alleen op basis van betekenis definieert) de vastheid van de uitdrukking als het eerste criterium. Daarmee wordt de volgorde en de vaste grammaticale vorm en structuur van de uitdrukking bedoeld.

De tweede meest genoemde eigenschap van een fraseologisme is de niet-compositionele betekenis van de uitdrukking. Dat betekent dat de betekenis niet afgeleid kan worden uit de individuele woorden (of delen⁴) die de uitdrukking bevat. Toch geldt dit niet altijd. Vooral Geeraerts & Bakema en tot zekere mate ook Van Overbeke⁵ benadrukken het feit dat er meestal relatie bestaat tussen de betekenis van de individuele delen en de betekenis van een fraseologisme als geheel.

Ten derde werd het concrete aantal leden behandeld waaruit de uitdrukking mag bestaan. Het maximale aantal woorden wordt nergens vermeld; het minimale aantal leden is twee, waarvan één een open klassewoord.

Alle andere eigenschappen die door sommige auteurs genoemd werden, lijken te vaag om in de algemene definitie inbegrepen te kunnen zijn (bijvoorbeeld de hogere mate van herhaling van de uitdrukking in het lexicon⁶ of de onvertaalbaarheid ervan naar een andere taal).

¹ 'In sum, a phraseologism is defined as the co-occurrence of a form or a lemma of a lexical item and one or more additional linguistic elements of various kinds which functions as one semantic unit in a clause or sentence and whose frequency of co-occurrence is larger than expected on the basis of chance.'

² 'a group of words in a fixed order that have a particular meaning that is different from the meanings of each word understood on its own.'

³ 'Idiom je ustálené spojení vlastní určitému místu, skupině lidí, nebo jazyku; obvykle doslova nepřeložitelný výraz do jiného jazyka.'

⁴ in het geval van de zgn. 'idiomatische composita' (hoofdstuk 4.1.2)

⁵ voor concrete werken zie hoofdstuk 2.1.1

⁶ Een nieuwe poging om een fraseologisme nauwkeuriger te definiëren vinden we bijvoorbeeld in de recente studie van S.T. Gries, die door het gebruik van de corpuslinguïstiek een aantal herhalingen van een groep woorden probeerde vast te stellen dat nodig zou zijn om de groep als een fraseologisme te beschouwen (*Phraseology and linguistic theory: A brief survey in Phraseology: An interdisciplinary perspective*, 2008: 3-18).

Samengevat kan een fraseologisme gedefinieerd worden als **een uitdrukking die bestaat uit minstens twee woorden die op een of andere manier als anomalie in het lexicon van de taal optreedt. Die anomalie betreft de vastheid van de uitdrukking (vooral de woordvolgorde, structuur en vorm) en de betekenis, die (tot op zekere hoogte) niet-compositioneel is.**

Het moet echter gezegd worden dat de drie vermelde kenmerken van een fraseologisme niet altijd echt gebruikelijk zijn om te bepalen of we de uitdrukking nog als fraseologisme kunnen beschouwen. Er wordt bijvoorbeeld nergens gespecificeerd hoe vast de volgorde of de vorm van de uitdrukking moeten zijn of in hoeverre de betekenis van een fraseologisme niet-compositioneel is:

Op welke wijze men zou moeten stellen of er in een bepaald geval sprake is van een betekenis die wel of niet valt op te maken uit de delen, wordt echter nergens toegelicht.

(Verstraten, 1992: 23)

Later in dit werk zullen we zien dat voor een aantal spreekwoorden, gezegden en zegswijzen niet alle bovenstaande kenmerken altijd geldig zijn, bijvoorbeeld wat de vaste vorm betreft¹ en de niet-compositionaliteit van de betekenis². Op de ultieme definitie van een fraseologisme moeten we dus nog wachten.

¹ zie hiervoor vooral 6.2

² zie 8.2

4 TOEGEPASTE LINGUÏSTISCHE BENADERINGEN

In dit hoofdstuk worden de linguïstische benaderingen voorgesteld die in het praktische deel van dit werk gebruikt werden. In het eerste onderdeel wordt ingegaan op verschillende mogelijke varianten van classificaties van fraseologismen. In 4.1.2 wordt Čermák's formele classificatie in detail besproken en daarna worden de volgende termen geïntroduceerd: *gezegde*, *zegswijze*, *spreekwoord*, *vergelijking* en *idiomatisch compositum*.

Hoofdstuk 4.2 geeft, naast een inleiding tot de problematiek van de contrastieve linguïstiek, ook een korte beschrijving van toepassingsmogelijkheden van de contrastieve analyse van twee talen op het gebied van fraseologie.

4.1 CLASSIFICATIE VAN FRASEOLOGISMEN

In het vorige hoofdstuk zagen we hoe de definities van een fraseologisme van elkaar kunnen afwijken. Bij de classificatie van fraseologismen treffen we hetzelfde probleem aan; fraseologismen worden in andere klassen ingedeeld door iedere auteur, op basis van verschillende criteria en onder verschillende termen.

De eerste classificatie werd al door Vinogradov¹ opgesteld en daarna werden er tientallen andere typen classificaties geïntroduceerd door latere auteurs. Het probleem is dat er zo veel verschillende aspecten bestaan die onderzocht kunnen worden bij fraseologismen. Mlacek² noemt bijvoorbeeld tien verschillende typen classificaties, namelijk de *semantische*, *constructieve*, *functionele*, *stilistische* en *etymologische classificatie*, *de classificatie op basis van de vastheid en/of variabiliteit van fraseologismen*, *op basis van woordsoorten*, *op basis van de relatie van fraseologismen tot de standaardtaal*, *op basis van de wijze van opkomst* en de zgn. *gecombineerde classificatie*³ (die meerdere bovenvermelde aspecten combineert) (Zábranská, 2007: 6-7).

De lijst van classificaties zoals opgesteld door Mlacek is zeker niet definitief en het is ook niet nodig om hier de verschillen tussen de individuele classificaties te bespreken. In dit werk wordt alleen de *constructieve classificatie* gebruikt (door Čermák 'formele' genoemd). Die verdeelt fraseologismen onder in subtypen op grond van de meest evidente eigenschap: hun structuur (of vorm), wat heel belangrijk was voor dit werk. Op het schilderij van Bruegel komen namelijk verschillende soorten fraseologismen voor, niet

¹ zie hoofdstuk 2.1

² Mlacek, J. *Slovenská frazeológia* (Bratislava, 1984) p. 68-69, aangehaald in Zábranská (2007: 6-7)

³ klasifikace *semantická*, *konstrukční*, *funkční*, *stylistická*, klasifikace *podle původu a slovnědruhová*, klasifikace *z hlediska spisovnosti*, klasifikace fraseologismů *na základě báze vzniku, z hlediska jejich ustálenosti a variantnosti*, *kombinovaná (komplexní)* klasifikace (Mlacek, 1984)

alleen spreekwoorden. Integendeel, de spreekwoorden vormen zelfs een kleiner gedeelte van het corpus. Het was dus nodig om eerst te bepalen welke soorten fraseologismen er op het schilderij te vinden zijn.

4.1.1 FORMELE CLASSIFICATIE; F. ČERMÁK

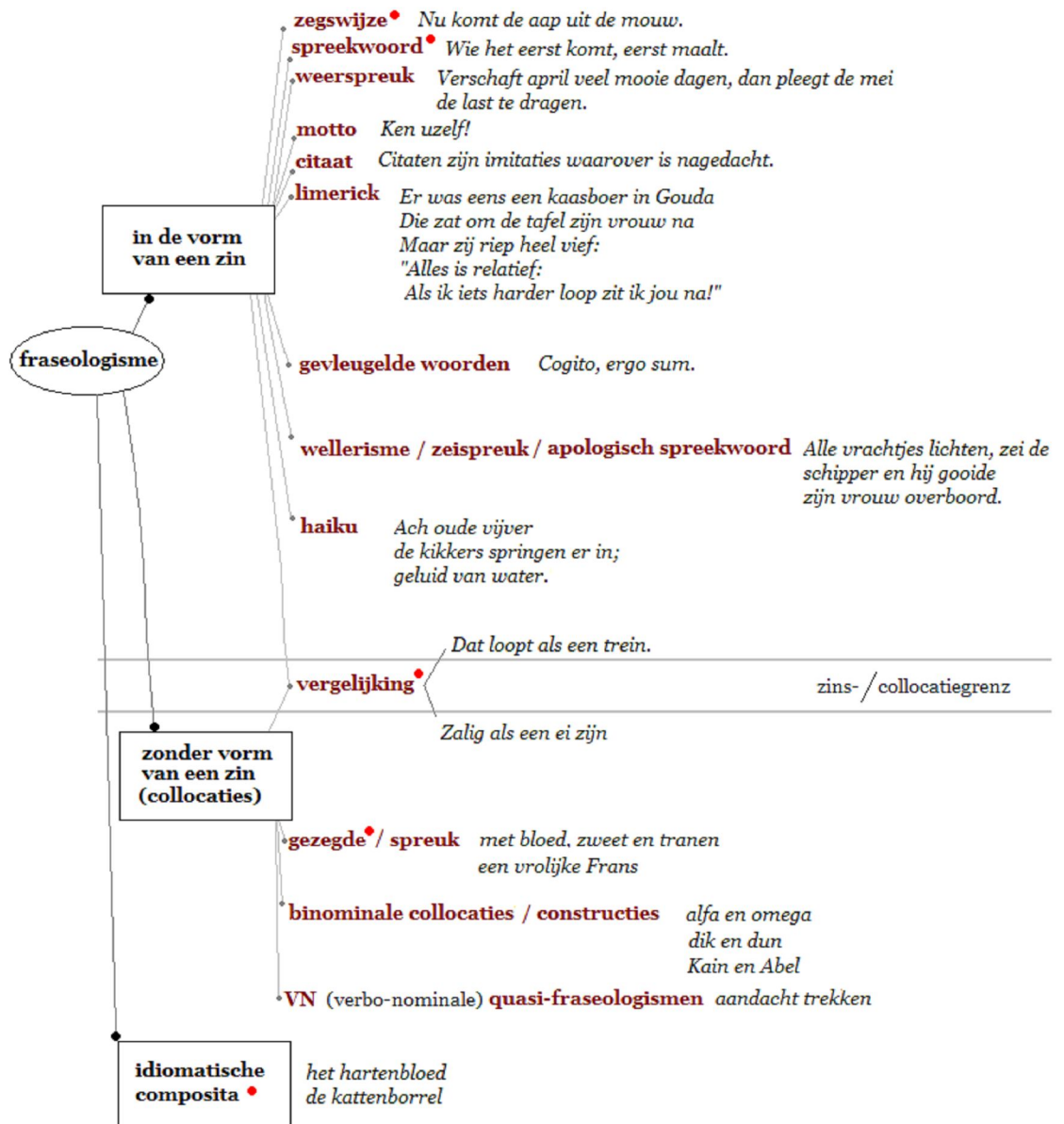
Als basis voor de constructieve classificatie van fraseologismen in dit werk werd de classificatie van Čermák gekozen (Čermák, 2007: 44-59), en dat voornamelijk om één reden. Čermák behandelt alle typen fraseologismen van Bruegels schilderij, wat bij de constructieve classificaties zoals opgesteld door andere auteurs niet altijd het geval was.

Toch was het echter nodig om de Čermáks classificatie aan te passen aan de vereisten van dit werk. Er werden dus twee wijzigingen aangebracht aan de Tsjechische versie ervan. Čermák stelde zijn eigen terminologie op, maar niet al zijn termen werden in het schema (zie verder op in dit hoofdstuk) opgenomen, omdat ze in het Nederlands simpelweg niet bestaan. Cruciaal bij de classificatie van Čermák is bijvoorbeeld het opnemen van de categorie *idiomatische composita*, die door de andere auteurs meestal niet gezien worden als ‘echte’ fraseologismen (zie verder op). Čermák noemde die groep ‘*lexicale fraseologismen*’, maar uiteindelijk werd de voorkeur gegeven aan de term *idiomatische composita*, zoals voorgesteld door E. Mollay¹. Ten eerste werd de term *idiomatisch compositum* in het Nederlandse taalgebied al gebruikt en ten tweede leek die nogal duidelijker dan de term *lexicaal fraseologisme*.

Verder werden twee categorieën van Čermáks classificatie niet overgenomen, namelijk de zgn. *contact-* en *communicatieformules*. Onder de groep *contactformules* classificeerde Čermák verschillende begroetings- of beleefdheidsformules (bv. ‘*Hartelijk bedankt*’, ‘*Eet smakelijk!*’ enz.). Onder de groep *communicatieformules* vermeldde hij bijvoorbeeld de vaste uitdrukkingen gebruikt in raadsels (in het Nederlands bijvoorbeeld ‘*ra, ra, wat is dat?*’, in het Tsjechisch ‘*Co jsem?*’). De vraag is of deze uitdrukkingen echt beantwoorden aan de bovenvermelde definitie van een fraseologisme. Ze hebben een vaste vorm en ze treden in het lexicon als een soort anomalie op, maar hun betekenis is voor de taalgebruiker min of meer doorzichtig (en eigenlijk ook compositioneel, tenminste in geval van de contactformules). Deze twee controversiële categorieën van Čermáks classificatie werden dus niet in het schema op de volgende pagina opgenomen. Behalve deze wijzigingen bleef de classificatie echter precies dezelfde als de Tsjechische versie ervan.

¹ *De verhouding tussen fraseologismen en idiomatische composita* (1991)

Schema 1: Formele classificatie fraseologismen gebaseerd op Čermák (2007: 44-59)¹. Alle typen fraseologismen op Bruegels schilderij voorzien van ●.

De eerste groep fraseologismen bevat de fraseologismen in de vorm van een zin: een *zegswijze*, een *spreekwoord*, een *weerspreuk* enzovoort. Sommige leden van die categorie komen niet zo vaak voor, tenminste niet in het Nederlands (bijvoorbeeld een *haiku* of een *limerick*). Niettemin werden ook dergelijke fraseologismen in het schema ondergebracht om de classificatie zo compleet mogelijk te houden. De nodige voorwaarde om deze uitdrukkingen als fraseologismen te kunnen beschouwen is natuurlijk hun vaste vorm en de figuurlijke en (tot zekere mate) niet-compositionele betekenis.

¹ Alle voorbeelden in het schema komen uit www.spreekwoorden.net of uit VDG (2000)

De tweede groep bevat fraseologismen die niet in de vorm van een zin voorkomen. Čermák noemt deze *collocaties*. Verder is er een sectie tussen de twee fundamentele groepen fraseologismen; daar bevindt zich de *vergelijking*, het fraseologisme dat zowel in de vorm als zonder de vorm van een zin bestaat.

De derde groep wordt gevormd door de al vroeger vermelde *idiomatische composita*. In het schema vinden we bij deze categorie twee voorbeelden: de woorden ‘het hartenbloed’ en ‘de kattenborrel’. Op het eerste gezicht is het duidelijk dat die uitdrukkingen niet aan de vroeger vermelde definitie van een fraseologisme beantwoorden: ze bestaan uit slechts één woord en dat maakt deze categorie van fraseologismen nogal controvers. Aan de andere kant zijn de leden ervan meestal samenstellingen, dus samengesteld uit twee duidelijke delen, wat de vermelde definitie heel dicht benadert. In ieder geval is de categorie van *idiomatische composita* heel bruikbaar voor de analyse in dit werk, omdat er op het spreekwoordenschilderij van Bruegel behalve gezegden, zegswijzen en spreekwoorden ook dergelijke éénwoordige fraseologismen verschijnen.

4.1.2 TERMEN GEZEGDE, ZEGSWIJZE, SPREEKWOORD, VERGELIJKING EN IDIOMATISCH COMPOSITUM

In het dagelijkse taalgebruik worden de termen *gezegde*, *zegswijze* en *spreekwoord* vaak door elkaar gebruikt. Deze verwarring van termen is waarschijnlijk veroorzaakt door de vroegere spreekwoordenverzamelingen waarin de auteurs geen verschil maakten tussen deze drie typen fraseologismen, vooral tussen een zegswijze en een spreekwoord¹.

Dit is pas aan het eind van de 19de eeuw veranderd (hoewel de drie termen nu nog steeds verkeerd gebruikt worden door het brede publiek). Op Bruegels schilderij *Nederlandse spreekwoorden* dat uit het jaar 1559 dateert, staan niet alleen spreekwoorden, maar ook andere typen fraseologismen: vooral zegswijzen, gezegden, enkele idiomatische composita en een vergelijking. De volgende definities van de vier genoemde typen fraseologismen gaan vooral uit van het werk van F.A.Stoett, die grotendeels ondersteund wordt door Van Dale² en ook van de studie van Van Gestel, *De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde* (1963).

Vanuit de classificatie fraseologismen uit het vorige hoofdstuk blijkt dat zowel spreekwoorden als zegswijzen een vorm van een zin hebben, in tegenstelling tot gezegden

¹ zie hoofdstukken 2.2.1 en 2.2.2.

² <<http://www.onzetaal.nl/advies/spreekwoord.php>> Geraadpleegd op 9 september 2009

en idiomatische composita, die niet in de vorm van een zin voorkomen. Vergelijking kan als een volledige zin bestaan, maar ook in de vorm zonder het onderwerp of het werkwoord. Voor alle vijf typen fraseologismen geldt een voorwaarde van onveranderlijkheid van de formulering (hoewel we later zullen zien dat dit voor een groot aantal fraseologismen niet altijd geldt¹). Verder hebben alle vijf typen fraseologismen een figuurlijke betekenis (bij vergelijking is dit niet zo duidelijk), soms helemaal ondoorzichtig, soms wel doorzichtig.

Een **spreekwoord** heeft altijd de vorm van een mededelingszin en de persoonsvorm staat in de tegenwoordige tijd (als er het werkwoord aanwezig is). Qua betekenis drukt het een algemene volks- of levenswijsheid, of een moreel uit.

Een **zegswijze** kan ook een vorm van een zin hebben, maar in tegenstelling tot een spreekwoord kan het aangepast worden aan de concrete zin; de persoonsvorm of het onderwerp kunnen dus veranderd worden om de concrete uitspraak te vormen.

Een **vergelijking** is een fraseologisme waarbij men een zaak of eigenschap nader bepaalt, door de overeenkomst met een andere. De vergelijking kan met de woorden *als*, *zoals* of *gelijk* enz. gemaakt worden. In tegenstelling tot de andere hier besproken fraseologismen stabiliseerde een vergelijking zich soms in de vorm van een volledige zin (*Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had*²), soms bestaat hij zonder het onderwerp of het werkwoord (bv. *zalig als een ei /zijn/*).

De twee overblijvende fraseologismen behoren tot de tweede fundamentele groep van fraseologismen (*Čermáks collocaties*), die geen zin op zichzelf kunnen vormen.

Een **gezegde** (of spreuk) is een vaste uitdrukking die geen werkwoord bevat.

Een **idiomatisch compositum** is een éénwoordige uitdrukking, een samenstelling met een figuurlijke betekenis. De vroeger vermelde eigenschappen werden opgenomen in de volgende tabel om alle vier typen fraseologismen te kunnen onderscheiden:

Tab. 2: Eigenschappen van een gezegde, zegswijze, spreekwoord, vergelijking en idiomatisch compositum

	spreekwoord	zegswijze	vergelijking	gezegde	idiomatisch compositum
Vastheid (onveranderlijkheid van de formulering)	+	+	+	+	+
	(maar vaak nuances)	(ook nuances)	(weinig nuances)	(ook nuances)	(bijna altijd vast)
Figuurlijke betekenis	+	+	-/+	+	+
De betekenis is niet 'doorzichtig' (wij kunnen hem niet raden)	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+

¹ zie hiervoor hoofdstuk 6.2

² het voorbeeld komt uit het corpus

Vorm van een zin	+	+	-/+	-	-
Vorm kan aangepast worden aan de concrete zin	-	+	-/+	+	+
Met een werkwoord	-/+	-/+	-/+	-	-/+
Éénwoordig	-	-	-/+ ¹	-	+
Drukt een volks- of levenswijsheid of een morele implicatie uit	+	+/- ²	-	-	-
Voorbeeld*	Wie het eerst komt, eerst maalt.	Toen kwam de aap uit de mouw!	Dat loopt als een trein. Zalig als een ei (zijn).	Met bloed, zweet en tranen, wordt Oranje van Europa kampioen!	Dat doet een mens goed, verkwikkender dan een kattenborrel.

+ wel, - niet, -/+ mag wel, moet niet

* gebaseerd op schema 1 (hoofdstuk 4.1.1); de uitdrukkingen in concrete zinnen afkomstig uit google.nl of uit schema 1

4.2 CONTRASTIEVE LINGUIÏSTIEK EN CONTRASTIEVE ANALYSE; DE TERM *EQUIVALENTIE*

De contrastieve linguïstiek is een taaldiscipline die twee verschillende taalsystemen vergelijkt. In feite vormde de contrastieve linguïstiek eerst alleen een deel van de zgn. 'translationlinguïstiek', die pas na de Tweede Wereldoorlog ontstond³. Belangrijke linguïsten op het gebied van de contrastieve linguïstiek zijn bv. Kade (Duitsland), Nida (in de VS), Catford (in Engeland) en Mounin in Frankrijk (Van Leuven-Zwart, 1992: 52).

In de jaren vijftig introduceerde R. Lado⁴ de term *contrastieve analyse* ('CA'). Oorspronkelijk werd de CA gebruikt vooral op het gebied van tweedetaalverwerving⁵ om uit te leggen waarom sommige aspecten van een doeltaal moeilijker waren voor de

¹ 'Het gaat om samengestelde adjectieven van het type *ijskoud, sneeuw wit, pikzwart*, waarbij de semantische verhouding tussen de delen vergelijking is.' (Mollay, 1991: 123) Volgens Mollay vallen dergelijke samengestelde adjectieven onder de groep *idiomatische composita*.

² voor de uitleg zie 7.2

³ Vroeger was het vertaalonderzoek namelijk alleen op de 'literaire' vertaling gericht; het linguïstisch georiënteerde onderzoek kent dus een heel korte traditie (Van Leuven-Zwart, 1992: 51)

⁴ Het gaat om *Linguistics Across Cultures* (1957) waar Lado beweert dat 'de elementen die vergelijkbaar zijn met [...] de moedertaal van een taalgebruiker voor hem eenvoudig zullen zijn' en andersom.

⁵ 'SLA' (Second Language Acquisition)

taalgebruikers dan de andere. Later is de toepassing van zowel de contrastieve linguïstiek als de CA breder geworden, d.w.z. de contrastieve linguïstiek werd niet meer louter als een gedeelte van het vertaalonderzoek gezien en de CA werd ook buiten het domein van het vreemdentaalonderwijs gebruikt.

In elk geval is de term *equivalentie* cruciaal voor alle contrastieve benaderingen. Het kan gedefinieerd worden als ‘een relatie van absolute symmetrie en absolute uitwisselbaarheid’ (Van Leuven-Zwart, 1992: 52). Het was Kade die als eerste verschillende soorten equivalentie onderscheidde, gebaseerd op de mate van de symmetrie tussen verschillende taalelementen. Daarna wijdden ook andere linguïsten hun onderzoek aan dit begrip, dus bestaan er tegenwoordig een groot aantal mogelijke benaderingen van de problematiek van equivalentie.

4.2.1 CA OP HET GEBIED VAN FRASEOLOGIE

De eerste studies die de mogelijkheden van de CA uitbreidden op het gebied van de fraseologie van het Nederlands komen pas uit de jaren negentig uit Oost-Europa, met name uit Polen en Hongarije; de cruciale werken zijn van Klimaszewska¹, Predota² en Mollay³ (zie ook 2.1.1). In Nederland waren de contrastieve studies veeleer didactisch georiënteerd. Het gaat vooral om het onderzoek van De Kleijn⁴, Timman⁵ en Van Sterkenburg⁶. Wat het Duits betreft, maakte vooral Piirainen⁷ gebruik van de CA om de contrasterende paren in twee nauw verwante talen te vergelijken. Een toenemend aantal contrastieve studies wordt tegenwoordig uitgevoerd met betrekking tot het Frans; de twee belangrijkste namen op dit gebied zijn Colson⁸ en Beheydt⁹. Vooral in de laatste jaren verschenen er een paar interessante studies over contrastieve fraseologische aspecten tussen het Nederlands en het Afrikaans (bv. de studies van Swanepoel¹⁰) (Burger, 2007:

¹ *De fraseologie van het Nederlands, Duits en Pools vanuit een cultuurhistorisch gezichtspunt* (1992)

² *Zur niederländisch-polnischen. Parömiographie und Phraseographie* (1991)

³ *Het contrastief onderzoek van. Nederlandse en Hongaarse fraseologismen* (1992)

⁴ *Nederlandse woordenboeken als basis voor een woordenboek van vaste verbindingen* (1999)

⁵ *De sleutels van de taal. Idiomatiche en andere vaste uitingen in tweede-taalverwerving* (1989)

⁶ *Naar een basis-fraseologie voor niet moedertaalsprekers* (1991)

⁷ *Niederlandische und deutsche Phraseologie: Zu einem kontrastiven Beschreibungsansatz* (1995)

⁸ *Valse vrienden en dwaalduiders Nederlands-Frans: de originaliteit van het Nederlands* (1998)

⁹ samen met Godin P., Neven A., Lamiroy B., Van Belle W., van der Horst J. en anderen : *Contrastief Onderzoek Nederlands-frans* (2001)

¹⁰ *Idiomatiche taalgebruik en die afstand tussen Afrikaans en Nederlands* (1997)

651). In Tsjechië kunnen we, behalve verschillende kortere proefwerken op het gebied van de CA, de studies van Hrnčířová¹ noemen.

4.2.2 EQUIVALENTIEMODEL (VAN OVERBEKE); DE TERM *ISOMORFIE*

Als basis voor de CA in dit werk werd het artikel *Kan men de angorakat uit de pereboom kijken* van Van Overbeke gebruikt. Het vormt een onderdeel van het boek *Contrastief onderzoek Nederlands-Frans* (2001), samengesteld door L. Beheydt (zie het vorige hoofdstuk). In zijn artikel bespreekt Van Overbeke meer fraseologische aspecten met betrekking tot equivalentie van de Franse en Nederlandse fraseologismen, maar vooral het onderdeel over *isomorfie* is belangrijk. De term werd voor het eerst in verband gebracht met fraseologie door Geeraerts & Bakema in hun artikel *De prismatische semantiek van idiomen en composita*² (1993). Ze hebben de term aan de wiskunde ontleend, waar isomorfie ‘een soort afbeelding is tussen voorwerpen, wat een verband tussen twee eigenschappen of verrichtingen toont. Als er een isomorfie tussen twee structuren bestaat, roepen wij de twee structuren isomorf. In een bepaalde betekenis, zijn de isomorfe structuren structureel identiek’³.

Geeraerts & Bakema gaan van het principe uit dat fraseologismen zekere structuur (isomorfie) hebben, die gebaseerd is op de relatie tussen de individuele delen van een fraseologisme en de betekenis ervan. In het praktische deel⁴ van dit werk zal de term isomorfie nog nader verklaard worden; in dit gedeelte zullen we slechts het equivalentiemodel van Van Overbeke voorstellen dat op de term isomorfie gebaseerd is.

Van Overbeke onderscheidt drie elementaire situaties die kunnen ontstaan als we een fraseologisme van de brontaal naar de doeltaal willen vertalen. Ten eerste kunnen in beide talen fraseologismen bestaan die qua syntaxis, lexicon en structuur (d.w.z. isomorfie) ‘identiek’ zijn (dit betreft vooral de oorspronkelijk Latijnse en/of Bijbelse fraseologismen). Verder kunnen er equivalenten bestaan in beide talen die op het eerste gezicht op elkaar lijken, maar die in één of meer aspecten van elkaar verschillen. In dit opzicht speelt isomorfie een belangrijke rol. Ten laatste bestaan er fraseologismen in de ene taal waarvoor de tweede taal over geen duidelijk equivalent lijkt te beschikken. In zijn artikel beweert Van Overbeke dat het in dit geval onmogelijk is om over ‘equivalentie’ te

¹ *Contrastieve analyse van neologismen in het Nederlands en het Tsjechisch* (2001), *Somatische fraseologische uitdrukkingen in het Nederlands en het Tsjechisch* (2004), *Fraseologische uitdrukkingen en identiteit. Culturele identiteit in het nieuwe Europa* (2006)

² zie hiervoor ook 2.1.1

³ <<http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/nl/Isomorphism>> Geraadpleegd op 12 juli 2009

⁴ zie hiervoor vooral 8.2

spreken (Van Overbeke, 2001: 229-230) maar dat is echter een kwestie met betrekking tot de hypothese van dit werk waarop nog nader zal worden ingegaan.

Alle drie bovenvermelde grondvarianten van equivalentie worden door Van Overbeke geïllustreerd met de voorbeelden van Franse en Nederlandse fraseologismen; Tabel 3 geeft echter concrete voorbeelden afkomstig uit het onderzochte corpus met de Tsjechische tegenhangers:

Tab. 3: Drie elementaire equivalentietypen van fraseologismen (Van Overbeke, 2001: 228-230)

Type equivalentie	Nederlands	Tsjechisch
1.	<i>de teerling is geworpen</i>	<i>kostky jsou vrženy</i>
2.	<i>geld in het water gooien.</i>	<i>házet peníze do kanálu (oknem, do větru)</i>
3.	<i>een oogje in het zeil houden</i>	(?) <i>Mít oči na stopkách.</i>

Het equivalentiemodel van Van Overbeke werd voor de CA in dit werk vooral om twee redenen gekozen. Het corpus fraseologismen in dit werk bevat slechts 95 leden; het was dus nodig om een eenvoudige en duidelijke equivalentiesysteem te kiezen. Van Overbeke beschrijft drie elementaire situaties die kunnen ontstaan bij elke vertaling van een fraseologisme naar een andere taal. Ten tweede, zoals al gezegd, vestigt Van Overbeke speciale aandacht aan de ‘onvertaalbaarheid’ van fraseologismen van zijn derde categorie, wat nauw samenhangt met de hypothese van de scriptie¹.

¹ voor de hypothese zie 1.2

5 TAAL IN BEELD: FRASEOLOGISMEN ALS DE BRON VAN INSPIRATIE IN DE KUNST

Een van de belangrijkste eigenschappen van fraseologismen is dat hun betekenis meestal figuurlijk is¹. Juist dit gebrek aan letterlijke betekenis samen met de heel concrete ‘beelden’, die de meeste fraseologismen uitdrukken, vormden (en nog steeds vormen) een heel aantrekkelijk onderwerp voor vele kunstenaars. Fraseologismen komen echter niet alleen voor in de beeldende kunst, maar worden afgebeeld op tapijten, beeldhouwwerken of decoratieve onderwerpen (bijvoorbeeld borden en tegels) en zelfs op onderwerpen uit het dagelijks leven zoals speelkaarten of schaakborden². Vaak maken ze een gedeelte van architectuur (bijvoorbeeld in de vorm van gevelstenen) of van verschillende meubelstukken: koorbanken, tafels en kabinetten.

De traditie van afbeelding van spreekwoorden, zegswijzen en gezegden bestaat zo lang als fraseologismen zelf. Heel oude afbeeldingen vinden we bijvoorbeeld in Afrika of Egypte. In Europa zijn ze bekend vanaf de middeleeuwen en vooral in het gebied van tegenwoordige Nederland, België en Frankrijk. Pas in de zestiende eeuw zijn de afbeeldingen van spreekwoorden echter werkelijk populair geworden, waarschijnlijk als gevolg van de eerste spreekwoordenverzamelingen. Het nederlandstalige gebied, waar het verzamelen van spreekwoorden traditie is geworden³, is daarom bijzonder rijk aan verschillende dergelijke kunstwerken met als hoogtepunt Bruegels *Nederlandse spreekwoorden*⁴.

5.1 BRUEGELS VOORGANGERS

Al voor Bruegel wijdden zich andere kunstenaars aan het afbeelden van fraseologismen. De bekendste voorganger van Bruegel is zeker Hiëronymus Bosch, een Nederlandse schilder wiens nog steeds moeilijk interpreteerbaar werk een groot invloed op

¹ zie hiervoor tab.2 in 4.1.2

² Dergelijke onderwerpen zijn helaas niet vaak onderzocht, tenminste niet vanuit linguïstisch perspectief, op een paar uitzonderingen na. Het gedetailleerd, maar vooral etymologisch georiënteerd onderzoek naar de spreekwoorden afgebeeld op Amsterdamse koorbanken werd gedaan door het Centrum voor Kunsthistorische Documentatie van de Universiteit Nijmegen (<<http://www.let.ru.nl/ckd/koorbank/>>). Een ander voorbeeld is een interessante studie van spreekwoorden op een onbekend speelbord uit de 17de eeuw door K.F. Kerrebijn (Volkskunde 103, 2002).

³ zie hiervoor hoofdstuk 2.2.1.

⁴ De auteurs Mieder en Sobieski hebben in 1999 een bibliografie samengesteld betreffende verschillende kunstwerken met afgebeelde fraseologismen. Die bibliografie (*Proverb Iconography: An International Bibliography*) bevat tegenwoordig meer dan 370 ingangen, wat bevestigt hoeveel kunstenaars zich bezighielden (of bezighouden) met dit onderwerp (Mieder, 2004: 148)

Bruegel had (Hollander, 1989: 98). Een ruim deel van de symboliek van Bosch is gebaseerd op de eigentijdse gezegden en spreekwoorden¹ waarvan we sommigen ook op Bruegels schilderijen en schetsen vinden. Het gaat vooral om de twee bekende schilderijen van Bosch, *De Tuin der Lusten* (1500) en *De Hooiwagen* (1485) waarin hij vele spreekwoorden heeft verborgen (Mieder, 2004: 148).

Maar Bosch was niet de enige bron inspiratie voor Bruegel. Het is belangrijk om op te merken dat hoewel Bruegels *Spreekwoorden* in ieder geval een meesterwerk voorstellen op het gebied van iconografie van spreekwoorden en andere fraseologismen, kunnen we het schilderstuk niet echt ‘origineel’ noemen. In 2.2.1 hebben we gezien dat wat de literaire bronnen betreft, had Bruegel tenminste drie paremiografische publicaties ter beschikking, de éne ervan zelfs uit zijn nabijliggende omgeving². Of hij deze publicaties werkelijk geraadpleegd had voor hij met zijn schilderij begon, is niet bewezen, maar het is duidelijk dat hij andere bronnen gebruikte. Vanaf de zestiende eeuw werden namelijk verschillende volksprenten uitgedrukt met de voorstellingen van fraseologismen als een centraal thema:

Er zijn zestigtal Nederlandse volks- en kinderprenten bekend met gemiddeld vijftientig spreekwoorden per prent. Op verschillende prenten komen soms dezelfde spreekwoorden weer, maar toch hebben we hier enkele honderdtallen spreekwoorden welke nooit bestudeerd werden.

(De Meyer, 1962: 442)

5.1.1 ‘BLAUWE HUYCKEN’

De oudste bewaarde prent komt volgens deskundigen uit 1558 - 1560 en draagt de volgende titel: *Die blau huicke is dit meest ghenaeft, maer des weerelts abuisen he(m) beter betaemp*, d.w.z. de blauwe huik is dit meestal genoemd, maar de abuizen (dwaasheden) van de wereld zou een passendere titel zijn (Hazelzet, 2006: 45). Dit betekent dus dat er in 1559, het jaar van het ontstaan van het spreekwoordenschilderij van Bruegel, reeds een groot aantal prenten met voorstellingen van spreekwoorden bestaan moeten hebben. ‘Anders had men toen

Afb. 2: Ze hangt haar man de blauwe huik om • detail spreekwoordenschilderij • P. Bruegel de Oude • 1559 • Berlijn, Duitsland

¹ Volgens een beroemde interpretatie van de cultuurhistoricus D.Bax (*Ontcijfering van Jeroen Bosch*, 1949) zijn spreekwoorden en gezegden een kernthema van het oeuvre van Bosch en zijn werk is daarom interpreteerbaar alleen aan de hand van de afgebeelde fraseologismen.

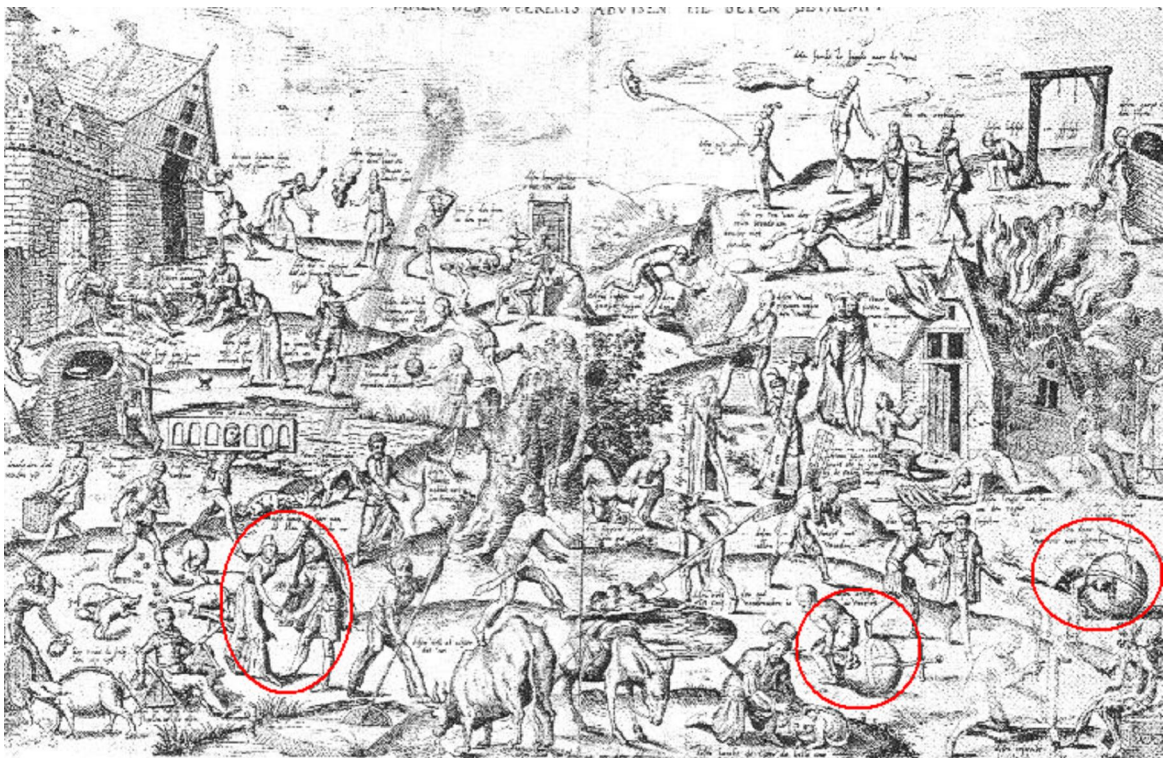
² De geboorteplaats van Bruegel was waarschijnlijk de Nederlandse stad Breda, alleen vijftig kilometer ver van Antwerpen waar *Proverbia Teutonica Latinitate donata* in 1550 uitgegeven werden.

niet kunnen zeggen dat dit soort prenten 'meest' Blau Huicke werd genoemd' (De Meyer, 1962: 443).

Waarom de 'Blauwe Huycken'? Op een groot aantal prenten verschijnt er namelijk een afbeelding van een vrouw die een man een blauwe huik omhangt. De man is meestal oud en afgetakeld en heeft soms 'hoortjes' op zijn hoofd. Deze afbeelding staat voor de zegswijze *iemand de blauwe huik omhangen*, d.w.z. iemand bedriegen (Dresen-Coenders, 1983: 180). Meestal neemt dit fraseologisme een centrale plaats op de prent en is daarvoor heel goed zichtbaar. Daarom zijn mensen waarschijnlijk begonnen om de titel 'Blauwe Huik' te gebruiken als een algemene term voor elke grafische verzameling van fraseologismen, met inbegrip van het spreekwoordenschilderij van Bruegel waarop dit fraseologisme zich ook bevindt (zie Afbeelding 2)¹.

Zoals gezegd komt de oudste prent met het opschrift uit de jaren 1558 - 1560. De auteur van de prent is ook bekend: Frans Hogenberg. Cruciaal is dat de prent van Hogenberg voorzien is van een opschrift bij de voorstelling van elke fraseologisme. De oudste volledig bewaarde prent is van Jan van Doetinchem, gedateerd 1577, maar het is hoogstwaarschijnlijk dat ook deze prent al gedrukt werd voor 1559 (De Meyer, 1962: 443).

Afb. 3: De oudste bewaarde *Blauwe Huyck* • Frans Hogenberg • 1558-1560 gravure • op de bovenkant een deel van het opschrift *Die blau huicke is dit meest gheuaemt, maer des weerelts abuisen he(m) beter betaempt* • De fraseologismen zij hangt haar man de blauwe huik om en men moet zich krommen om door de wereld te komen zijn van een merk voorzien.

¹ Dit is dus een misverstand: de titel 'Blauwe Huyck' verwijst veeleer naar de thematische inhoud van het schilderij; de term 'Blauwe Huyck' is een soort algemene term voor een afgebeelde verzameling van spreekwoorden op een blad.

In ieder geval blijkt vanuit afb. 3 dat er duidelijke analogie bestaat tussen dergelijke prenten en het spreekwoordenschilderij van Bruegel¹. De scenario's lijken op elkaar: het gaat altijd om een dorp met een of twee huizen, waarvan de éne een typisch plattelands gebouw is en de andere een soort stenen adelhuis. Bovendien is er een groot aantal details die op alle prenten (en het spreekwoordenschilderij ook) te vinden zijn, zoals bijvoorbeeld een galg ergens ver op de achtergrond. Ook de positie van individuele fraseologismen is meestal ongeveer dezelfde.

De Blauwe Huik-prenten (en met name de twee oudste prenten van Hogenberg en Van Doetinchem) zijn heel belangrijke informatiebronnen voor elk onderzoek naar de fraseologismen op Bruegels schilderij.

5.1.2 'OMGEKEERDE EN VERKEERDE WERELDTAFERELLEN'

Behalve de Blauwe Huik-prenten waren er echter in de zestiende eeuw nog zogenaamde 'omgekeerde' en 'verkeerde wereldtaferelen' bekend:

In de Omgekeerde Wereld zijn de relaties tussen mensen, dieren en voorwerpen omgekeerd. Daar bestraft het kind de ouder, het schaap jaagt er op de wolf, en wagens rijden op zee, terwijl schepen in de bergen varen. (Borms, 2008)

Dergelijke afbeeldingen kennen we al uit de Soemerische en Egyptische cultuur, in Europa vanuit middeleeuwen: ze verschijnen eigenlijk in dezelfde tijd als spreekwoordenprenten. Daarentegen, op de prenten met de 'verkeerde wereld' als thema ontbreekt het element van omkering, maar wordt er verkeerd gedrag van de mens geaccentueerd (Borms, 2008). Op Bruegels schilderij komt er geen omkering voor², hoewel het schilderij soms ook 'De Omgekeerde Wereld' wordt genoemd:

Het beroemde spreekwoordenschilderij van Bruegel en prenten zoals De Blauwe Huyck tonen vaak verkeerd gedrag volgens de tekst van het uitgebeelde spreekwoord, zoals de man die met zijn kop tegen de muur

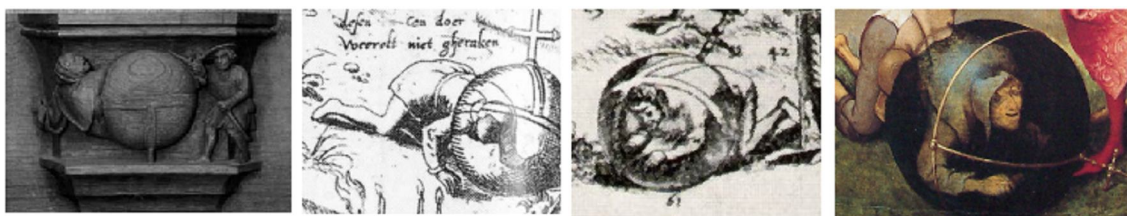
¹ zie appendix 1

² Het gaat hier dus om de verwarring van termen zoals in het geval van de term 'Blauwe Huyck'. Het begrip 'Verkeerde' of 'Omgekeerde Wereld' verwijst namelijk naar een type van een prent (qua inhoud); het is geen titel voor een concrete prent of Bruegels schilderij.

loopt. De omkering - het kenmerk van de Omgekeerde Wereld - ontbreekt, want de muur zal nooit tegen de man lopen.

(Borms, 2008)

In de literatuur over Bruegels *Spreekwoorden* wordt de titel ‘De Verkeerde Wereld’ ook verbonden met de figuur op de voorgrond die door een wereldbol kruipt (Hazelzet, 2006: 40). Het bijhorende spreekwoord luidt *Men moet zich krommen om door de wereld te komen*, d.w.z. wie iets wil bereiken, moet zich onderdanig gedragen (Marijnissen, 1988: 137). Dit spreekwoord is afgebeeld ook op andere spreekwoordenprenten, zowel op de prent van Hogenberg als die van Van Doetinchem (zie hiervoor afb. 3 en 4).

Afb.4: Het fraseologisme *Men moet zich krommen om door de wereld te komen* • details: Sint-Katharinakerk, Hoogstraten, België, 1532-48 • De Blauwe Huyck van F. Hogenberg, 1558 - 60 • De Blauwe Huyck van J. van Doetinchem, 1577 • Spreekwoordenschilderij van P. Bruegel de Oude, 1559

Het is nu duidelijk dat het beroemde spreekwoordenschilderij een aantal voorgangers had. Bij de concrete selectie van de afgebeelde fraseologismen liet zich Bruegel inspireren door de Blauwe Huik-prenten, maar bij de eigenlijke keuze van zijn onderwerp door de Verkeerde Wereld-prenten. Het is niet toeval dat alle fraseologismen op het schilderij een bepaalde morele implicatie dragen: ze tonen verkeerd gedrag van de mens aan, namelijk ‘het ijdele, zinloze, absurde of zondige leven en streven van de mens op aarde’ (Borms, 2008). Dit feit is echter door vele Bruegels studies genegeerd en vervolgens worden er op het schilderij ook een groot aantal fraseologismen geïdentificeerd met ‘positieve’ of zelfs ‘prijzende’ stelling over de mens, wat totaal niet overeenstemt met het concept van de Verkeerde Wereld-prenten¹.

5.2 PIETER BRUEGEL DE OUDE

Van het leven van Pieter Bruegel de Oude is niet veel bekend. Hij werd rond 1520 in Breda in Nederland of in Bree (vroeger ook Breda) in Vlaanderen geboren. In 1546 werd hij in het Antwerpse schilders gilde opgenomen; hij werd leerling van Pieter Coecke,

¹ zie 6.1.2

de voorzitter van het gilde. Rond 1563 verhuisde hij van Antwerpen naar Brussel waar hij met de dochter van Coecke trouwde. In Antwerpen tekende hij prenten, terwijl in Brussel schilderde hij vooral, daarom wordt zijn werk vaak in twee tijdperken verdeeld: de Antwerpse en de Brusselse periode. Bruegel wordt ook de ‘Boeren-Bruegel’ genoemd, omdat de boer en het boerenleven als zijn centrale thema werden beschouwd. Tegenwoordig wordt zijn werk vanuit ander perspectief benaderd dan vroeger; Bruegel is niet meer gezien als eenvoudige ‘Vieze Boeren-Bruegel’, maar eerder als humanist en scherpe criticus van de toenmalige maatschappij (Cunningham / Reich, 2005: 94).

Vanaf 1559 signeerde hij zijn werk ‘Bruegel’, zonder ‘h’ geschreven. Hij had twee zoons die ook schilders werden, Pieter Brueghel de Jonge en Jan Brueghel de Oude (in tegenstelling tot hun vader beiden met ‘h’ geschreven) (Ruwière: 1955: 110). Wat zijn oeuvre betreft, schilderde hij behalve het plattelandsleven ook taferelen uit de klassieke oudheid, mythologie en bijbel (*De Val van Icarus, De Volkstelling te Bethlehem, De toren van Babel*) en wordt tot nu toe als een van de beste landschapschilders beschouwd. In totaal heeft hij vermoedelijk vijftigtal werken geschilderd en behalve dat nog een groot aantal schetsen, tekeningen en grafische werken gemaakt (Klein, 1963: 10-11). Zoals Bosch, was ook Bruegel al in zijn tijd vrijwel populair (Hollander, 1989: 98). Hij is te Brussel gestorven, in 1569.

5.2.1 HET SPREEKWOORDENSCHILDERIJ (1559)

Het schilderij werd in 1559 geschilderd en samen met *Dulle Griet, De toren van Babel, Kinderspelen, Triomf van de dood, De jagers in de sneeuw* en *De Boerenbruiloft* behoort het tot de bekendste werken van Bruegel. Het staat bekend onder vier andere namen (*Vlaamse spreekwoorden, De Blauwe Huik, De Verkeerde Wereld* of *De Omgekeerde Wereld*¹), maar het vaakst voorkomende titel is *Nederlandse spreekwoorden*. In ieder geval is het spreekwoordenschilderij één van Bruegels meest gediscuteerde werken² (Marijnissen, 1988: 133). Qua techniek en materiaal gaat het om olieverf op een houten paneel van het formaat 117 bij 163,5 cm. De afbeelding stelt een dorpsgezicht voor ‘waar het krioelt van mensen en dieren die druk in de weer zijn met uiteenlopende zaken’ (Reinsma, 2006: 202), maar over het totale aantal afgebeelde fraseologismen wordt nog altijd gediscussieerd. Allerlei bronnen vermelden verschillende cijfers, van zeventig tot

¹ waarvan de drie laatste niet echt juist zijn. Zie hiervoor 5.1.1 en 5.1.2.

² zie het volgende onderdeel

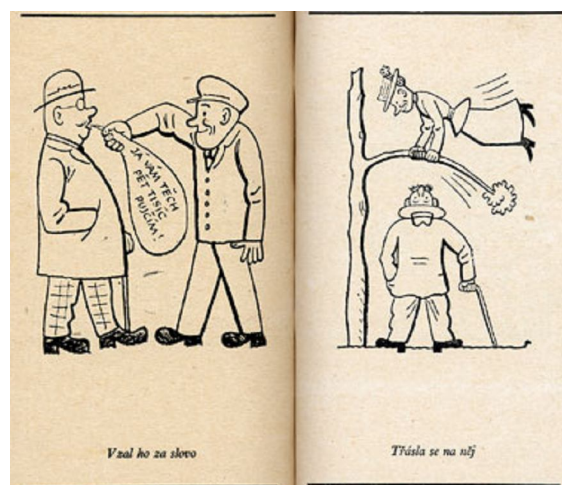
meer dan éénhonderdtwintig, en dat stelde nogal grote moeilijkheden voor bij het samenstellen van het corpus in dit werk¹.

In ieder geval slaagde Bruegel er in om het schilderij in evenwicht te houden, zodat het geen chaotische indruk maakt op de toeschouwer en een logisch geheel vormt. Zo veel encyclopedische kennis te kunnen verwerken in een schilderij zonder de compositie af te breken wordt tegenwoordig onder de kunsthistorici gezien als een bewijs van de echte virtuositeit van de schilder (Roberts-Jones, 2003: 202). Het is ook interessant dat het op het eerste gezicht lijkt dat het landschap alleen een verband vormt tussen de individuele figuren, omdat ‘hoewel er beweging en ritme aanwezig zijn, de onderlinge relaties ontbreken. Ieder persoon of groep - maximaal drieledig - is een actieve gevangene van zijn eigen wereld, werkzaamheid, die geen betrekking heeft op die van zijn bureu’² (Roberts-Jones, 2003, 203). Later zullen we zien dat dit in feit niet waar is; de individuele groepen van de mensen of dieren zijn namelijk door één aspect verbonden, en dat is de betekenis van de fraseologismen die ze voorstellen en die vaak verbonden is met de andere, dichtbij afgebeelde fraseologismen³.

Er bestaan zeven officiële kopieën van het schilderij (Grauls, 1957: 78), waarvan de bekendste van Bruegels zoon Pieter uit musea in Antwerpen en Haarlem. Interessant is dat de kopieën van Pieter Brueghel de Jonge op een aantal punten verschillen van het origineel, bijvoorbeeld in de hoeveelheid afgebeelde fraseologismen of in sommige kleine details⁴. Het origineel van Pieter Bruegel de Oude hangt in Gemälde Galerie in Staatliche museum in Berlijn.

5.3 ONDER INVLOED VAN ÉÉN SCHILDERIJ; BRUEGELS NAVOLGERS

Dat het spreekwoordschilderij van Bruegel immens populair was vanaf het moment

Afb. 5: Josef Lada, *Geïllustreerde fraseologie* (Máj, 1924), met de afgebeelde fraseologismen *Vzal ho za slovo*, d.w.z. ‘Hij hield zich aan zijn woord’ (VDG, 2000) en *Třásla se na něj*, d.w.z. ‘Ze snakte naar hem’ (TNW, 2005)

¹ zie 6.1.2

² ‘Ačkoliv je zde přítomen pohyb a rytmus, chybí tu vzájemné vztahy. Každá postava, nebo skupina postav - nejvýše tříčlenná - je aktivním vězněm svého vlastního světa, činnosti, která se nijak nevztahuje ke konání jejich sousedů.’

³ meer erover in hoofdstukken 6.3 en 7

⁴Een heel interessante comparatieve studie van de twee kopiën van Pieter de Jonge en het origineel uit Berlijn is van A. Cornette: *De Spreekwoorden van Brueghel* (1930-31), zie verder op in het volgende hoofdstuk.

van ontstaan is bewezen door het feit dat er zo veel andere kunstenaars door werden geïnspireerd. Behalve Pieter Brueghel de Jonge, gaat het vooral om twee Vlaamse schilders uit de 17de eeuw die beiden spreekwoordenschilderijen maakten, nl. David Teniers de Jonge¹ en Sebastiaan Vrancx, de auteur van het grootste ooit geschilderde spreekwoordenschilderij met meer dan twee honderd afgebeelde fraseologismen. Helaas wordt er (zeker in vergelijking met Bruegels *Spreekwoorden*) heel weinig aandacht besteed aan deze twee opmerkelijke kunstwerken² (bijvoorbeeld bestaat er nog geen comparatieve studie van spreekwoorden op alle drie schilderijen die zou ons qua taal veel kunnen zeggen over ontwikkeling van fraseologismen vanaf de Bruegels tijd tot de zeventiende eeuw). De andere Noord- en Zuidnederlandse schilders, die vaak individuele fraseologismen afbeeldden in hun werk, waren vooral Jacob Jordaens en Jan Steen (17de eeuw). Fraseologismen in beeld zijn echter tot nu toe populair gebleven in nederlandstalige gebieden. Ook in het buitenland waren er kunstenaars actief op het domein van iconografie van fraseologismen (bijvoorbeeld schilders als Albrecht Dürer, Francisco Goya of Paul Klee), maar nergens anders in Europa op zo'n grote schaal als in Vlaanderen en Nederland (Mieder, 2004: 149).

In Tsjechië bestaat er geen enkel kunstwerk vergelijkbaar met de boven vermelde spreekwoordenschilderijen. Het enige voorbeeld interessant genoeg om te vermelden is een boekje van bekende Tsjechische schilder en illustrator Josef Lada uit het jaar 1924, *Geïllustreerde fraseologie*³, dat omtrent honderddertig verschillende afgebeelde fraseologismen bevat (Afb. 5).

5.3.1 BRUGELS STUDIES

Zoals gezegd in het vorige onderdeel, behoort het spreekwoordenschilderij tot de meest gediscuteerde werk van Bruegels hele oeuvre. W. Mieder vermeldt in zijn bibliografie meer dan honderdentwintig studies die directe betrekking hebben op het schilderij zelf of andere fraseologismen in Bruegels werk⁴. Meestal beperken deze studies zich echter tot pure identificatie en opsomming van de afgebeelde fraseologismen⁵, de vertaling ervan naar andere talen (tot dusver naar het Duits⁶, Engels¹, Frans² en

¹ David Teniers de Jonge was de man van Bruegels kleindochter Anna.

² Er bestaat echter een heel gedetailleerde studie van dit schilderij met de lijst van 202 afgebeelde fraseologismen in Frans geschreven door J. Grauls: *Het spreekwoordenschilderij van Sebastiaan Vrancx* (1960)

³ *Ilustrovaná frazeologie* (1924)

⁴ www.deproverbio.com

⁵ als uitzondering hiervan kunnen we bijvoorbeeld de studie van A. Taylor noemen: *Proverbial Phrases not Proverbs in Breughel's Painting* (1965)

⁶ bijvoorbeeld door Gustav Glück: *Peter Brueghel the Elder* (New York, 1952)

Hongaars³), de iconografie van het schilderij of het onderzoek naar de toenmalige volkstaal of maatschappij:

[...] wegens het algemene gebrek aan diepte heeft de meerderheid van Bruegel studies slechts marginaal bijgedragen aan paremiologie.⁴

(Roodenburg, 2003: 10)

Toch is het nodig om hier de belangrijkste studies te bespreken, omdat er in de volgende hoofdstukken dikwijls naar verwezen zal worden. De eerste opmerkelijke studie was van L. Maeterlinck (1907) in verband met de kopie van het schilderij in Haarlem⁵. Op het werk van Maeterlinck is het artikel van de Duitse auteur J. Bolte (1915) gebaseerd, die er op het schilderij in totaal 73 fraseologismen identificeerde en voegde er ook Duitse equivalenten toe⁶.

In 1923 verscheen het nogal beroemde boek van W. Fraenger, *Der Bauern Bruegel und das deutsche Sprichwort*. Het bevat een gedetailleerde analyse van Bruegels *Twaalf spreekwoorden* die oorspronkelijk in de vorm van eetborden bestonden. Wat het schilderij betreft, stelde Fraenger een lijst met 91 fraseologismen op en bij elke fraseologisme vermeldde hij ook vele culturele en historische verklaringen. In 1930 werden sommige vergissingen van Fraenger aangepast door A. Cornette⁷ in de comparatieve studie die het originele spreekwordenschilderij met twee kopieën van Pieter Brueghel de Jonge vergeleek.

In 1932 werd *Bruegels Gemälde* van de Duitse kunsthistoricus G. Glück uitgegeven die (ten minste oorspronkelijk) van de lijst van Fraenger uitging. In zijn eerste studie identificeerde hij in totaal 92 fraseologismen, maar in 1951 werden er nog twintigtal toegevoegd door een andere Duitse auteur, Borms (Grauls, 1957: 77-78). In 1957 verscheen het werk *Volkstaal en Volksleven in het werk van Pieter Bruegel* van J. Grauls. Grauls weigerde om de door Glück en Borms geïdentificeerde fraseologismen in zijn lijst op te nemen; in totaal vermeldt hij 'slechts' 85 fraseologismen. Hij is de eerste auteur die de afgebeelde fraseologismen volledig in het licht van het 16de eeuwse

¹ Ibid.

² bijvoorbeeld door Roger-H. Marijnissen: *Bruegel* (Brussel, 1969)

³ János Kass & András Lukácsy: *Id. Pieter Bruegel. Flamand közmondások* (Budapest: Corvina Kiadó, 1985)

⁴ '...in its general lack of depth the majority of Bruegel studies have contributed only marginally to paremiology...'

⁵ *Le genre satirique dans la peinture flamande* (Brussels, 1907)

⁶ het gaat om het artikel *Nachschrift* in *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* (1915)

⁷ *De Spreekwoorden van Brueghel* in *Kunst der Nederlanden*, 1 (1930-1931), 121-126

taalgebruik bestudeerde (Marijnissen, 1988: 133). De bibliografie van alle belangrijke werken over het spreekwoordenschilderij is beschikbaar op www.deproverbio.com.

HET PRAKTISCHE DEEL

6 SAMENSTELLING VAN HET ONDERZOCHE CORPUS

Het corpus werd samengesteld in drie fasen. De eerste fase omvatte de identificatie van de fraseologismen op het schilderij en leverde de meeste problemen op. De tweede fase betrof de vorm; d.w.z. het vaststellen van de definitieve versie van de tekst van elk fraseologisme. In de derde fase werd de betekenis van de individuele fraseologismen bepaald. Alle drie fasen worden beschreven in de volgende onderdelen (6.1, 6.2, 6.3) en het resulterende corpus wordt daarna in detail gekarakteriseerd in hoofdstuk 7.

6.1 IDENTIFICATIE

Ondanks (of misschien juist wegens) de grote hoeveelheid verschillende bronnen was de identificatie van de fraseologismen op het schilderij één van de moeilijkste taken in dit werk. Zoals gezegd in 5.3.1 wordt er over het aantal fraseologismen op het schilderij nog steeds gediscussieerd. Aangezien het voor dit werk vereist was zo objectief mogelijk en ook zo dicht mogelijk bij het schilderij zelf te blijven, werden er uiteindelijk twee bronnen gekozen waarop het corpus in dit werk gebaseerd is.

6.1.1 LIJSTEN ‘GRAULS’ en ‘MARIJNISSEN’

Van alle auteurs die zich bezig hielden met de identificatie van de fraseologismen op het schilderij¹ werd uiteindelijk het werk van J. Grauls² en R.H. Marijnissen³ gebruikt als basis voor het corpus. Vergeleken met sommige andere bronnen kunnen we zowel Grauls als Marijnissen ‘bescheiden’ noemen: hun lijsten bevatten in totaal ‘slechts’ vijftientig fraseologismen. Ter vereenvoudiging zal er naar de concrete bronnen verwezen worden als ‘lijst Grauls’ en ‘lijst Marijnissen’.

De lijst Marijnissen is in principe gebaseerd op die van Grauls, maar terwijl Grauls meestal voor de ‘oude’ variant van een fraseologisme kiest (d.w.z. voor de vorm met een oude spelling enz.), vermeldt Marijnissen een ‘moderne versie’ daarvan. Daarom was de lijst Marijnissen vooral belangrijk voor de vaststelling van de vorm.

¹ meer hierover in 5.3.1

² nl. *Volkstaal en volksleven in het werk van Pieter Bruegel* (1957)

³ nl. *Bruegel: Het volledig oeuvre* (1988)

Er kunnen echter twee bezwaren genoemd worden tegen de aanpak van Grauls. Hij gaat namelijk uit van het principe dat elke afbeelding slechts één fraseologisme voorstelt. Bij de interpretatie van het fraseologisme *met het hoofd tegen de muur lopen* weigert hij bijvoorbeeld het door de andere auteurs vaak genoemde fraseologisme aan het beeld toe te kennen, namelijk de zegswijze *iemand in het harnas jagen*:

Ik vind het ten eerste verkeerd een zelfde beeld door twee zegswijzen te willen verklaren wanneer men met absolute zekerheid over één spreekwoord beschikt dat het beeld zeer duidelijk toelicht.

(Grauls, 1957: 83)

Het feit dat de man op de afbeelding een harnas draagt, verklaart hij niet (zie afb. 6). Er zijn andere voorbeelden op het spreekwoordenschilderij van twee (of meer) fraseologismen uitgedrukt door één enkele afbeelding, bv. het fraseologisme *de kat de bel aanbinden*. De man die de kat de bel aanbindt, heeft een mes in zijn mond; het gaat om een meer dan duidelijke voorstelling van het fraseologisme *tot de tanden gewapend zijn*. Over het eerste fraseologisme, *de kat de bel aanbinden*, kan men zeker zijn, omdat het ook op de Blauwe Huik-prenten voorkomt en daarna door Bruegel wordt opgenomen op zijn schilderij. Op de prenten heeft de man met de kat echter geen mes. Het is dus duidelijk dat het 'tweede' fraseologisme het resultaat is van Bruegels eigen inventie (zie afb. 7a en 7b). Op die manier werkt Bruegel ook met een aantal andere fraseologismen; het is dus onmogelijk om te beweren dat elke afbeelding (d.w.z. elke figuur) slechts aan één fraseologisme beantwoordt.

Het tweede bezwaar tegen de wijze van identificatie door Grauls is dat hij weigert de afbeeldingen in verband met elkaar te brengen:

Het is een vergissing een tweede zegswijze te willen zien in de attributen van de eerste: omdat men in t' harnas is gejaagd, d.w.z. opgehitst, vertoornd is, verliest hij alle zelfbeheersing en loopt met het hoofd tegen de muur.

(Grauls, 1957: 83)

Het lijkt er echter op dat dit precies was wat Bruegel wilde laten zien. De fraseologismen voor het schilderij werden niet toevallig gekozen, maar vormen een complex geheel met

elkaar¹. Dit feit werd niet alleen door Grauls genegeerd, maar ook door vele andere auteurs die er aan de andere kant een groot aantal overbodige fraseologismen op identificeerden.

Afb.6: *Met het hoofd tegen de muur lopen & iemand in het harnas jagen* • detail spreekwoordschilderij • P. Bruegel de Oude • 1559 • Berlijn

Afb.7a: *De kat de bel aanbinden & tot de tanden gewapend zijn* • detail spreekwoordschilderij • P. Bruegel de Oude • 1559 • Berlijn

Afb.7b: *De kat de bel aanbinden* • De oudste bewaarde *Blauwe Huyck* • Franz Hogenberg • 1558-1560 gravure

Vanwege de boven vermelde bezwaren tegen de aanpak van Grauls werden er uiteindelijk tien fraseologismen toegevoegd aan zijn lijst, maar ondanks dit feit behoort Grauls tot de betrouwbaarste auteurs op het gebied van Bruegels studies², omdat zijn onderzoek vooral gebaseerd is op de toenmalige bronnen, d.i. op de literatuur van Bruegels eigen tijd (d.w.z. liederen, toneelstukken, glossaria, maar ook archivalia zoals rechtsgedingen uit de zestiende eeuw enz.) en verder ook op de spreekwoordenverzamelingen die rond het ontstaan van het schilderij uitgegeven werden, waarvan drie uit Bruegels directe omgeving³. In zijn onderzoek gaat hij ook van de Blauwe Huik-prenten⁴ uit. Bovendien is Grauls niet alleen linguïst, maar ook volkscundige. Zijn kennis van toenmalige gewoontes en tradities was cruciaal voor de identificatie van een paar specifieke fraseologismen. Sommige auteurs schrijven namelijk aan elk detail van het schilderij een nieuw fraseologisme toe, terwijl die details soms maar een deel uitmaken van de individuele afbeeldingen. Een goed voorbeeld is de afbeelding die het fraseologisme *op de kaak spelen* voorstelt. Op een kaak (een oud woord voor een ‘schandpaal’) zit een man die op een viool speelt. Dit fraseologisme is eigenlijk een van de weinige woordspelingen⁵ die Bruegel op het schilderij heeft gezet: de oorspronkelijke betekenis van het woord *kaak*

¹ zie hiervoor ook 6.3 en 7.3

² zie 5.3.1

³ alle drie al vroeger besproken in 2.2.1

⁴ zie 5.1.1

⁵ er zijn er meer, bv. *gekscheren* (een gek scheren) of *lichtekooi* (het tweede lid van de samenstelling betekent hier ‘achterste’ en geen kooi zoals afgebeeld op het schilderij)

was die van een *kaakbeen* en geen schandpaal. In ieder geval bestaat de kaak op het schilderij uit drie pijlers waarop drie afgehouden oren en één hand gespijkerd zijn; voor sommige auteurs was dit een duidelijke voorstelling van een ander fraseologisme (dat niettemin in geen enkele bron uit Bruegels tijd voorkomt en bovendien alleen in het Duits bestond):

... [auteurs] G.Glück-J.Borms voegen hier nog een overbodige zegswijze aan toe, namelijk *Ohren sind an den Pranger genagelt* (Zijn oren zijn gespijkerd aan de kaak). [...] Het is bekend dat vroeger voor zekere misdrijven het oor of de hand werd afgehouden en aan de kaak of schandpaal gespijkerd. [...] Oren aan de kaak was juist een kenmerk van een kaak. Men moet er dus geen afzonderlijke zegswijze in gaan zoeken.

(Grauls, 1957: 122, 125)

Met boven vermelde voorbeelden wilde ik vooral illustreren hoe sommige auteurs te werk gingen bij het identificeren van fraseologismen op Bruegels schilderij. Volgens Grauls gaat het vooral om de Duitse auteurs Borms en Glück¹, die echter een grote invloed hadden op andere auteurs:

Het grootste bezwaar dat ik tegen het werk van de heer Borms heb, is dat hij ten minste een twintigtal spreekwoorden vermeldt die met Bruegels schilderij niets te maken hebben. [...] Wegens het groot gezag van G. Glück als Bruegelkenner, is men vooral in het buitenland geneigd om de verklaringen van de heer Borms, die gedekt wordt door G. Glück, klakkeloos over te nemen.

(Grauls, 1957: 79)

In de volgende twee onderdelen wordt de keuze van de specifieke fraseologismen voor het corpus nog nader verklaard.

6.1.2 AFGEWEEZEN FRASEOLOGISMEN

In dit hoofdstuk wordt aangeduid waarom de fraseologismen die het vaakst toegeschreven worden aan de individuele afbeeldingen niet opgenomen werden in het corpus. Het gaat meestal om de fraseologismen zoals voorgesteld door andere auteurs dan

¹ zie hoofdstuk 5.3.1

Grauls en Marijnissen en alleen om de frequentst genoemde gevallen (er bestaan eindeloos veel varianten van de interpretatie-lijsten, het is dus onmogelijk om hier alle voorgestelde fraseologismen te behandelen). Bij het afwijzen van de fraseologismen werd uitgegaan van vier elementaire vereisten die ik opstelde op basis van de studie van een aantal verschillende interpretatie-lijsten, de Blauwe Huik-prent van Hogenberg en vooral het schilderij zelf. De criteria verklaar ik één voor één.

Ten eerste moesten de opgenomen fraseologismen concreet zijn. Het is logisch dat alleen de fraseologismen die concrete beeldspraak bevatten, geschikt zijn om af te beelden. Tot voorbeeld dient het afgewezen fraseologisme *Vrijen onder één dak, 't is schande, 't is gemak* zoals voorgesteld door Maeterlinck (1903) en vervolgens overgenomen door Bolte (1915), Fraenger (1923) en Grosshans (1973)¹. Het is waar dat er op de afbeelding twee figuren zijn die elkaar in de zolder van de herberg omhelzen, maar het fraseologisme wordt al verklaard door *onder de bezem getrouwd zijn* en *de bezem uitsteken* – door de twee fraseologismen die direct betrekking hebben op de afbeelding. Het door Maeterlinck genoemde fraseologisme is te vaag en algemeen om afgebeeld te kunnen worden. Als we het schilderij goed bekijken, zien we dat Bruegel altijd concreet is (zie appendix 1,3). Onder de fraseologismen die afgewezen werden om deze reden behoren:

- Neemt het koren af, zo neemt het zwijn.
- Gelukkig, als de ooievaar u toevliegt. / Aan de veren kent men de vogel.
- Waar rook is, is vuur.
- Het moet ene wijze hand zijn, die gekken wel zal scheren.
- Hierom en daarom gaan de ganzen barrevoets.
- Ongelegde eieren zijn onzekere kuikens.
- Men moet het schip in 't water houden.
- Men moet zeilen, terwijl de wind dient.
- Iemand in 't zonnetje zetten.
- mak als een lammetje
- Voor de wind is het goed zeilen.
- Die tot de galg geboren is, verdrinkt niet.
- Het licht schijnt in de duisternis.
- De liefde is aan de kant waar de beurs hangt.

Uit de lijst Grauls en Marijnissen werd daarom één enkel fraseologisme afgewezen, namelijk *Niemand ooit zo klein iets spon, of het kwam wel aan de zon*. Volgens Grauls (1957: 117) zal 'de zon die van uit de rechterbovenhoek alles beschijnt en belicht [...] voor Bruegel wel een betekenis gehad hebben', maar het fraseologisme is simpelweg te vaag om er zeker van zijn. Het staat ook op de lijst Marijnissen, hoewel hij

¹ aangehaald in *Liste der Interpretationen* (Dundes & Stibbe, 1981)

opmerkt dat ‘het spreekwoord dat meestal wordt geciteerd [d.w.z. *Niemand ooit zo klein...*] tot dusver een kwestie is van louter gissen’ (1988: 143).

De tweede vereiste was zo dicht mogelijk bij het schilderij te blijven, d.w.z. dat in het corpus alleen de fraseologismen werden opgenomen die overeenstemmen met wat op het schilderij wordt voorgesteld. Het was verrassend hoe veel auteurs geen rekening hielden met het schilderij zelf en fraseologismen vermeldden die er niet op afgebeeld stonden. Als voorbeeld dient het door Fraenger (1923) en Glück (1932) vermelde fraseologisme *Die vuur vreet, schijnt vonken*. De afbeelding wordt op de correcte wijze verklaard door *Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had*, d.w.z. hij loopt zo snel mogelijk (Marijnissen, 1988: 141). De man op het schilderij loopt met het vuur in zijn achterste; in de eerste plaats eet hij niets en in de tweede plaats loopt hij. Het is dus overduidelijk welke fraseologisme Bruegel geschilderd heeft. Om dezelfde reden werden ook de volgende heel vaak genoemde fraseologismen afgewezen:

- De speelman zit nog op het dak. (De speelman zit echter in de schandpaal.)
- Twee arme lieden voor één deur. (Er staan er drie voor de deur)
- De boer geeft vijgen aan zijn paard. (De boer geeft geen vijgen aan het paard.)
- Hij kijkt door een plank zonder gat. (Er is een gat met een uitgestoken hand.)
- Zij/hij zit op het kussen (Niemand zit erop, maar de duivel wordt er door een vrouw op gebonden.)
- Een korf krijgen (Niemand krijgt de korf, er is een man die de korf draagt.)
- De beren zijn los. (Er staan twee beren met de rug tegen elkaar.)

De derde vereiste voor de opgenomen fraseologismen kan beschreven worden als de vereiste van de ‘oorspronkelijkheid’. Zoals gezegd in het vorige hoofdstuk werden de lijsten Grauls en Marijnissen vooral gekozen omdat ze van de toenmalige bronnen uitgaan, de Blauwe Huyck-prenten inbegrepen. Het belang van de Blauwe Huick-prenten voor de identificatie van de fraseologismen werd in dit werk al vroeger benadrukt¹. Het is ontwifelbaar dat Bruegel zich er door liet inspireren: van het totaal aantal van 43 fraseologismen op de prent van Hogenberg werden er 37 door Bruegel overgenomen op zijn schilderij. De afbeeldingen gebaseerd op de Blauwe Huick-prenten zijn trouwens de enige waarover we zeker kunnen zeggen welke fraseologismen ze voorstellen, omdat elke afbeelding op de prent van Hogenberg van een verklarende tekst voorzien is. Toch worden ook deze fraseologismen voortdurend verkeerd geïnterpreteerd, bv. het fraseologisme *Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt, als hij zich maar bij de kolen warmt*. De afbeelding

¹ zie 5.1.1

Afb.8a: De oudste bewaarde *Blauwe Huyck* • Franz Hogenberg • 1558-1560 gravure • detail met het opschrift *Hem en ruchs wiens huijs dat brant als hy hem bij de colen wermen mach*

Afb.8b: P. Bruegel de Oude • 1559 • detail spreekwoordenschilderij • Berlijn

staat ook op de prent van Hogenberg, met het duidelijke opschrift ‘*Hem en ruchs* [i.e. het laat hem onverschillig] *wiens huijs dat brant als hy hem bij de colen wermen mach*’ (Grauls, 1957: 114), maar het wordt door verschillende auteurs verklaard als *hij steekt zijn huis in brand om zich aan de kolen te warmen* of *als het huis brandt, warmt men zich bij de colen*, *Waar rook is, is vuur* of zelfs *Goede soldaten vrezen geen vuur* (zie afb. 8a en 8b) Deze foutieve interpretatie betreft vooral de volgende gevallen:

- Hij vangt de vissen met de handen.
- een vis pakken
- Hij trekt een lange neus.
- met de kippen op stok gaan
- Veel geschreeuw en weinig wol.
- Scheer ze maar vil ze niet.
- Hij weet niet hoe hij het varken slachten zal.
- Dat hangt als een kakhuis boven de gracht.
- Hij is houvast.
- De zeug is met den tap weggelopen.
- De spullen vallen in de as.
- Hij hangt tussen hemel en aarde.
- de omgekeerde wereld¹

De laatste vereiste waaraan de opgenomen fraseologismen moesten voldoen is gebaseerd op het concept van de Verkeerde Wereld-prenten, zoals aangeduid in 5.1.2. In principe sloot dit alle fraseologismen uit met een ‘positieve’ betekenis of een betekenis die geen betrekking had op het gedrag van mensen. Concreet gaat het om de volgende gevallen:

- Hij ziet de beren dansen (i.e. Hij heeft honger.)
- Het licht schijnt in de duisternis. (i.e. Er is hoop in wanhoop).
- Goede soldaten vrezen geen vuur. (i.e. Wie met het gevaar vertrouwd is, wordt niet gemakkelijk bang.)

¹ De juiste interpretatie is de ‘verkeerde wereld’ (zie Hoofdstuk 5.1.2)

6.1.3 TOEGEVOEGDE FRASEOLOGISMEN

Er werden een aantal fraseologismen toegevoegd aan de lijst Grauls en Marijnissen. De keuze van de toegevoegde fraseologismen was, zoals bij de afgewezen fraseologismen in het vorige hoofdstuk, tot op zekere hoogte subjectief en gebaseerd op de studie van de allerlei interpretatie-lijsten, het schilderij zelf en de betekenis van de door andere auteurs voorgestelde fraseologismen. De factoren van invloed op het toevoegen van een fraseologisme aan de lijst Grauls verklaar ik nu één voor één.

Nogmaals, de belangrijkste factor was de vereiste om zo dicht mogelijk bij het eigenlijke kunstwerk te blijven. De toegevoegde fraseologismen zijn dus meestal de mogelijke varianten zoals voorgesteld door Marijnissen, die afgewezen werden door Grauls vanwege het gebrek aan bewijs dat die werkelijk bestonden in Bruegels tijd. Zoals al gezegd, negeert Grauls sommige evidente details op het schilderij. Een voorbeeld daarvan hebben we al gezien in het vorige onderdeel, bij het fraseologisme *met het hoofd tegen de muur lopen* (zie afb. 6). Grauls weigert om er nog een ander fraseologisme aan toe te kennen, namelijk *Iemand in het harnas jagen*, maar het feit dat de man op het schilderij een harnas draagt is onmiskenbaar. Het is dus duidelijk dat Bruegel behalve de Blauwe Huik-prenten ook van zijn eigen inventie uitging en er een aantal fraseologismen aan toe voegde.

Een tweede factor van invloed op het opnemen van een fraseologisme in het corpus was de samenhang van de betekenis met de andere fraseologismen op het schilderij¹. Het idiomatische compositum *lichtekooi* kan hier tot voorbeeld dienen. De betekenis van het fraseologisme (d.i. hoer, prostituee²) hangt samen met de andere nabijliggende fraseologismen, bijvoorbeeld met de afbeelding van een *hennentaster*, d.w.z. ‘een man die zich door zijn vrouw laat bedriegen’ of eventueel ook ‘een vrouwengek’ (VDG, 2000). Verder hangt er een schaar aan de kooi; de afbeelding van het fraseologisme *Daar hangt de schaar uit*, d.i. ‘daar wordt de klant geschoren’ (Marijnissen, 1988: 136). Uit het raam van het huis, een soort herberg, steekt een bezem. Die afbeelding stelt het fraseologisme *onder de bezem getrouwd zijn* voor, d.w.z. ‘ze leven in onwettige gemeenschap’ (Marijnissen, 1988: 140). Tegenover het raam met de kooi loopt een vrouw die *vuur in de ene hand en water in de andere draagt*, d.w.z. die eigenlijk ‘onbetrouwbaar is’ (Marijnissen, 1988: 135). De fraseologismen zijn nauwkeurig verbonden met elkaar door hun betekenis en drukken ook soortgelijke morele waarschuwingen uit (in dit geval

¹ meer hierover in hoofdstuk 6.3 en 7.3

² VDG (2000)

bijvoorbeeld over ontrouw, oneerlijkheid en bedrog). Bij een dergelijke samenhang met de betekenis van de nabijliggende fraseologismen werd het fraseologisme opgenomen in het corpus. Het is onmogelijk om hier alle toegevoegde fraseologismen individueel te bespreken en het is ook niet nodig. Ze kunnen een voor een vergeleken worden met het schilderij (zie hiervoor appendices 1, 2, 3). Concreet gaat het om de volgende gevallen:

- het deksel op de kop krijgen
- de haring hangt aan zijn eigen kieuw
- iemand in het harnas jagen
- de bijl aan de wortel
- in zijn eigen licht zitten
- de teerling is geworpen
- onder het mes zitten
- een lichtekooi
- zijn vuur is uitgepist
- een lantaarn zonder licht
- buiten de pot pissen
- de ganzen te hoeden
- vliegen vangen

6.1.4 TWIJFELACHTIGE GEVALLEN

Toch bleef er een aantal twijfelachtige gevallen over. Op de eerste plaats ging het om afbeeldingen die verklaard konden worden door meerdere fraseologismen, die allemaal geschikt en correct leken te zijn, waardoor het dus onmogelijk was om één te kiezen. Ten tweede ging het om een aantal details die op het schilderij te vinden waren, maar waarbij het niet zeker was of ze een apart fraseologisme voorstellen of alleen attributen van de individuele afbeeldingen zijn. In de tabel hieronder worden alle deze ‘twijfelachtige’ gevallen vermeld. De redenen waarvoor de fraseologismen uiteindelijk niet opgenomen werden in het corpus probeerde ik in de rechterkolom te verklaren. Elk fraseologisme is voorzien van een hoofdletter die overeenstemt met dezelfde (rode) letter op de contourafbeelding van het schilderij (appendix 2). Zo kunnen alle fraseologismen individueel bekeken en vergeleken worden met het schilderij (appendix 1).

Tab.4: *Twijfelachtige gevallen.* Voor de concrete afbeeldingen zie Appendices 1 en 2

	Voorgestelde fraseologismen	Reden(en) voor het niet opnemen in het corpus
A	<ul style="list-style-type: none"> • Daar staan klompen. <i>Tevergeefs wachten</i> • Te patijnen staan. <i>Tevergeefs wachten</i> • Klompen wegzetten. <i>Sterven</i> 	Twee (of meer) geschikte varianten.
B	<ul style="list-style-type: none"> • Daar hangt het mes. <i>Een (oude) uitdaging</i> 	De afbeelding is niet echt duidelijk. Is het mes van de man of niet?
C	<ul style="list-style-type: none"> • Het is maar hoe de kaarten vallen. <i>Het is een kwestie van geluk</i> • De kaart is gekeerd. <i>De kans is gekeerd.</i> 	Twee (of meer) geschikte varianten.
D	<ul style="list-style-type: none"> • De rook kan het hangijzer niet deren. <i>Zinloze onderneming</i> 	De afbeelding is niet echt duidelijk. Is het een hangijzer of iets anders? Stelt dit voorwerp

		een fraseologisme voor, of is het alleen maar een attribuut van een werkplaats?
E	<ul style="list-style-type: none"> Het is onder het hoedje gespeeld. <i>Iets kwaads verheimelijken</i> 	Waarom ligt het hoedje op de pilaar? Kan het hoedje niet een attribuut van de 'pilaarbijter' voorstellen? Ook is er te weinig samenhang tussen de twee fraseologismen.
F	(?) de afbeelding is nog niet verklaard	
G	(?) de afbeelding is nog niet verklaard	
H	<ul style="list-style-type: none"> Een gat in zijn dak hebben. <i>Niet goed wijs zijn.</i> Een oud dak heeft veel hermakens van doen. <i>Hoe ouder hij is, des te meer verzorging heeft een mens nodig.</i> 	Twee (of meer) geschikte varianten. Het is ook niet duidelijk of Bruegel er iets mee bedoelde, of dat hij gewoon het verval van het huis wilde benadrukken.
I	Daar zijn latten op het dak. <i>Er wordt afgeluisterd.</i>	Stellen de latten het afzonderlijke fraseologisme voor? Op de Blauwe Huyck-prenten is het dak altijd gedeeltelijk afgebroken zonder verwijzing naar een specifiek fraseologisme.
J	Tandpijn achter zijn oren hebben. <i>Doen alsof om iemand te bedriegen.</i>	De afbeelding is niet echt duidelijk, hoewel er een analogie is tussen de betekenis van dit fraseologisme en die van 'buiten de pot pissen'.
K	Daar hangt do po uit. <i>Het is niet zoals het zou moeten zijn.</i>	De betekenis kan puur symbolisch zijn, omdat een nachtpot in plaats van kruik als uithangbord een symbool is voor 'de verkeerde wereld'.
L	Waar God een kerk sticht, bouwt de duivel een kapel. <i>Het kwaad is overal.</i>	Het is waar dat er binnen de 'kapel' op het schilderij overal duivels zijn, en de betekenis stemt overeen met de andere fraseologismen, maar het fraseologisme is te vaag om af te beelden.
M	uit het raam groeien <i>niet geheim kunnen blijven</i>	De afbeelding is niet duidelijk. Groeit de tak van de boom echt uit het raam?
N	Ieder moet zijn eigen pakje dragen. <i>Iedereen moet voor zichzelf zorgen.</i>	Het fraseologisme is vaag en de afbeelding is niet duidelijk genoeg. Is het pakje niet een attribuut van de zwerver?
O	iemand (het gat) van de deur wijzen <i>hem verzoeken het huis te verlaten</i>	De afbeelding stemt niet volledig overeen met het fraseologisme.
P	(?) de afbeelding is nog niet verklaard	
Q	een schuimspaan (zijn) - <i>een dronkaard</i>	Het is niet duidelijk of het voorwerp echt een schuimspaan is.
R	Er is geen spit met hem te draaien. <i>Er is met hem niet samen te werken.</i>	De afbeelding stemt niet volledig overeen met het fraseologisme. Het is ook nogal vaag.
S	onder water zijn <i>dronken zijn</i>	Er drijft een hoedje op het water, maar het is niet duidelijk of het werkelijk dit fraseologisme voorstelt.
T	Angst en vrees doen zelfs de oude rennen. / Angst doet het oude wijf draven. <i>Nood zorgt ervoor dat je dingen aankunt die je anders niet zou doen.</i>	Dit fraseologisme wordt zowel door Grauls als door Marijnissen vermeld, hoewel beiden er niet zeker van zijn. De afbeelding is te ver op de achtergrond en te klein.
U	De reis is nog niet gedaan, al ziet men kerk en toren staan.	Is het een voorstelling van een apart fraseologisme? Gaat het om een kerk en een toren, of alleen een kerk?
V	(?) de afbeelding is nog niet verklaard ¹	
W	een wit voetje hebben bij iemand <i>bij iemand in de gunst staan</i>	Het lijkt er op dat de man een 'wit voetje' heeft, maar de afbeelding is niet duidelijk genoeg.

¹ Grauls stelt het fraseologisme 'Wilde beeren, die zijn by den ander gheeren' voor, d.w.z. zelfs wilde dieren kunnen met elkaar overweg, alleen de mensen niet (Grauls, 1957: 108-111), maar het fraseologisme stemt niet volledig overeen met de afbeelding, bv. wat voor functie heeft de man die de beeren bekijkt?

6.2 VORM

Volgens onze definitie van een fraseologisme¹ (zie 3.1.2) is de vorm van de uitdrukking meestal vast en onveranderlijk. In dit hoofdstuk zullen we zien dat het in praktijk bij een groot aantal fraseologismen niet geldt. Op de problematiek van de ‘vastheid’ van fraseologismen werd al meermaals de aandacht gevestigd². In dit verband spreekt Ch. Sing in haar studie over Engelse fraseologismen³ zelfs over ‘de variabiliteit’ van fraseologismen, in plaats van ‘de vastheid’:

Variabiliteit moet, in plaats van vastheid, een belangrijke eigenschap van idiomen zijn. Als we alle mogelijke wijzigingen bij idiomen bekijken, van de eenvoudige verbuiging tot de complexe doelbewuste exploitatie, dan bestaat er slechts een klein percentage van werkelijk vaste, onveranderlijke idiomen. [...] De enige reden waarom vastheid nog als een belangrijke eigenschap van idiomen wordt gezien is simpelweg dat variabiliteit van idiomen meer of minder sterk beperkt is.⁴

(Sing, 2004/2005:4)

Dit feit werd bevestigd ook tijdens de samenstelling van het corpus. Van het totaal aantal van 95 onderzochte fraseologismen waren er alleen een paar die ‘helemaal vast’ bleken te zijn, bv. het spreekwoord *Als het kalf verdronken is, dempt men de put*. Welke factoren er in het spel zijn die invloed hebben op de vastheid van de uitdrukking wordt nog niet helemaal verklaard. Dat er in verschillende gebieden andere varianten van een fraseologisme bestaan is nog begrijpelijk. In dit opzicht dient het verschil tussen België en Nederland als een goed voorbeeld:

Zo hoort men in België van iemand die een zaak eens flink wil aanpakken niet zelden zeggen dat hij *de stier bij de horens wil vatten/grijpen* [...], daar waar het Nederlands de voorkeur geeft aan *koe*.

(Van Overbeke, 2001:229)

¹ zie 3.1.2

² bv. door A. Oosterhof in *De idiomaticiteit van spreekwoorden* (2007), door Van Overbeke in *Kan men de angorakat uit de pereboom kijken* (2001)

³ *Hitting the nose on the head - Fixedness and Variability of English idioms* (2004/2005)

⁴ ‘Variability should, rather than fixedness, be a key property of idioms. If we regard any changes that can be done to idioms, from simple inflection up to complex deliberate exploitation, then there should be only a small percentage of really fixed, unchangeable idioms left. [...] The only reason why still fixedness or frozenness is seen as a main feature is simply that variability in idioms is more or less strongly limited, thus creating different degrees of limited variability or, in other words, of fixedness.’

In zijn artikel *Idiomatischeit van spreekwoorden* vestigt A. Oosterhof ook aandacht op het feit dat er in België vaak voorkeur wordt gegeven aan de variant met het verkleinwoord:

Een voorbeeld is het gebruik van *schoen* tegenover de verkleinvorm *schoentje*. Nederlanders zeggen *Daar wringt de schoen* en *Wie de schoen past, trekke hem aan*. In Vlaanderen wordt *schoentje* gebruikt: *Daar wringt het schoentje* en *Wie het schoentje past, trekke het aan*.

(Oosterhof, 2007: 67)

Daarom was de vaststelling van de vorm van elke fraseologisme niet eenvoudig. Bij het samenstellen van het corpus werden, behalve de lijsten Grauls en Marijnissen, vier andere bronnen gebruikt, namelijk het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* van P. J. Harrebomée (1858-1870), *Nederlandsche Spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden* van F.A. Stoett (1923-1925), *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal* (elektronische versie uit het jaar 2000) en de internet zoekmachine (www.google.com). Als het uitgangspunt werd de lijst Marijnissen gebruikt, omdat die een ‘moderne’ versie van fraseologismen vermeldt en dit werk gaat van de moderne taalgebruik uit (tenminste als het mogelijk is).

De variant van de lijst Marijnissen werd daarna opgezocht in Harrebomée, Stoett en Van Dale. Harrebomée en Stoett vermeldden vaak meer varianten van het opgezochte fraseologisme (meestal twee of drie), terwijl Van Dale (het gedeelte ‘verbindingen’) meestal één variant aanbood. Al de mogelijke versies werden vervolgens opgezocht door google, en de variant met het grootste aantal resultaten werd in het corpus opgenomen. Hiermee werd er gezorgd - theoretisch ten minste - dat de meest voorkomende variant van een fraseologisme was gekozen. In praktijk hoeft dit systeem echter niet altijd werken (zoals uitgelegd verderop).

Als voorbeeld van de concrete toepassingswijze van de boven vermelde methode dient het fraseologisme *de kap over de haag gooien*. Grauls, gaande uit van de toenmalige bronnen, vermeldt de variant met de oude spelling en woordenschat: *de cappe op den thuyn hanghen*. De variant van Marijnissen staat al in de tegenwoordige spelling: *de kap op de tuin hangen*. Stoett stelt in dit geval een andere mogelijke variant voor (*de kap over de haag*), zowel als Harrebomée (*de mantel*). Verder is er een aantal synoniemen voor het woord *hangen* genoemd, namelijk *werpen*, *smijten* en *gooien*:

- Gr: - de cappe op den thuyen hanghen
 M: - de kap op de tuin hangen
 St: - de kap op de tuin hangen *of* werpen
 - de kap over de haag smijten *of* werpen *of* gooien
 H: - Hij heeft de kap (*of*: den mantel) op den tuin
 gehangen
 VDG: - de kap over de haag hangen *of* smijten

Gr = Grauls
 M = Marijnissen
 St = Stoett
 H = Harrebomée
 VDG = Van Dale Groot
 woordenboek der
 Nederlandse taal (2001)

Google¹:

Vorm van de uitdrukking (zoals opgezocht door <i>www.google.com</i>)	Aantal 'matches'
kap op de tuin	217
• hangen	10
• werpen	2
kap over de haag	1270
• hangen	6
• smijten	25
• werpen	6
• gooien	29
mantel op de tuin	0

Uit de tabel blijkt dat de uitdrukking ‘*kap over de haag*’ frequenter is dan de variant ‘*kap op de tuin*’, en samen met het werkwoord ‘*gooien*’ vormt de meest voorkomende variant. Op deze manier werd gewerkt met alle andere fraseologismen in het corpus; in de meeste gevallen ging het echter maximaal om twee of drie varianten van een fraseologisme. Het aantal resultaten moeten we natuurlijk niet als definitief beschouwen; het is bijvoorbeeld wel mogelijk dat er gevallen zijn waarin ‘*kap over de haag*’ niet figuurlijk bedoeld is. Ook bij zegswijzen (d.w.z. de fraseologismen die aangepast kunnen worden aan een zin, in praktijk dus niet vaak voorkomende in de infinitiefvorm), bestaat er een relatief grote kans dat de niet frequentste variant opgenomen werd. Bovendien kunnen er verschillen zijn tussen de spreektaal en de schrijftaal. Het moet ook gezegd worden dat de verschillen tussen de frequentie van de verschillende varianten vaak zo klein waren dat het onmogelijk was om de ‘frequentste’ versie te bepalen. In dat geval werd de variant gekozen die door de meeste auteurs genoemd werd². Dit is echter niet belangrijk; er moet steeds rekening worden gehouden met het feit dat de analyse in dit werk veeleer van de betekenis uitgaat, niet van de vorm. Zolang de betekenis niet verandert, gaat het steeds over hetzelfde fraseologisme. Het doel van de boven vermelde methode was de unificatie van de vorm van fraseologismen in het corpus, met het oog op het actuele, gewone en frequente taalgebruik; het biedt geen definitieve en ultieme versie van de afgebeelde fraseologismen aan.

¹ Om het onderzoek objectief te houden, werden de pagina’s die de naam ‘Bruegel’ bevatten (of eventueel ook ‘Brueghel’, ‘Breughel’, ‘Breugel’) uitgesloten van de zoekopdracht.

² Interessant is dat het Van Dale Woordenboek (2000) in dit opzicht niet een relevante bron blijkt te zijn. Het vermeldt soms varianten die in geen andere bronnen staan en die zelfs door google niet te vinden zijn.

Daarnaast werden drie andere moeilijkheden aangetroffen aangaande de vorm. Ten eerste was het de keuze tussen het persoonlijke voornaamwoord *ze* of *hij* als onderwerp bij sommige fraseologismen. In een paar gevallen leek het dat het geslacht van het onderwerp van belang was, zowel voor Bruegel (er zijn alleen een paar vrouwen op het schilderij), als voor de andere auteurs die de bepaalde zegswijzen vaak met een bepaald voornaamwoord (zij of hij) vermeldden (bv. Harrebomée). Zo staat de zegswijze *Hij kan de zon niet in het water zien schijnen* in het corpus niet in de infinitiefvorm, terwijl *de kat de bel aanbinden* wel. In het eerste geval werd door de meeste auteurs voorkeur gegeven aan de variant met *hij* als onderwerp, in het tweede geval was dat niet zo. Dit heeft natuurlijk geen betrekking tot de contrastieve analyse; het leek echter een interessant feit te zijn in verband met het concrete gebruik van het fraseologisme in een taal.

Verder moet nog opgemerkt worden dat sommige fraseologismen zich in de andere vorm stabiliseerden dan die in de afbeelding. Als een goed voorbeeld dient het fraseologisme *rozen voor de zwijnen werpen*. Het woord *rozen* wordt in dit fraseologisme niet meer gebruikt: Van Dale, Stoett en Harrebomée vermelden alle drie een andere variant met het woord *parels* in plaats van *rozen* (bevestigd door de zoekopdracht door google):

Vorm	Aantal resultaten op google.com
rozen voor de zwijnen	8
parels voor de zwijnen	150 000

In dergelijke overduidelijke gevallen van de vormverandering (terwijl er op het schilderij het fraseologisme in de oude vorm afgebeeld is, d.w.z. de man op het schilderij gooit rozen voor de zwijnen in plaats van parels) wordt het in het corpus aangeduid als volgt:

rozen (→ *parels*) voor de zwijnen ...

Ten laatste leek het bij het samenstellen van het corpus dat fraseologismen in het algemeen tendentie hadden tot verkorting van de vorm. Als voorbeeld kan het fraseologisme */Hij laat/ de wereld op zijn duim /draaien/* dienen. Hoewel het in de meerderheid van bronnen als geheel staat, wordt door het zoeken door google bevestigd dat de uitdrukking heel vaak zonder het werkwoord gebruikt wordt, zoals bijvoorbeeld in ‘Hij kent die *wereld op zijn duim*¹’ enz. Dergelijke sterke tendentie tot verkorting wordt in het corpus aangeduid als volgt:

/Hij laat/ de wereld op zijn duim /draaien/

¹ opgezocht door www.google.com

6.3 BETEKENIS

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de vorm van fraseologismen eigenlijk niet zo vast was als onze definitie¹ van een fraseologisme impliceerde, d.w.z. dat er een beperkt aantal van vormvarianten bestond. Dezelfde situatie treffen we aan bij de vaststelling van de betekenis. Het lijkt er op dat elk fraseologisme meer ‘betekenisniveaus’ heeft, afhankelijk van de context waarin het gebruikt wordt. Meestal gaat het om kleine nuances, maar soms over nogal grotere verschillen.

Er werden vier elementaire bronnen gebruikt voor de vaststelling van de betekenis, d.i. de lijsten Grauls en Marijnissen (gaande uit van de 16de eeuwse bronnen), *Nederlandsche Spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden* van F.A. Stoett (het werk dat nog steeds onder de meest gedetailleerde bronnen² behoort wat de uitleg van betekenis betreft), *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal* (gedeelte *Verbindingen*, elektronische versie uit het jaar 2000) en verder ook twee volgende webpagina’s: *www.spreekwoord.nl* en *www.spreekwoorden.nl*. Beide pagina’s behandelen een nogal groot aantal fraseologismen (de eerste over 20.000, de tweede over 6 duizend). Soms scheen het dat een fraseologisme een kleine betekenisverandering onderging tijdens de periode tussen het ontstaan van het schilderij en nu, maar in geen geval werd er een heel radicale verandering aangetroffen. In het geval dat meer auteurs de specifiekere variant van de betekenis vermeldden, werd die ook in het corpus opgenomen, bv.:

bij de duivel te biecht gaan	<i>bij zijn vijand te rade gaan</i> (ook meer specifiek: <i>zijn geheimen toevertrouwen aan een vijand of tegenstander</i>)
------------------------------	--

In zes gevallen stonden er bij de meerderheid van bronnen meer totaal verschillende betekenissen³; in dat geval staan er in het corpus de verschillende varianten van betekenis onder elkaar:

een hennetaster	<ul style="list-style-type: none">• <i>een pantoffelheld</i>• <i>een vrouwengek</i>
-----------------	--

Ten laatste moet hier nog opgemerkt worden dat er op het schilderij veel fraseologismen voorkomen met (min of meer) dezelfde betekenis. Dit feit is nauwkeurig verbonden met de morele boodschap die Bruegel door zijn schilderij wilde overdragen (er

¹ zie 3.1.2

² bv. Harrebomée voeg er geen uitleg toe.

³ soms ging het qua betekenis om de eigenlijke 'tegenstanders' (zie 'hennetaster' verderop bijvoorbeeld)

komen steeds dezelfde thema's voor, bv. mislukking, ontrouw enz.)¹. In het corpus is dit betekenisverband aangegeven door de verwijzing naar het andere fraseologisme met soortgelijke betekenis:

de haring braden om de kuit	<i>het geld verspillen</i> (→ 85)
-----------------------------	-----------------------------------

¹ meer hierover in het volgende hoofdstuk

7 HET CORPUS; KARAKTERISTIEK

In de volgende onderdelen wordt het finale corpus fraseologismen verder gekarakteriseerd ten opzichte van het tegenwoordige gebruik van de onderzochte fraseologismen in de taal (7.1), de distributie van verschillende typen fraseologismen op basis van de formele classificatie¹ van Čermák (7.2) en hun betekenis (7.3).

7.1 BRUEGELS FRASEOLOGISMEN IN HET TEGENWOORDIGE TAALGEBRUIK

Tabel 5 bevat het onderzochte corpus van 95 fraseologismen. Elk fraseologisme is voorzien van een nummer dat overeenstemt met hetzelfde blauwe nummer aangebracht op de contourafbeelding van het schilderij (appendix 2). De data in de vier rechtse kolommen geven aan of een fraseologisme gevonden werd in Van Dale Woordenboek, in spreekwoordenverzamelingen van Stoett (1923-25) en Harrebomée (1858-70) en ook hoeveel resultaten leverde de zoekopdracht door google op (het hele proces is in detail beschreven in 6.2). Op basis van die data is het mogelijk om de fraseologismen op het schilderij te karakteriseren in termen van het tegenwoordige taalgebruik.

Er zijn fraseologismen afgebeeld op het schilderij die nog steeds geregeld gebruikt worden (er werden in totaal 31 fraseologismen gevonden met frequentie van meer dan tien duizend resultaten op google.com), dan fraseologismen die aan het verdwijnen (of niet meer vaak gebruikt) schijnen te zijn (het gaat om 38 gevallen, met de frequentie van ingangen tussen 100 en 10000) en ten laatste de fraseologismen die totaal of bijna verdwenen zijn van de taal (het betreft 26 gevallen met minder dan 100 ingangen). Zes fraseologismen van de laatste groep zijn waarschijnlijk al vroeger van de taal verdwenen - die werden niet zelfs in Harrebomée (1858-1870) gevonden. Wij kunnen dus zeggen dat ongeveer een derde fraseologismen op het spreekwoordenschilderij tijdens de vier eeuwen van de taalontwikkeling verdwenen is, dat een derde nog steeds frequent gebruikt wordt en dat het lot van de laatste derde nogal onduidelijk is. Bijna dezelfde resultaten van ongeveer een derde fraseologismen op het schilderij in het actieve taalgebruik leverde het recente onderzoek op van de Universiteit in Zürich waaraan door middel van vragenlijsten ruim vijf honderd Vlamingen en Nederlanders uit verschillende provincies deelgenomen hebben:

¹ zie hiervoor 4.1.1

Gemiddeld kennen de Vlamingen nog 34 procent en de Nederlanders 30 procent van de uitdrukkingen¹. (Bonte, 2005)

Deze benadering is natuurlijk heel algemeen, maar het is toch evident dat fraseologismen zich samen met de taal ontwikkelen en dat er waarschijnlijk meer factoren bestaan (d.i. socio-culturele, economische en historische) die op die ontwikkeling invloed hebben. Als voorbeeld dienen de verdwenen fraseologismen met woordenschat uit het gebied van visserij (zie het aantal resultaten voor *de haring braden om de kuit, de haring hangt aan zijn eigen kiew*). Het is bijvoorbeeld wel mogelijk dat door de verandering van het verwerkingproces van vissen (dat sinds de 18de eeuw meestal aan boord plaatsvond)², verdwenen zekere termen uit het dagelijkse leven van mensen en daardoor ook de fraseologismen die er gebaseerd op waren. Dit is natuurlijk alleen een hypothese (die zou nog onderzocht moeten worden en die bijvoorbeeld niet verklaart waarom het fraseologisme *een spiering uitwerpen om een kabeljauw te vangen* nog steeds vaak gebruikt wordt). In elk geval ondergaan fraseologismen in het algemeen zekere processen die nog niet precies verklaard werden en waardoor zowel hun vorm en betekenis³ als hun tendentie tot het verdwijnen van, of, integendeel, tot de vaste integratie in een taal beïnvloed kan worden.

Tab. 5: Het onderzochte corpus. Voor de concrete afbeeldingen zie appendices 1, 2, 3

Nr.	Fraseologisme	VD	St	Hr	G
1.	Zij zou de duivel op een kussen binden.	–	+	+	833
2.	een pilaarbijter	+	+	+	43 300
3.	vuur in de ene hand dragen en water in de andere	+	+	+	10 800
4.	de haring braden om de kuit	–	–	+	8
5.	het deksel op de kop (→ <i>neus</i>) krijgen	+	+	+	381 000
6.	De haring hangt aan zijn eigen kiew.	–	–	–	3
7.	tussen twee stoelen in de as zitten / vallen	+	+	+	796
8.	de hond in de pot / <i>vinden</i> /	+	+	+	1 070 000
9.	De zeug trekt de tap uit.	–	–	+	8
10.	met het hoofd tegen de muur lopen	+	+	+	34 100
11.	iemand in het harnas jagen	+	+	+	185 000
12.	De ene scheert schapen, de andere varkens.	+	–	+	60
13.	de kat de bel aanbinden	+	+	+	37 400
14.	tot de tanden gewapend / <i>zijn</i> /	+	+	+	192 000
15.	Daar hangt de schaar uit.	+	+	+	246

¹ Ook de 'topvijf' van de meest bekende fraseologismen stemt overeen met de resultaten van de zoekopdracht door google. Volgens het onderzoek van de universiteit in Zürich gaat het namelijk om volgende fraseologismen: *iets door de vingers zien, twee vliegen in een klap slaan, een oogje in het zeil houden, door de mand vallen en achter het net vissen* (Bonte, 2005).

² *Scheepvaart en visserij in de 17de en 18de eeuw*

<<http://www.bertsgeschiedenis.nl/nieuwe%20geschiedenis/17e%20eeuw/eeuw17scheepvaart.html>>

Geraadpleegd op 16 april 2010

³ zie ook 6.2 en 6.3

16.	een lichtekooi	+	+	+	90 800
17.	aan een been knagen	-	-	+	225
18.	een hennentaster	-	+	+	191
19.	uit twee monden spreken	+	+	+	6920
20.	Hij draagt de dag met manden uit.	-	-	+	159
21.	een kaars voor de duivel / <i>branden</i> /	-	-	+	11 200
22.	bij de duivel te biecht gaan	+	+	+	2760
23.	een oorblazer	+	-	+	1410
24.	De ene rokkent wat de andere spint.	-	-	+	3
25.	Zie, dat daar geen zwarte hond tussen komt.	-	-	+	28
26.	Zij hangt haar man de blauwe huik om.	-	-	+	190
27.	Als het kalf verdronken is, dempt men de put.	+	+	+	127 000
28.	Men moet zich krommen om door de wereld te komen.	-	-	+	129
29.	rozen (→ <i>parels</i>) voor de zwijnen / <i>gooien</i> /	+	+	+	1 210 000
30.	Het varken is door de buik gestoken.	-	+	+	1360
31.	twee honden aan één been / <i>komen zelden overeen</i> /	+	-	+	2180
32.	De vos en de kraan hebben elkaar te gast.	-	-	+	9
33.	Zijn vuur is uitgepist.	-	-	+	6
34.	/Hij laat/ de wereld op zijn duim / <i>draaien</i> /	+	-	+	7720
35.	een spaak in het wiel / <i>steken</i> /	+	+	+	152 000
36.	De pap is gestort.	+	-	+	72
37.	Hij zoekt het bijltje.	-	+	+	9
38.	een lantaarn zonder licht	+	+	+	143
39.	de bijl aan de wortel	+	-	+	87 700
40.	Hij weet nauwelijks van 't ene brood tot 't andere te geraken.	-	-	+	3
41.	om (→ <i>aan</i>) het langste eind trekken	+	-	+	152 000
42.	tegen een oven gapen	+	+	+	5
43.	de paal door de oven steken	+	-	+	8
44.	/Ons Heer/ een vlassen baard / <i>aandoen</i> /	+	+	+	167
45.	Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest.	-	-	+	0
46.	in zijn eigen licht zitten	-	+	+	7
47.	Zij raapt het kippenei en laat het ganzenei lopen.	-	-	+	10
48.	door de mand vallen	+	+	+	873 000
49.	op hete kolen / <i>zitten</i> /	+	+	+	1 260 000
50.	de verkeerde wereld	+	-	+	84 400
51.	op de wereld schijten	-	-	-	506
52.	onder het mes zitten	+	+	+	156
53.	De teerling is geworpen.	+	+	+	293 000
54.	De gekken trekken de kaart.	+	+	+	1090
55.	/iemand/ bij de neus leiden / nemen	+	+	+	90 800
56.	door het oog van de schaar / <i>halen</i> /	+	-	+	10 800
57.	een nestei	+	-	+	30
58.	door de vingers zien	+	+	+	1 260 000
59.	onder de bezem getrouwd zijn	+	+	-	531
60.	de bezem uitsteken	-	+	+	119
61.	Daar zijn de daken met vlaaien bedekt.	-	-	+	49
62.	tegen de maan pissen	+	+	+	541
63.	buiten de pot pissen	+	+	+	183 000
64.	twee hoofden onder één kaproen	+	+	+	781
65.	de gek scheren (gekscheren)	+	+	+	7290

66.	achter het net vissen	+	+	+	32 100
67.	zijn gat aan de poort (→ <i>iets</i>) vegen	+	+	+	1630
68.	Hij kust de ring.	–	–	–	10
69.	van de os op de ezel /springen/	+	+	–	20 800
70.	op de kaak spelen	–	–	–	51
71.	/al/ zijn pijlen verschieten	+	+	+	67 400
72.	Waar het hek open is, lopen de varkens in het koren.	+	–	+	3420
73.	Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had.	–	–	–	4
74.	de huid naar de wind hangen	+	+	+	4820
75.	Zij kijkt naar de ooievaar.	–	–	–	6
76.	pluimen werpen in de wind	–	–	+	8
77.	Grote vissen eten de kleine.	+	–	+	2450
78.	een spiering uitwerpen om een kabeljauw te vangen	+	+	+	245
79.	Hij kan de zon niet in het water zien schijnen.	+	+	+	6290
80.	tegen de stroom op /zwemmen/	+	+	+	235 000
81.	een aal bij de staart /hebben/	+	+	+	4470
82.	Het is goed riemen snijden van andermans leer.	+	+	+	1170
83.	De kruik gaat zolang te water tot hij barst.	+	+	+	3260
84.	de kap over de haag gooien	+	+	+	4980
85.	geld in het water gooien	+	+	+	19 600
86.	in één gat schijten	+	+	+	7
87.	vliegen te vangen	+	+	+	1800
88.	twee vliegen in één klap /slaan/	+	+	+	265 000
89.	Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt, als hij zich maar bij de kolen warmt.	–	–	+	2
90.	een bloksleper	–	–	+	64
91.	Paardenkeutels zijn geen vijgen.	+	+	+	217
92.	de ganzen te hoeden	–	+	+	153
93.	een oogje in het zeil houden	+	+	+	41 400
94.	Hij beschijnt de galg.	–	–	–	8
95.	Als de ene blinde de andere leidt, vallen ze beiden in de gracht.	–	–	+	20 400

7.2 TYPEN FRASEOLOGISMEN OP HET SCHILDERIJ

In dit hoofdstuk wordt de formele classificatie van fraseologismen van Čermák¹ toegepast op het corpus². In dit verband moet hier echter opgemerkt worden dat vele zegswijzen van het corpus tendentie hebben tot het verlies van het werkwoord³ en in dat geval zou er dan sprake moeten zijn over een gezegde. In de meeste gevallen was het bijhorende werkwoord echter nogal sterk verbonden met het fraseologisme in kwestie, en daarom staan ook deze ‘twijfelachtige’ gevallen in de tabel onder de rubriek ‘zegswijzen’.

Soortgelijke, maar toch een beetje moeilijkere situatie treffen we aan bij sommige spreekwoorden en zegswijzen:

¹ zie hiervoor 4.1.1

² voor de eigenschappen van verschillende typen fraseologismen zie tab. 2 in 4.1.2

³ zie ook 6.2

De spreekwoorden zijn [...] door taalkundige criteria duidelijk te onderscheiden van de fraseologismen, maar er is geen scherpe, ondringbare grens tussen de twee. Dit manifesteert zich ook in het verschijnsel, dat sommige vaste uitdrukkingen zowel een kortere vorm als lexicale eenheid, als ook een uitgebreidere vorm als spreekwoord hebben, b.v. *de tering naar de nering zetten* (GWHN) en *Men moet de tering naar de nering zetten* (Cox). Er zijn zelfs vaste uitdrukkingen, die als actuele meningsuiting (dus zegswijze), maar ook als algemene levenservaring (dus: spreekwoord) geïnterpreteerd kunnen worden.

(Mollay, 2000: 27)

De grens tussen deze twee categorieën was dus soms redelijk vaag. Als het enige definitieve criterium om een zegswijze van een spreekwoord te onderscheiden bleef dan de potentiële morele implicatie van het fraseologisme in kwestie¹. Dit criterium is echter altijd min of meer subjectief. In het corpus ging het concreet vooral om vier gevallen. Die werden uiteindelijk in de categorie van spreekwoorden onderverdeeld, en dat vooral omdat ze geen tendentie tot vormveranderingen vertoonden. Ze zijn in de volgende tabel gekenmerkt door de ster (*').

Tab.6: Toepassing van Čermáks classificatie op het corpus

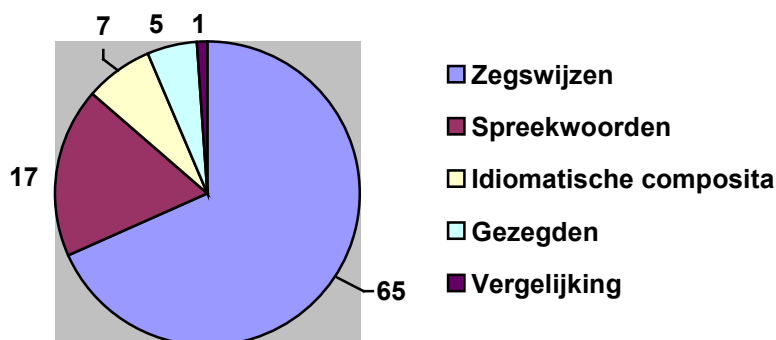
Type fraseologisme	Fraseologismen op het schilderij	Aantal fras.
Zegswijzen	de duivel op een kussen binden; vuur in de ene hand dragen en water in de andere; de haring braden om de kuit; het deksel op de kop krijgen; tussen twee stoelen in de as zitten / vallen; de hond in de pot /vinden/; met het hoofd tegen de muur lopen; iemand in het harnas jagen; de kat de bel aanbinden; tot de tanden gewapend /zijn/; aan een been knagen; uit twee monden spreken; de dag met manden uitdragen; een kaars voor de duivel /branden/; bij de duivel te biecht gaan; iemand de blauwe huik omhangen; Zijn vuur is uitgepist; rozen voor de zwijnen /gooien/; /Hij laat/ de wereld op zijn duim /draaien/; een spaak in het wiel /steken/; de pap is gestort; het bijltje zoeken; nauwelijks van 't ene brood tot 't andere weten te geraken; om het langste eind trekken; tegen een oven gapen; de paal door de oven steken; daar hangt de schaar uit; Zie, dat daar geen zwarte hond tussenkomt; het varken door de buik steken; /Ons Heer/ een vlassen baard /aandoen/; in (zijn) eigen licht zitten; door de mand vallen; op hete kolen /zitten/; op de wereld schijten; onder het mes zitten; De teerling is geworpen; /iemand/ bij de neus leiden / nemen; door het oog van de schaar /halen/; door de vingers zien; onder de bezem getrouwd zijn; de bezem uitsteken; daar zijn de daken met vlaaien bedekt; tegen de maan pissen; buiten de pot pissen; achter het net vissen; (zijn) gat aan de poort vegen; de ring kussen; van de os op de ezel /springen/; op de kaak spelen; (al zijn) pijlen	65

¹ zie tab.2 in 4.1.2

	verschieten; de huik naar de wind hangen; naar de ooievaar kijken; pluimen werpen in de wind; een spiering uitwerpen om een kabeljauw te vangen; niet kunnen zien dat de zon in het water schijnt; tegen de stroom op /zwemmen/; een aal bij de staart /hebben/; de kap over de haag gooien; in één gat schijten; geld in het water gooien; vliegen te vangen; twee vliegen in één klap /slaan/; de ganzen te hoeden; een oogje in het zeil houden; de galg beschijten	
Spreekwoorden	De haring hangt aan zijn eigen kiew; De zeug trekt de tap uit* ; De ene scheert schapen, de andere varkens; De ene rokkent wat de andere spint* ; Als het kalf verdronken is, dempt men de put; Men moet zich krommen om door de wereld te komen; De vos en de kraan hebben elkaar te gast* ; Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest; Zij raapt het kippenei en laat het ganzenei lopen* ; De gekken trekken de kaart; Waar het hek open is, lopen de varkens in het koren; Grote vissen eten de kleine; Het is goed riemen snijden van andermans leer; De kruik gaat zolang te water tot hij barst; Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt, als hij zich maar bij de kolen warmt; Paardenkeutels zijn geen vijgen; Als de ene blinde de andere leidt, vallen ze beiden in de gracht.	17
Gezegden	twee honden aan één been; een lantaarn zonder licht; de bijl aan de wortel; de verkeerde wereld; twee hoofden onder één kaproen	5
Idiomatische composita	pilaarbijter; lichtekooi; hennentaster, oorblazer; nestei; gekscheren, bloksleper	7
Vergelijking	Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had.	1

De distributie van verschillende soorten fraseologismen op het schilderij wordt getoond in de grafiek hieronder:

Figuur 1: Distributie van verschillende typen fraseologismen op het schilderij *Nederlandse spreekwoorden* (1559)

Uit fig. 1 blijkt dat de meerderheid van de afgebeelde fraseologismen zegswijzen zijn (65 fraseologismen), terwijl er alleen 17 spreekwoorden staan. Het derde meest voorkomende type is een idiomatisch compositum¹ (7 gevallen) en pas daarna een gezegde (5). Er is ook één vergelijking te vinden op het schilderij.

¹ Voor het Nederlands als een Germaanse taal is samenstelling een heel productief proces van woordvorming (in tegenstelling tot het Tsjechisch), wat blijktbaar ook voor het gebied van fraseologie geldt.

7.3 FINALE NEDERLANDSE CORPUS (MET BETEKENIS)

De onderstaande tabel bevat het finale corpus van fraseologismen met de vastgestelde betekenis¹.

Tab. 7: Finale Nederlandse corpus met betekenis

Nr.	Fraseologisme	Betekenis
1.	Zij zou de duivel op een kussen binden.	<i>Zij is een manwijf, een flinke vrouw die niet gemakkelijk is, een boosaardige vrouw.</i>
2.	een pilaarbijter	<i>iemand die overdreven druk naar kerk loopt, een schijnheilige, een hypocriet (→ 44)</i>
3.	vuur in de ene hand dragen en water in de andere	<i>dubbelhartig, onbetrouwbaar zijn of tegenstrijdig handelen (bv. tegelijk vrede maken en twist zoeken) (→ 19, 69, 74)</i>
4.	de haring braden om de kuit	<i>het geld verspillen²(→ 85)</i>
5.	het deksel op de kop (→neus) krijgen	<i>wie te begerig is, krijgt vaak niets of komt er slecht af³ (→ 62)</i>
6.	De haring hangt aan zijn eigen kiew.	<i>Men draagt de gevolgen van zijn eigen fouten.</i>
7.	tussen twee stoelen in de as zitten / vallen	<i>geen van twee mogelijkheden weten te gebruiken en daardoor in een benarde positie komen</i>
8.	de hond in de pot /vinden/	<i>ergens te laat komen, een kans verkeken (ook meer specifiek: komen als het eten op is) (→ 27, 36)</i>
9.	De zeug trekt de tap uit.	<i>De zaak is, door nalatigheid, afgelopen, d.i. wanbeheer heeft erge gevolgen. (→ 72)</i>
10.	met het hoofd tegen de muur lopen	<i>iets ondoenlijks willen uitvoeren (→ 42)</i>
11.	iemand in het harnas jagen	<i>iemand ophitsen, boos maken</i>
12.	De ene scheert schapen, de andere varkens.	<i>De een heeft al het voordeel van een zaak, de andere al de nadelen.</i>
13.	de kat de bel aanbinden	<i>de eerste stap doen om iets gevaarlijks tot uitvoering te brengen⁴</i>
14.	tot de tanden gewapend /zijn/	<i>goed, geheel gewapend</i>
15.	Daar hangt de schaar uit.	<i>Daar is het duur en de klant wordt daar geschoren.</i>
16.	een lichtekooi	<i>een ontuchtige vrouw, prostituee</i>
17.	aan een been knagen	<i>over iets bekommerd zijn, iets ter harte nemen</i>
18.	een hennentaster	<ul style="list-style-type: none"> • een pantoffelheld • een vrouwengek
19.	uit twee monden spreken	<i>dubbelhartig zijn (→ 3, 69, 74)</i>
20.	Hij draagt de dag met manden uit.	<i>Hij verdoet zijn tijd. (→ 76, 92)</i>
21.	een kaars voor de duivel /branden/	<i>een boze of onrechtvaardige macht vleien om er steun van te krijgen</i>
22.	bij de duivel te biecht gaan	<i>bij zijn vijand te rade gaan (ook meer specifiek: zijn geheimen toevertrouwen aan een vijand of tegenstander)</i>
23.	een oorblazer	<i>een kwaadspreker, opruier</i>
24.	De ene rokkent wat de andere spint.	<i>Iets voltoeien wat door iemand anders begonnen is, vooral het boos opzet ontwerpen dat door de andere wordt uitgevoerd.</i>
25.	Zie, dat daar geen zwarte hond tussen komt.	<i>Let op dat de zaak niet verkeerd loopt.</i>
26.	Zij hangt haar man de blauwe huik om.	<i>Zij bedriegt haar man. (→ 63)</i>

¹ zoals aangeduid in 6.3

² P. Leendeertz Jr. beweert in zijn studie dat de oorspronkelijke betekenis van deze zegswijze *klaplopen* was (Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde, 1919), aangehaald in Grauls (1957, 95), d.i. *altijd een ander laten betalen of van zijn gastvrijheid profiteren* (VDG, 2001)

³ Tuinman verklaart deze zegswijze als volgt: 'Dit is genomen van de oude gewoonte van drinken uit tinne kannen, waar op een dekzel was. Als men die kannen te hoog oplichte, om ze schoon uit te vagen, dan viel dat lid den drinker wel op den neus. Dit eigent men toe op zulke, welken de begeerte van alles te hebben, wel qualyk bekomt' (aangehaald in Stoett, 1923-25)

⁴ A. Joos en R.H. Marijnissen vermelden ook een andere betekenis hierbij, namelijk *iets overal vertellen, een schandaal in de openbaarheid brengen*

27.	Als het kalf verdrongen is, dempt men de put.	<i>De fout herstellen als het onheil gebeurd is. (→ 8, 36)</i>
28.	Men moet zich krommen om door de wereld te komen.	<i>Wie iets wil bereiken, moet zich onderdanig gedragen.</i>
29.	rozen (→ <i>parels</i>) voor de zwijnen /gooien/	<i>iets goeds en schoons geven aan hen, die er de waarde niet van weten te schatten (bv. goede raad, voorlichting)</i>
30.	Het varken is door de buik gestoken.	<i>De zaak is van te voren beraamd en beklonken (onherroepelijk).</i>
31.	twee honden aan één been	<i>twee personen die hetzelfde (willen) bezitten en met elkaar twisten, ze hebben het beiden op eenzelfde zaak gemunt</i>
32.	De vos en de kraan hebben elkaar te gast ¹ .	<i>bedrieger bedrogen, met gelijke munt betalen (→ 55)</i>
33.	Zijn vuur is uitgepist.	<i>Hij is uitgeput, ontmoedigd, hij heeft geen fut meer in.</i>
34.	Hij laat/ de wereld op zijn duim /draaien/	<i>Hij is machtig, invloedrijk en over alles baas (ook meer specifiek: hij laat de mensen doen wat hij wil)</i>
35.	een spaak in het wiel /steken/	<i>de voortgang of uitvoering van iets belemmeren, tegenwerken, verijdelen</i>
36.	De pap is gestort.	<i>Er is niets meer aan te doen, het is te laat, niet alle schade is helemaal te herstellen (maar ook Wie een fout begaan heeft, moet er de gevolgen van dragen²). (→ 8, 27)</i>
37.	Hij zoekt het bijltje.	<i>Hij zoekt uitvluchten, zwaarigheden of bezwaren, waar er geen kunnen zijn om iets te verbergen of ontkomen; hij tracht de zaak te rekken.</i>
38.	een lantaarn zonder licht	<i>zonder veel verstand</i>
39.	de bijl aan de wortel	<i>de straf is al nabij</i>
40.	Hij weet nauwelijks van 't ene brood tot 't andere te geraken.	<i>Hij is arm, hij kan nauwelijks rondkomen met zijn middelen van bestaan.</i>
41.	om (→ <i>aan</i>) het langste eind trekken	<i>baas blijven, het beste af zijn, in het voordeel zijn, maar ook: trachten om zoveel mogelijk te krijgen</i>
42.	tegen een oven gapen	<i>vergeefse moeite doen, iets onmogelijk doen (ook meer specifiek: zijn krachten overschatten, d.i. zich meten met iemand tegen wie men het niet halen kan) (→ 10)</i>
43.	de paal door de oven steken	<i>tot verval komen, bankroet gaan</i>
44.	/Ons Heer/ een vlassen baard /aandoen/	<i>zich schijnheilig gedragen (→ 2)</i>
45.	Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest.	<i>Wie iemand van iets kwaads verdenkt, heeft het vroeger vermoedelijk ook zelf bedreven. Wie zelf slecht is, denkt slecht over anderen.</i>
46.	in zijn eigen licht zitten	<i>tegen zijn eigen belang handelen</i>
47.	Zij raapt het kippenei en laat het ganzenei lopen.	<i>Zij grijpt het kleine en laat het grote verwaarlozen, d.i. de gierigheid bedriegt de wijsheid (ook Zij doet een onbegrijpelijke keus).</i>
48.	door de mand vallen	<i>niet slagen³ (ook meer specifiek: zijn woorden niet kunnen waarmaken, iets moeten bekennen wat men voordien helemaal anders heeft voorgesteld)</i>
49.	op hete kolen /zitten/	<i>erg ongeduldig zijn (ook meer specifiek: in angstige spanning iets verwachten)</i>
50.	de verkeerde wereld	<i>alles gaat daar verkeerd, zaken gaan niet zoals ze zouden moeten gaan</i>
51.	op de wereld schijten	<i>nergens om geven, alles minachten (→ 67, 94)</i>
52.	onder het mes zitten	<i>in benauwdheid, in angst iets afwachten (ook meer specifiek: gezegd van hen, die een examen of een onderzoek ondergaan)</i>
53.	De teerling is geworpen.	<i>er is een beslissing gevallen, en de gevolgen daarvan moeten geaccepteerd worden</i>

¹ Het spreekwoord (en de betekenis ervan) is gebaseerd op de bekende fabel van de vos en de kraan. Eerst noodt de vos de kraan en dient het vloeibaar eten op in een platte schotel, dan noodt de kraan de vos en giet de spijzen in een lange fles. De fabel is zeer oud; het werd door Aisopos (6de eeuw v.C.) behandeld. (Grauls, 1957: 99)

² Er bestaat ook een langere versie van het spreekwoord, nl. *Wie zijn pap gestort heeft, kan niet alles weer oprapen* (Marijnissen, 1982: 138), die veeleer aan de tweede betekenis beantwoordt, maar de kortere vorm bleek toch vaker voor te komen.

³ volgens Marijnissen bestaat er nog de recentere betekenis, nl. *niet slagen in een onderneming* (Marijnissen, 1982: 139)

54.	De gekken trekken de kaart.	<i>Het geluk helpt de dwazen.</i>
55.	/iemand/ bij de neus leiden / nemen	<i>iemand (of ook elkaar) bedriegen (→ 32)</i>
56.	door het oog van de schaar /halen/	<i>in zijn bedrijf / beroep oneerlijk zijn</i>
57.	een nestei	<i>een reserve (hebben)</i>
58.	door de vingers zien	<i>een fout oogluikend toelaten/vergeven (soms meer specifiek: iets overzien, omdat men er profijt bij heeft)</i>
59.	onder de bezem getrouwd zijn	<i>ongehuwd samenleven</i>
60.	de bezem uitsteken	<i>een huisfeest vieren</i>
61.	Daar zijn de daken met vlaaien bedekt.	<i>Daar is alles in overvloed (maar veeleer met de negatieve connotatie: men neemt zijn wensen voor werkelijkheid, men wil alles zonder enige moeite bereiken enz.).</i>
62.	tegen de maan pissen	<i>iets doen wat slecht afloopt, het bij iemand verbruiken (→ 5)</i>
63.	buiten de pot pissen	<ul style="list-style-type: none"> • <i>een dwaasheid begaan, iets verkeerd doen</i> • <i>overspel plegen (→ 26)</i>
64.	twee hoofden onder één kaproen	<i>dikken vrienden zijn, één lijn trekken (vooral in het kwade) (→ 86)</i>
65.	de gek scheren (gekscheren)	<i>de spot drijven met iemand / iets, iemand voor de gek houden</i>
66.	achter het net vissen	<i>te laat komen, zijn kans verkeken hebben (→ 8,27)</i>
67.	zijn gat aan de poort (→iets) vegen	<i>volstrekt niet om geven (→ 51, 94)</i>
68.	Hij kust de ring /van de deur/.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Hij is smoorlijk verliefd.</i> • <i>Hij is een afgewezen minnaar. (→ 90)</i>
69.	van de os op de ezel /springen/	<ul style="list-style-type: none"> • <i>achteruitgaan (vermindere in welvaart, ontwikkeling enz.)</i> • <i>van het ene op het andere overspringen zonder een verband te leggen, geen voet bij stuk houden</i>
70.	op de kaak spelen	<i>zich iets onrechtmatig toe-eigenen</i>
71.	/al/ zijn pijlen verschieten	<i>al zijn krachten, middelen verbruiken en niets voor later bewaren (ook meer specifiek: niets meer te zeggen hebben) (→ 33)</i>
72.	Waar het hek open is, lopen de varkens in het koren.	<i>Zonder toezicht doet iedereen wat hij wil. (→ 9)</i>
73.	Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had.	<i>Hij loopt zo snel mogelijk, hij is erg gehaast.</i>
74.	de huik naar de wind hangen	<i>een partij veranderen naarmate de omstandigheden, opportunist zijn (→ 19, 3, 69)</i>
75.	Zij kijkt naar de ooievaar.	<i>Zij vergaapt haar tijd, zij is lui, zij werkt niet.</i>
76.	pluimen werpen in de wind	<i>dwaas, nutteloos handelen (→ 20)</i>
77.	Grote vissen eten de kleine.	<i>De machtige verdrukken de zwakken.</i>
78.	een spiering uitwerpen om een kabeljauw te vangen	<i>iets gerings geven in de hoop dat men veel meer terug krijgt</i>
79.	Hij kan de zon niet in het water zien schijnen.	<i>Hij is zeer afgunstig.</i>
80.	tegen de stroom op /zwemmen/	<i>ondanks verzet naar het bereiken van een doel streven (meer specifiek: tegen de algemene mening / de publieke opinie in)</i>
81.	een aal bij de staart /hebben/	<i>zich met een zaak bezighouden die licht mislukken kan (ook meer specifiek: iets te doen hebben met een wispelturig persoon)</i>
82.	Het is goed riemen snijden van andermans leer.	<i>Men kan gemakkelijk met het geld van een ander royaal zijn.</i>
83.	De kruik gaat zolang te water tot hij barst.	<i>Men kan zo dikwijls iets gevaarlijks of verkeerd doen, tot het misloopt.</i>
84.	de kap over de haag gooien	<i>een beroep vaarwel zeggen, een beroep veranderen</i>
85.	geld in het water gooien	<i>het geld verspillen aan een dwaze onderneming of nutteloos uitgeven (→ 4)</i>
86.	in één gat schijten	<i>dikke vrienden zijn, erg goed overeen komen (vooral in het kwade) (→ 64)</i>
87.	vliegen te vangen	<i>luiere, nutteloos werk doen (→ 92, 20)</i>
88.	twee vliegen in één klap /slaan/	<i>twee oogmerken tegelijk (willen) bereiken</i>
89.	Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt, als hij zich maar bij de kolen warmt.	<i>Hij geeft niet om anderen en profiteert van het ongeluk van de ander.</i>
90.	een bloksleper	<ul style="list-style-type: none"> • <i>iemand die lastig werk verricht, die hard werkt en leeft</i> • <i>iemand die bespot wordt door vrouwen, een bedrogen, afgedankte minnaar, ook iemand die vrouwen dient (→ 68, 18)</i> • <i>een vleier in het algemeen</i>

91.	Paardenkeutels zijn geen vijgen ¹ .	<i>Wees realist, laat je niets wijsmaken.</i>
92.	de ganzen te hoeden	<i>de tijd met nutteloze dingen verknoeien (→ 87, 20)</i>
93.	een oogje in het zeil houden	<i>waakzaam zijn, op zijn hoede zijn</i>
94.	Hij beschijft de galg.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Hij zal nog aan de galg komen.</i> • <i>Hij geeft er niet om. (→ 67)</i>
95.	Als de ene blinde de andere leidt, vallen ze beiden in de gracht.	<i>Wanneer een onbekwame de leiding wil nemen, mislukt de onderneming.</i>

Uit het corpus blijkt dat de fraseologismen op het schilderij constant terugkeren naar dezelfde thema's. Dit feit is cruciaal niet alleen voor het begrijpen van de boodschap van het schilderij als geheel, maar ook voor elk werk dat de fraseologismen op het schilderij behandelt in verband met het vertalen ervan naar de andere taal. Alle fraseologismen op het schilderij concentreren zich namelijk rond de volgende tien thematische concepten:

- mislukking
- verspilling (vooral van het geld, de inspanning, het werk enz...)
- luiheid
- huichelarij / bedrog / ontrouw
- jaloezie en afgunst
- macht / onrecht / vernedering en fataliteit
- onzinnigheid / redeloosheid
- kwaad en woede
- hebzucht / gierigheid
- frivoliteit / lichtzinnigheid en onbezorgdheid / onbekommerdheid

¹ afkomstig van de zegswijze *iemand paardenkeutels voor vijgen verkopen* (Grauls, 1957: 115)

8 ANALYSE

In hoofdstuk 4.2.2 van het theoretische deel werd het equivalentiemodel voorgesteld dat gebaseerd is op het artikel van Van Overbeke, *Kan men de angorakat uit de pereboom kijken* (2001). Van Overbeke beschrijft drie elementaire situaties die kunnen ontstaan bij de vertaling van een fraseologisme in een andere taal. Op basis daarvan hebben we drie typen equivalentie onderscheiden. In de drie volgende onderdelen worden alle drie typen equivalentie nog nader beschreven, met voorbeelden uit het actuele corpus. Hoofdstukken 8.4 en 8.5 behandelen de eigenlijke contrastieve analyse en de uitkomsten ervan.

8.1 EQUIVALENTIETYPE 1 ('EENVOUDIGE LEENVERTALING')

Het eerste type omvat vooral fraseologismen van Latijnse en/of Bijbelse oorsprong, die door Van Overbeke 'eenvoudige leenvertalingen' genoemd worden. Ze moeten dus in principe niet totaal 'identiek' zijn qua syntaxis en morfologie, omdat ze op de grammaticale regels van twee verschillende talen gebaseerd zijn.

Als voorbeeld van het eerste equivalentietype in 4.2.2 diende het fraseologisme *de teerling is geworpen*. Het Tsjechische equivalent verschilt daarin dat het onderwerp en de persoonsvorm in meervoud staan:

de teerling is (enkelvoud) geworpen

kostky jsou (meervoud) vrženy

Wat de betekenis betreft zijn beide fraseologismen echter identiek. Dit werk houdt dus geen rekening met dergelijke grammaticale afwijkingen en maakt ook geen verder onderscheid tussen de fraseologismen die zowel grammaticaal als lexicaal totaal overeenkomen en de fraseologismen die in een of meer grammaticale of lexicale aspecten van elkaar verschillen. Met een lexicaal verschil wordt hier het verschil in woordenschat bedoeld dat gebaseerd is op de synonieme relatie. Als voorbeeld kunnen de fraseologismen *tot de tanden gewapend* en *Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest* dienen. Terwijl het eerste fraseologisme volledig overeenstemt met de Tsjechische versie ervan, verschilt het tweede voorbeeld in een aantal opzichten:

<i>tot de tanden gewapend</i>	= <i>po zuby ozbrojený</i>
<i>Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest.</i>	= <i>Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá.</i> (d.w.z. Wie in de oven zit, zoekt daar ook de andere.)

De Tsjechische variant heeft een andere zins- en woordvolgorde, bevat geen negatie en in plaats van ‘zijn’ wordt het werkwoord ‘zitten’ gebruikt. Dit heeft echter geen betrekking op de betekenis van het fraseologisme als geheel, die in beide talen dezelfde is. Daarom werden beide fraseologismen in dezelfde categorie (d.w.z. het eerste equivalentietype) ondergebracht.

Bovendien hebben we bij het samenstellen van het Nederlandse corpus gezien dat de vorm van fraseologismen meestal niet echt vast is¹. Wat de gebruikte werkwoorden betreft, bestond er bij vrijwel elk fraseologisme een tamelijk groot aantal synonieme varianten. Daarom worden de grammaticale en lexicale afwijkingen (d.w.z. de afwijkingen die op de synonieme relatie gebaseerd zijn) niet als een beslissende factor gezien zolang beide fraseologismen semantisch volledig overeenkomen.

8.2 EQUIVALENTIETYPE 2 (‘STRUCTUUR-BEWAAARDE EQUIVALENTEN’)

Het volgende fraseologisme diende als voorbeeld van het tweede equivalentietype in hoofdstuk 4.2.2:

<i>geld in het water gooien</i>	= <i>házet peníze do kanálu / oknem / do větru</i> (d.w.z. geld in het riool / door het venster ² / in de wind gooien)
---------------------------------	---

In tegenstelling tot de eenvoudige leenvertaling is het lexicale verschil tussen beide fraseologismen echter niet op de synonieme relatie gebaseerd:

water # riool, venster, wind

Het gaat hier om fraseologismen ‘die in beide talen bestaan maar waarin één of meer termen verschillen’ (Van Overbeke, 2001: 229). In dit verband is de term *isomorfie* van belang die in 4.2.2 geïntroduceerd werd. De term werd voor het eerst door Geraerts &

¹ zie hiervoor hoofdstuk 6.2

² ‘geld door het venster gooien’ bestaat ook in het Nederlands

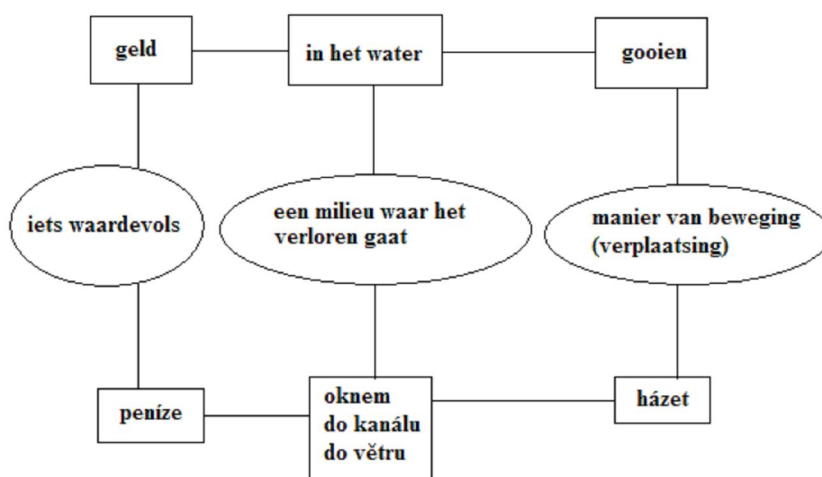
Bakema gebruikt in hun artikel *De prismatische semantiek van idiomen en composita*¹ (1993). Van Overbeke verklaart de term als volgt:

Onder isomorfie wordt hier [in het artikel] kennelijk verstaan dat de kernwoorden van de uitdrukking stuk voor stuk in verband kunnen worden gebracht met overeenstemmende betekenseenheden in de niet idiomatische versie ervan. Zo verwijst *de koe* in *de koe bij de horens grijpen* naar ‘het probleem’, *de horens* naar ‘het moeilijkste of gevaarlijkste onderdeel daarvan’ en *grijpen* naar ‘het aanpakken’.

(Van Overbeke, 2001: 221)

In 4.2.2 werd gezegd dat de term eigenlijk uit de wiskunde komt, waar isomorfie een soort afbeelding voorstelt die een verband tussen twee eigenschappen toont (zgn. ‘structuur-bewaarde afbeeldingen’²). De term ‘structuur-bewaard’ lijkt in dit verband bijzonder geschikt te zijn om deze categorie van fraseologismen te beschrijven. Ook Geeraerts & Bakema gebruiken in het artikel grafische schema’s om de isomorfe relaties in fraseologismen aan te tonen (ze noemen dit een ‘isomorfie mapping’) (Geeraerts & Bakema, 1993: 191). Het volgende schema is concreter dan die gebruikt door Geeraerts & Bakema en toont de isomorfe relatie van het fraseologisme *geld in het water gooien* tot het Tsjechische equivalent *házet peníze do kanálu / oknem / do větru*:

Schema 2: Isomorfie van *geld in het water gooien* en *házet peníze do kanálu / oknem / do větru*:

¹ zie hiervoor ook 2.1.1

² <<http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/nl/Isomorphism>> Geraadpleegd op 12 juli 2009

Uit het schema blijkt dat beide fraseologismen van dezelfde isomorfie uitgaan, d.w.z. dat de betekenis van de voorgaande fraseologismen *geld in het water gooien* en *házet peníze do kanálu / oknem / do větru* dezelfde is. De betekenis van alle vervangende woorden (het riool, het venster, de wind) in het fraseologisme stemt overeen met de betekenis van ‘het water’, d.w.z. in dit particulier geval gaat het om een zeker milieu waar het geld verloren gaat, waaruit we het niet of moeilijk terug kunnen halen enz. Welke variant van de drie het dichtst bij de Nederlandse versie staat, is al een andere vraag waar er geen eenduidig antwoord op gegeven kan worden en die later nog aan bod komt.

Ook in deze categorie van gedeeltelijk equivalente fraseologismen kunnen verschillende grammaticale afwijkingen optreden die niettemin geen betrekking hebben op de contrastieve analyse in dit werk.

8.3 EQUIVALENTIETYPE 3 (NUL-EQUIVALENTIE)

Bij het derde equivalentietype bestaat er geen isomorf of parallel equivalent voor het fraseologisme in kwestie:

In een derde klasse kan men alle gevallen rangschikken waarin de vraag rijst of er wel een equivalent idioom in de doeltaal bestaat. En het antwoord op die vraag is er bijna nooit een van al dan niet, wél van verschil van frequentie en productiviteit, van graad van beeldende kracht, van verschillend stilistisch effect. (Van Overbeke, 2001: 230)

Wij kunnen dus bij fraseologismen van het derde equivalentietype soms moeilijk van ‘equivalentie’ spreken, omdat er zo veel verschillen zijn tussen twee varianten. Van Overbeke noemt de belangrijkste: verschil van frequentie en productiviteit, van graad, van beeldende kracht en van stilistisch effect. Dit werd door de analyse helemaal bevestigd. De Tsjechische fraseologismen die onder het equivalentietype 3A¹ vallen, zijn qua betekenis vaak meer algemeen, of net heel specifiek, minder of meer expressief, van een totaal verschillend stilistisch karakter enz.

Bij het vertalen van deze fraseologismen ontstaat er dus een soort kloof, omdat er een grotere of kleinere betekenisverschuiving optreedt. We kunnen in dit verband dus van nul-equivalentie spreken. De vraag is of deze types van fraseologismen eigenlijk ‘vertaalbaar’ zijn in een andere taal. In dit verband moet nog opgemerkt worden dat Van Overbeke het feit

¹ zie verder in dit hoofdstuk

benadrukt (zie het citaat boven) dat er weinig fraseologismen bestaan waarvoor er absoluut geen equivalent te vinden is in de doeltaal. Op deze kwesties betreffende het derde equivalentietype komen we echter terug in de uitkomsten en de conclusie van dit werk, omdat ze nauw samenhangen met de hypothese. In ieder geval was het voor de analyse nodig om het derde equivalentietype in twee subtypen onder te verdelen:

- A. equivalenten met een niet volledig overeenkomende betekenis
- B. fraseologismen zonder bestaande equivalenten

8.4 TSJECHISCHE EQUIVALENTEN

Dit hoofdstuk beschrijft de manier waarop de contrastieve analyse uitgevoerd werd. In het eerste onderdeel worden de gebruikte bronnen voorgesteld. In 8.4.2 wordt nader beschreven hoe de Tsjechische equivalenten gezocht werden. Het laatste onderdeel bevat de finale lijst van Nederlandse fraseologismen met hun Tsjechische equivalenten, onderverdeeld in typen op basis van het equivalentiemodel van Van Overbeke.

8.4.1 BRONNEN

In vergelijking met het Nederlands is er een groot gebrek aan elektronische bronnen die Tsjechische fraseologismen behandelen. De analyse in dit werk is daarom vooral gebaseerd op niet-elektronische publicaties (op driedelige *Woordenboek van de Tsjechische fraseologie en idiomatieit* van Čermák en Hronek en *Tsjechische spreekwoorden* van Bittnerová en Schindler¹). Hoewel vooral Bittnerová en Schindler een tamelijk groot aantal spreekwoorden behandelen, was het soms moeilijk om er een particulier fraseologisme in op te zoeken. De enige elektronisch beschikbare spreekwoordenverzameling is *Spreekwoorden of de Wijsheid van de voorvaders* van J.A. Komenský² (17de eeuw). Behalve deze werken werd er bij de analyse ook gebruik gemaakt van de internetzoekmachine Google (www.google.cz) - vooral om de vorm en betekenis van sommige fraseologismen te bevestigen. Om dezelfde reden werden ook twee webpagina's over Tsjechische fraseologismen en het Tsjechische elektronische synoniemenwoordenboek gebruikt.

Alle bronnen worden voorgesteld in de volgende lijst en worden van een hoofdletter voorzien. Bij elk Tsjechisch fraseologisme in de analyse wordt de hoofdletter van de bron vermeld waarin het oorspronkelijk gevonden werd.

¹ alle bronnen nader beschreven in 2.1.2 en 2.2.2, en verder op in dit hoofdstuk

² beschikbaar op <jlswebs.files.wordpress.com/2008/02/jakpris1.pdf>

- Č - *Slovník české frazeologie a idiomatiky: výrazy neslovesné.*
*Slovník české frazeologie a idiomatiky: výrazy slovesné A - P, R - Ž.*¹
Čermák, F., Hronek J., Machač, J., 1994

Het nogal gedetailleerde driedelige woordenboek bevat ongeveer 11.000 trefwoorden. De nadruk ligt op het moderne taalgebruik (het woordenboek vermeldt dus geen verouderde uitdrukkingen). Ook de betekenis wordt verklaard, net als de etymologische oorsprong in het geval dat die bekend is. Daarnaast vermeldt Čermák ook eventuele Engelse, Russische, Franse en Duitse equivalenten.

- B - *Česká přísloví – Soudobý stav konce 20. století.*²
Bittnerová, D., Schindler, F., 2003

Bittnerová behandelt ongeveer 5700 spreekwoorden en gaat bij haar onderzoek uit van de bekendste paremiografische publicaties, met inbegrip van oude spreekwoordenverzamelingen zoals bijvoorbeeld van Čelakovský. Er zijn dus ook oudere spreekwoorden in te vinden die kennelijk niet meer gebruikt worden. Helaas verklaart Bittnerová hun betekenis niet (hoewel er verwezen wordt naar spreekwoorden met een gelijksoortige betekenis).

- K - *Prísloví čili Moudrost starých předkův za zrcadlo vystavená potomkům*³
Komenský, J. A., 17de eeuw

Komenský behandelt ongeveer tweeduizend verschillende fraseologismen (dus niet alleen spreekwoorden) die hij in groepen (zoals 'liefde', 'dieren', 'ambachten' enz.) onderverdeelt op basis van semantische en lexicale eigenschappen. De hele spreekwoordenverzameling is op internet beschikbaar in pdf, wat het zoeken in de verzameling heel effectief maakte. De verzameling dateert al van de 17de eeuw en bevat dus vaak oude fraseologismen die niet meer gebruikt worden. Er werd een aantal Tsjechische equivalenten gevonden in de verzameling die al lang uit het taalgebruik verdwenen zijn (net als sommige Nederlandse fraeologismen uit het corpus⁴). Bij een aantal fraseologismen geeft Komenský ook een uitleg van de betekenis.

- I - Internetbron
I(G) www.google.cz

¹ *Woordenboek van de Tsjechische frazeologie en idiomaticiteit: non-verbale uitdrukkingen en Woordenboek van de Tsjechische frazeologie en idiomaticiteit: verbale uitdrukkingen, van A tot P en van R tot Ž* (1994)

² *Tsjechische spreekwoorden aan het einde van de 20e eeuw* (2003)

³ *Spreekwoorden of de Wijsheid van de voorvaders* (17de eeuw)

⁴ zie hiervoor tab. 6 in 7.1

I(S) <http://www.slovník-synonym.cz/>
<http://prislovi.citaty.net/ceska-prislovi>
www.rceni.cz.

De internetzoekmachine en de twee laatste webpagina's werden vooral gebruikt om de vorm en soms ook de betekenis van een aantal Tsjechische fraseologismen te bevestigen. Als er een Tsjechisch equivalent door geen andere bron behalve Google vermeld werd, moest een aantal resultaten voor de zoekopdracht ten minste twee honderd zijn, anders werd het fraseologisme niet opgenomen in de analyse. Door dit criterium te hanteren, probeerde ik de analyse objectief te houden. De twijfelachtige gevallen staan in de analyse apart vermeld in de opmerkingen (zie verder op).

8.4.2 ZOEKWIJZE EN VORM

De equivalenten werden in de bovenvermelde bronnen manueel opgezocht. Bij Bittnerová is de index lexicaal gerangschikt (de index bevat alle zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden die in de individuele fraseologismen voorkomen en verder ook een aantal bijwoorden, telwoorden en interjecties). Bij Čermák is de betekenis van het fraseologisme als geheel cruciaal; de index wordt semantisch gerangschikt onder trefwoorden als 'afgunst' of 'luiheid' in het non-verbale gedeelte en onder werkwoorden als 'benijden' of 'luiëren' in de twee delen die verbale fraseologismen behandelen. In Komenský zijn de fraseologismen in groepen onderverdeeld op basis van de betekenis van het geheel of op basis van het gebruikte lexicon (zie boven). Als het mogelijk was (vooral bij zegswijzen), werd de vorm van het Tsjechische equivalent aangepast aan de vorm van het Nederlandse fraseologisme.

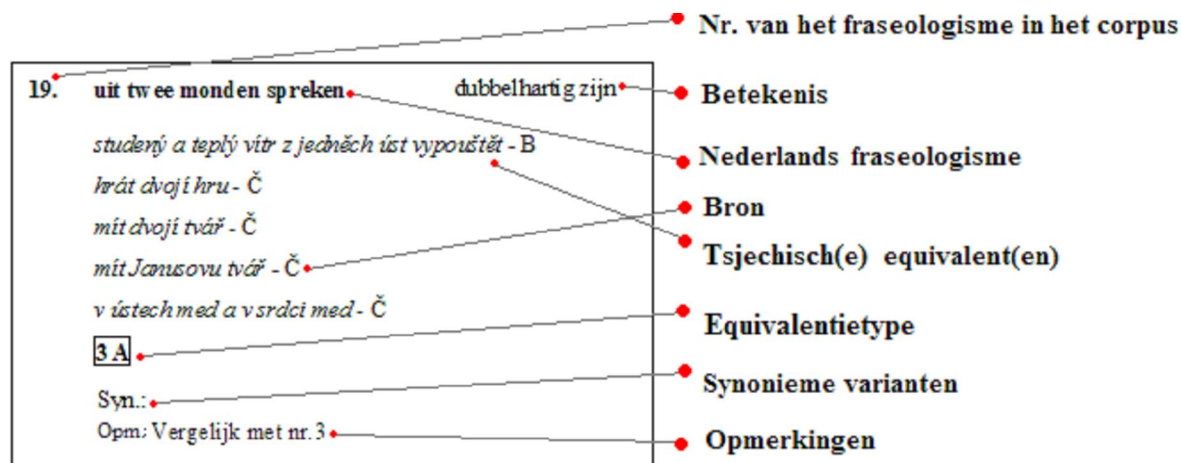
8.4.3 CONTRASTIEVE ANALYSE

Dit onderdeel bevat alle 95 fraseologismen uit het Nederlandse corpus met hun Tsjechische equivalenten. Elk Nederlands fraseologisme staat vetgedrukt in de linkerkolom en is voorzien van een nummer waaronder het ook in het corpus vermeld is¹. De betekenis van het fraseologisme wordt verklaard in de rechterkolom. Onder het Nederlandse fraseologisme staat het Tsjechische equivalent (of een aantal mogelijke equivalenten, als het over het tweede of derde equivalentietype gaat). Bij het eerste equivalentietype wordt er slechts één variant van het Tsjechische fraseologisme vermeld. Als er meer varianten

¹ zie hiervoor 7.3

bestonden, die niettemin niet opgenomen werden in de analyse, staan ze daar vermeld als synonieme varianten. Onder de Tsjechische equivalent(en) staat het nummer van het equivalentietype: 1, 2 of 3A of 3B. Achter elk Tsjechisch fraseologisme staat een hoofdletter die de bron aangeeft waardoor het vermeld werd:

Schema 3: Toelichting bij de analyse

1. **Zij zou de duivel op een kussen binden.**

Zij is een manwijf, een flinke vrouw die niet gemakkelijk is, een boosaardige vrouw.

Nebojí se ani čerta / d'ábla / satanáše. - Č

Baba je třikrát horší než čert. - B

Kam d'ábel nemůže, tam babu pošle. - B

generál v sukních - Č

modrá punčocha - Č

3 A

2. **een pilaarbijter**

Iemand die overdreven druk naar kerk loopt, een schijnheilige, een hypocriet.

černý pták - Č

svíčková bába - Č

kostelní bába - Č

kudlanka nábožná - Č

nebeská koza - Č

3 A

Opm.: Varianten zoals *pánbičkář*, *svatoušek*, *modlil*, *pobožník*, *pokrytec* of *farizej* die vermeld werden door I(S), konden niet opgenomen worden in de analyse. Op basis

van onze definitie in 3.1.2 bestaan fraseologismen ten minste uit twee woorden (of ‘delen’ in het geval van idiomatische composita). De laatste twee fraseologismen zijn vrouwelijke aanwijzingen, maar *svíčková bába* en *kostelní bába* zowel naar mannen als vrouwen kunnen verwijzen (Čermák, 1994: 31).

- 3. vuur in de ene hand dragen en water in de andere** dubbelhartig, onbetrouwbaar zijn of tegenstrijdig handelen (bv. tegelijk vrede maken en twist zoeken)

Jednou rukou hladí, druhou škrábe. - B

2

Syn.: *mít dvojí tvář* - Č

hrát dvojí hru - Č

být / koulet / hrát to na dvě strany - Č

mít Janusovu tvář - Č

v ústech med a v srdci jed - Č

- 4. de haring braden om de kuit** het geld verspillen

? **3 B**

Opm.: Er bestaat namelijk een groot aantal fraseologismen over het verspillen van het geld (zie bv. nr. 85), maar er werd geen gevonden dat op dezelfde isomorfie gebaseerd is (d.w.z. onzinnig middelen te besteden aan iets gerings om er iets waardevols van te verwerven).

- 5. het deksel op de kop (→neus) krijgen** Wie te begerig is, krijgt vaak niets of komt er slecht af.

Kdo chce příliš mnoho, nemívá nic. - B

Syn.: *Kdo dva zajíce honí, žádného nechytí.* - B

3 A

- 6. De haring hangt aan zijn eigen kiew.** Men draagt de gevolgen van zijn eigen fouten.

Každý svého štěstí strůjcem. - B

Co si kdo nadrobí, to si také sní. - B

Každý má, co si zaslouží. - B

Jak si kdo ustele, tak si lehne. - B

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. - B

Co si naseješ, to sklízeti budeš. - B

Každému, co patří (co jeho jest). - B

Jak zapřáhl, tak potáhne. - B

3 A

7. **tussen twee stoelen in de as zitten/vallen** geen van twee mogelijkheden weten te gebruiken en daardoor in een benarde positie komen

Kdo na dvou stolicích sedí, snadno mezi nimi na zem padne. - B, K **1**

8. **de hond in de pot vinden** ergens te laat komen, een kans verkeken (ook meer specifiek: komen als het eten op is)

najít hnízdo prázdné - Č

Pozdní hosti, jedí kosti. - B, K

přijít s křížkem po funuse - B, Č

přijít po muzice - Č

přijít, když je dohráno - I(G)

3 A

9. **De zeug trekt de tap uit.** De zaak is, door nalatigheid afgelopen, d.i. wanbeheer heeft erge gevolgen.

? **3 B**

Opm.: Theoretisch, alle Tsjechische fraseologismen die bij nr. 72 staan, zouden ook hier vermeld kunnen worden, maar er werd geen isomorfe variant gevonden. Op het internet leverde de zoekopdracht voor de verbinding *prase sud naráží* een paar resultaten op. Noch door Komenský noch door Bittnerová die beiden ook oudere fraseologismen vermelden, werd echter het bestaan van het fraseologisme bevestigd.

10. **met het hoofd tegen de muur lopen** iets ondoenlijks willen uitvoeren

jít hlavou proti zdi - Č **1**

11. **iemand in het harnas jagen** iemand ophitsen, boos maken

rozžhavit / rozpálit někoho do běla - Č

pěnit někomu krev - Č

3 A

12. **De ene scheert schapen, de andere varkens.** De een heeft al het voordeel van een zaak, de andere al de nadelen.
- Tento drží rožeň, onen jí pečení.* - K
Jeden veze, druhý se sveze. - K
Jedni hnízdo shazují, druzí ptáčky sbírají. - K
Ten ořech klátí a jiný je zchvátí. - K
- 2
- Opm.: Isomorfisch gezien gaat het om dezelfde fraseologismen, hoewel er geen meer overeenkomstige variant gevonden werd. Het gaat kennelijk om oudere fraseologismen; er werd geen gelijksoortige versie gevonden in Čermáks woordenboek.
13. **de kat de bel aanbinden** de eerste stap doen om iets gevaarlijks tot uitvoering te brengen
- ? 3 B
- Opm.: Er bestaan wel fraseologismen die een ‘gevaarlijke behandeling’ beschrijven, zoals *vstoupit do jámy lvové, nastavit vlastní krk* enz., maar het aspect van ‘de eerste stap doen’ ontbreekt.
14. **tot de tanden gewapend /zijn/** goed, geheel gewapend
- (být) po zuby ozbrojený* - Č 1
15. **Daar hangt de schaar uit.** Daar is het duur en de klant wordt daar geschoren.
- Tam tě sedřou z kůže.* - Č
Potáhnou tě tam dobře za měšec. - K
Tam tě připraví o poslední košili. - Č
Tam tě vezmou na hůl. - Č
Tam vám provětrají kapsu. - I(G)
Tam ti pustí žilou. - I(G)
- 3 A
- Opm.: Stoett (1923-1925) verklaart de betekenis van het fraseologisme als volgt: ‘Inderdaad hing bij kleermakers een schaar uit, dikwijls verguld. Daar de snijers bekend stonden als oneerlijke mensen, die 't laken door 't oog van de schaar haalden, kreeg de uitdr. *daar hangt de schaar uit*, de bet. van: daar wordt men gesneden, afgezet. Ook de herbergiers en tappers stonden om hun oneerlijke praktijken minder gunstig bekend, zodat ook van herbergen kon gezegd worden, dat er de schaar

uithing.’ Ook op Bruegels schilderij hangt de schaar uit het venster van de herberg (zie appendix 1, 2). Het gaat hier om een duidelijk voorbeeld van hoe de verschillende sociologische achtergrond (d.w.z. de verschillende tradities en gewoontes) het ontstaan van fraseologismen in een taal kan beïnvloeden.

16. **een lichtekooi** een ontuchtige vrouw, prostituee

lehká / padlá / pouliční / povětrná / prodejná holka / děvka / žena - Č

3 A

17. **aan een been knagen** over iets bekommerd zijn, iets ter harte nemen

brát si něco k srdci - Č

3 A

18. **een hennetaster** a) een pantoffelheld
b) een vrouwengek

a) *podpantofel - Č*

nosí doma sukni - Č

3 A

b)

? **3 B**

Opm.: Vergelijk met nr. 2. De woorden zoals *sukničkář, holkař, záletník, donchuán* (IS) beantwoorden niet aan de definitie van een fraseologisme.

19. **uit twee monden spreken** dubbelhartig zijn

studený a teplý vítr z jedněch úst vypouštět - B

hrát dvojí hru - Č

mít dvojí tvář - Č

mít Janusovu tvář - Č

v ústech med a v srdci med - Č

3 A

Opm.: Vergelijk met nr. 3.

20. **Hij draagt de dag met manden uit.**Hij verdoet zijn tijd.

Nabírá vodu do síta / řešetem. - Č

Lije (vodu) do dřevé nádoby. - K

Syn: *Moře přelévá.* - Č

2

Opm.: Er bestaan vele andere fraseologismen over ‘de verkwisting van tijd’ in het Tsjechisch (nl. *vázat vítr v snopy / písek do otýpek, honit vítr po ulicích, mlátit hluchou / prázdnou slámu, dělat něco pro srandu králíkům* - Č). Het lijkt er niettemin op dat alleen de bovenvermelde varianten ook aan de isomorfie van het Nederlandse fraseologisme beantwoorden, nl. een zinloze activiteit waarbij iets verplaatst wordt door middel van een ongeschikt vat (in het Nederlands door een ‘mand’, in het Tsjechisch door een ‘zeef’). Vergeleken met nr. 76, beide fraseologismen hebben soortgelijke betekenis, maar de isomorfie is verschillend (zie nr. 76).

- 21. een kaars voor de duivel branden** een boze of onrechtvaardige macht
vleien om er steun van te krijgen
zapálit někomu svíčku - Č 1

Opm.: *Zapálit někomu svíčku* (d.w.z. ‘een kaars voor iemand branden’) heeft in het Tsjechisch twee betekenissen, nl. ‘zich aan iemand herinneren’ en ‘iemand (een macht) vleien’¹ (Čermák, 1994/II: 165). Verder wordt door Čermák ook het fraseologisme *pálit svíčku pánu bohu i čertu* vermeld (d.w.z. ‘een kaars voor de God en de duivel branden’), nl. ‘twee (politieke) partijen te vleien om er steun van te krijgen’. Er bestaat echter geen variant die slechts over ‘de duivel’ zou gaan (bevestigd door de zoekopdracht door google). Wij kunnen dus zeggen dat de Nederlandse variant iets specifiek is dan het Tsjechische equivalent (het aspect van het kwaad wordt er benadrukt), maar ondanks dit feit gaat het duidelijk over hetzelfde fraseologisme en daarom werd het ook onder het eerste equivalentie type gerangschikt.

- 22. bij de duivel te biecht gaan** bij zijn vijand te rade gaan (ook meer
specifiek: zijn geheimen toevertrouwen
aan een vijand of tegenstander)
obrátit se na toho pravého - Č
2

- 23. een oorblazer** een kwaadspreker, opruier

¹ ‘zapálit někomu svíčku: 1. vzpomenout si s pietou na někoho, 2. svým podlézavým, přehnaně uctivým chováním vůči mocnému druhému se snažit získat přízeň někoho’ (Čermák, 1994/II: 165)

nactiutrhač - I (S)

3 A

Opm.: Vergelijk met nrs. 18b en 2. Van alle woorden die het synoniemenwoordenboek vermeldt (*pletichář, pomlouvač, intrikán, našeptávač* - IS), komt hier in aanmerking slechts de enige variant (de samenstelling *nactiutrhač*).

- 24. De ene rokkent wat de andere spint.** Iets voltooien wat door iemand anders begonnen is, vooral het boos opzet ontwerpen dat door de andere wordt uitgevoerd.

? **3 B**

Opm.: Fraseologismen zoals *Jeden za osmnáct, druhý za dvacet bez dvou* (Č) (d.w.z. zij zijn het volkomen eens, ze trekken één lijn) komen hier in aanmerking, maar het aspect van 'iets voltooien' ontbreekt.

- 25. Zie, dat daar geen zwarte hond tussen komt.** Let op dat de zaak niet verkeerd loopt.

? **3 B**

Opm.: Hoewel er geen analoog fraseologisme gevonden werd, werd het tijdens het zoeken naar een equivalent duidelijk dat er vele bijgeloven over zwarte dieren bestonden zowel in Nederland als in Tsjechië die zich in een aantal fraseologismen weerspiegelden. Komenský vermeldt een aantal varianten, bv.:

Nastoupila mu černá kráva na nohu (d.w.z. 'Er kwam een zwarte koe naar hem toe').

Betekenis: armoede.

I černá kráva bílé mléko dává (d.w.z. 'Zowel een witte als een zwarte koe geeft melk')

I černá slepice bílé vejce nese. ('Zowel een witte als een zwarte kip geeft eieren.')

Betekenis: Wij moeten niet oordelen naar het uiterlijk alleen.

Ook in het moderne taalgebruik kunnen we een paar voorbeelden vinden:

černá kočka přes cestu - I(G) ('zwarte kat op de weg')

Betekenis: Ongeluk.

být černou ovci - Č ('het zwarte schaap zijn')

Betekenis: van alles de schuld krijgen, de zondebok zijn, iemands reputatie vernietigen

Vele van die uitdrukkingen zijn ook in het Nederlands bekend.

26. **Zij hangt haar man de blauwe huik om.** Zij bedriegt haar man.
Nasadila / nasazuje mu parohy. - Č **2**
 Syn.: *Zahýbá mu (za roh).* - Č
Dělá z něj vola. - Č
27. **Als het kalf verdronken is, dempt men de put.** De fout herstellen als het onheil gebeurd is.
Teprve závory dělá, když mu koně vyvedli. - K
Pozdě chlév zavíráti, když krávy pokradli. - K
2
 Syn.: *Přijít s křížkem po funuse.* - B, Č
28. **Men moet zich krommen om door de wereld te komen.** Wie iets wil bereiken, moet zich onderdanig gedragen.
 ? **3 B**
29. **rozen (→parels) voor de zwijnen /gooien/** iets goeds en schoons geven aan hen, die er de waarde niet van weten te schatten (bv. goede raad, voorlichting)
(házet) perly sviním - Č, K, B **1**
30. **Het varken is door de buik gestoken.** De zaak is van te voren beraamd en beklonken (onherroepelijk).
3 A
Je to hotová věc / Jde o hotovou věc. - Č
 Opm.: In zekere contexten zou hier ook het fraseologisme *Je to předem prohraná bitva* (Č) (d.w.z. het is van tevoren een verloren strijd) in aanmerking komen.
31. **twee honden aan één been** twee personen die hetzelfde (willen) bezitten en met elkaar twisten, ze hebben het beiden op eenzelfde zaak gemunt
dva kohouti na jednom smetišti - B
dva medvědi v jednom brlohu - K
Jeden dům dvou pánů nestrpí. - K
2
32. **De vos en de kraan hebben elkaar te gast.** bedrieger bedrogen, met gelijke munt betalen
Holič lazebníka drbe. - K

Čert d'ábla škube. - K

Trefil kupec na kramáře. - B

Trefil holič na bradýře. - K

2

33. Zijn vuur is uitgepist.

Hij is uitgeput, ontmoedigd, hij heeft geen fut meer in.

Je v posledním tažení. - I(G)

Má na kahánku. - Č

Je na dně (svých sil). - Č

Je u konce s dechem. - Č

Je v koncích. - I (G)

Mele / mlátí z posledního. - Č

Je na zhasnutí. - Č

Je na huntě. - Č

3A

34. /Hij laat/ de wereld op zijn duim /draaien/

Hij is machtig, invloedrijk en over alles baas (ook meer specifiek: hij laat de mensen doen wat hij wil)

Svět mu leží u nohou. - B, I(G) **2**

35. een spaak in het wiel /steken/

de voortgang of uitvoering van iets belemmeren, tegenwerken, verijdelen

postavit se (někomu/něčemu) do cesty - Č

zkřížit plány - Č

3 A

36. De pap is gestort.

Er is niets meer aan te doen, het is te laat, niet alle schade is helemaal te herstellen (maar ook: Wie een fout begaan heeft, moet er de gevolgen van dragen)

Mléko je rozlito. - B, I (G) **2**

Opm.: De frequentste variant is echter *Neplakej nad rozlitým mlékem* (d.w.z. 'Huil niet over gemorste melk.').

37. **Hij zoekt het bijtje.** Hij zoekt uitvluchten, zwaarigheden of bezwaren, waar er geen kunnen zijn om iets te verbergen of ontkomen; hij tracht de zaak te rekken.

Dělá kličky. - Č

Má řeči čtyřiapadesát. - Č

Má tisíc řečí (,ale...) - Č

Má pro všechno tisíc důvodů / tisíc výmluv / vejmluv. - Č

Omele (každou) práci hubou. - Č

3 A

38. **een lantaarn zonder licht** zonder veel verstand

? **3 B**

Opm.: Vergelijk met nr. 4. Er bestaan veel equivalenten die iemand ‘zonder veel verstand’ beschrijven (*mít v hlavě piliny* - I (G), *být dutej*, *mít vymleto*, *mít vymeteno*, *mít v hlavě řezanku*, *mít rozum v háji*, *sedět si na vedení*, *mít v hlavě prázdno* - Č) maar er werd geen fraseologisme gevonden met de analoge isomorfie (*een lantaarn zonder licht* in de betekenis van iets gebruikelijks, wat niettemin geen waarde meer heeft omdat er iets essentieels ontbreekt).

39. **de bijl aan de wortel** de straf is nabij

? **3 B**

Opm.: Het gaat hier om de bijbelspreuk *reeds ligt de bijl aan de wortel der bomen* (Matth. 3:10)¹ (VDG, 2000). De uitdrukking werd kennelijk niet vast in het Tsjechisch. De zoekopdracht voor *sekera na kořeni* door google leverde een paar resultaten op, samen met de uitdrukking *lopata na mlatě* (d.w.z. ‘de schop aan de spoeling’), maar geen van die uitdrukkingen werd noch in Bittnerová noch in Komenský terug gevonden.

40. **Hij weet nauwelijks van ‘t ene brood tot ‘t andere te geraken.** Hij is arm, hij kan nauwelijks rondkomen met zijn middelen van bestaan.

¹ in het Tsjechisch: ‘Sekera už je na kořeni stromů; a každý strom, který nenese dobré ovoce, bude vyťat a hozen do ohně’ (Mat. 3:10) aangehaald in <http://www.bible.net.cz/app/bible/passage?passagePath.path=matous%203,7-10> en geraadpleegd op 19.6.2010

Žije od výplaty / vejplaty k výplatě / vejplatě. - Č, I(G)

Žije z ruky do úst / huby. - Č

2

Opm.: Verder bestaat er een groot aantal Tsjechische fraseologismen met de betekenis ‘arm zijn’, nl. *jíst suché kůrky, žít o suchém chlebě, nemít co do huby, sušit hubu, pískat kudlu, nemít co do hrnce, vydělat si jen na holé živobytí, třít bídu s nouzí, mít hluboko do kapsy, mít vysoko do žlabu* (alle uitdrukkingen uit Čermáks woordenboek), maar alleen twee boven genoemde varianten op dezelfde isomorfie gebaseerd zijn als het Nederlandse fraseologisme.

- 41. om (→aan) het langste eind trekken** baas blijven, het beste af zijn, in het voordeel zijn, (maar ook: trachten om zoveel mogelijk te krijgen)

bejt v sedle / u lizu - Č

chopit se vesla - Č

dostat se ke kormidlu / ke korytu / k veslu - Č

hrát (někde) první housle - Č

hrát prim - Č

3 A

- 42. tegen een oven gapen** vergeefse moeite doen, iets onmogelijk doen (ook meer specifiek: zijn krachten overschatten, d.i. zich meten met iemand tegen wie men het niet halen kan)

*snažit se/ chtít pohnout horou - I(G), B **2***

- 43. de paal door de oven steken** tot verval komen, bankroet gaan

přijít na buben - Č

přijít na dlažbu / na ulici - I(G)

být / octnout se na dně - Č

3 A

- 44. /Ons Heer/ een vlassen baard /aandoen/** zich schijnheilig gedragen

*dělat / hrát si na svatouška - Č **3 A***

- 45. Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest.** Wie iemand van iets kwaads verdenkt, heeft het vroeger vermoedelijk ook zelf bedreven. Wie zelf slecht is, denkt slecht over anderen.

Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá. - B, K **1**

46. **in zijn eigen licht zitten** tegen zijn eigen belang handelen

šlapat si po štěstí - Č **2**

Syn.: *být sám proti sobě* - Č

47. **Zij raapt het kippenei en laat het ganzenei lopen.** Zij grijpt het kleine en laat het grote verwaarlozen, d.i. de gierigheid bedriegt de wijsheid (ook: Zij doet een onbegrijpelijke keus).

? **3 B**

Opm.: Er bestaat een aantal fraeologismen over gierigheid (bv. *dát si pro groš koleno vrtat, hnát pro groš blechu přes strniště* - Č enz.), maar geen isomorfe variant (d.i. iets kleins nemen, waardoor iets waardevoels verwaarloosd wordt).

48. **door de mand vallen** niet slagen, (ook meer specifiek: zijn woorden niet kunnen waarmaken, iets moeten bekennen wat men voordien helemaal anders heeft voorgesteld)

splakat nad vejdělkem - Č

mít špatnej den - Č

vylámat si na něčem zuby - Č

zlomit si (na něčem) vaz / krk - Č

vypadnout ze hry - Č

špatně pořídit / pochodit - Č

dopadnout jak sedláci u Chlumce - B

nedat ani ránu - Č

spálit si prsty - Č

vymňouknout to (s něčím) - Č

3 A

49. **op hete kolen /zitten/** erg ongeduldig zijn (ook meer specifiek: in angstige spanning iets verwachten)

být (celej) jako na trní - Č

(být) jak na jehlách - Č

2

- 50. de verkeerde wereld** alles gaat daar verkeerd, zaken gaan niet zoals ze zouden moeten gaan
(ten) *převrácený / zvrácený svět* - Č, I(G) **1**
Opm.: ‘de omgekeerde wereld’¹ wordt vertaald door *svět vzhůru nohama* (Č).
- 51. op de wereld schijten** nergens om geven, alles minachten
srát na svět - Č, I(G) **1**
- 52. onder het mes zitten** in benauwdheid, in angst iets afwachten (ook meer specifiek: gezegd van hen, die een examen of een onderzoek ondergaan)
*mít nůž na krku*² - Č **2**
Syn.: *být v kleštích* - Č
- 53. De teerling is geworpen.** Er is een beslissing gevallen, en de gevolgen daarvan moeten geaccepteerd worden.
Kostky jsou vrženy. - B, I(G) **1**
- 54. De gekken trekken de kaart.** Het geluk helpt de dwazen.
Bláznům štěstí přeje. - Č **2**
Syn.: *Na hloupé se štěstí směje.* - B
Štěstí chodí dokola, a pak sedne na vola. - B
- 55. /iemand/ bij de neus leiden / nemen** iemand (of ook elkaar) bedriegen
vodit někoho za nos - Č **1**
Opm.: Het Tsjechische fraseologisme *chytit se za nos* (‘zich bij de neus nemen’) betekent iets anders, nl. ‘zijn eigen fout beseffen’.
- 56. door het oog van de schaar /halen/** in zijn bedrijf / beroep oneerlijk zijn
brát (někoho) na hůl, na pakl, u huby, na pásek - Č
holit (někoho) bez břitvy / nože - Č
psát dvojitou křídou - Č
3 A
Opm.: Zie ook nr. 15.

¹ voor het verschil zie 5.1.2

² ‘Má teď nůž na krku. Nedělá-li opravdovou zkoušku, k maturitě ho nepustí.’ (Čermák, 1994/I: 547)

57. **een nestei** een reserve (hebben)
zadní kolečka - Č
mít železnou zásobu - Č
(uložit si / schovat si / dát si/ mít něco) stranou / do foroty - Č
(nechat si něco) pro strejčka Příhodu - Č
3 A
58. **door de vingers zien** een fout oogluikend toelaten / vergeven
(soms meer specifiek: iets overzien, omdat men er profijt bij heeft)
přimhouřit / zamhouřit / přivřít (nad něčím) oko/ voko/ obě oči - Č 2
Syn.: *mávnout nad něčím rukou - Č*
Opm.: *koukat se skrz prsty* ('door de vingers zien' in het Tsjechisch), betekent iets anders, nl. 'iets met minachting aanzien'.
59. **onder de bezem getrouwd zijn** ongehuwd samenleven
(žít) na hromádce - Č
(žít) na psí knížku - Č
3 A
60. **de bezem uitsteken** een huisfeest vieren
? **3 B**
61. **Daar zijn de daken met vlaaien bedekt.** Daar is alles in overvloed (maar veeleer met de negatieve connotatie: men neemt zijn wensen voor werkelijkheid, men wil alles zonder enige moeite bereiken enz.).
Tam lítají pečení holubi přímo do huby. - B, G 2
62. **tegen de maan pissen** iets doen wat slecht afloopt, het bij iemand verbruïen
čurat proti větru - B, Č, K 2
63. **buiten de pot pissen** a) een dwaasheid begaan, iets verkeerd doen
b) overspel plegen
a) *zapřahat koně za vůz - Č*

dojit kozla - Č

dělat voloviny / kraviny / koniny - Č

3 A

b) *házet za voj - Č*

3 A

64. twee hoofden onder één kaproen

dikken vrienden zijn, één lijn trekken
(vooral in het kwade)

jít (s někým) v jednom šiku - Č

táhnout za jeden provaz - Č

být s někým jedna ruka - Č

být jednoho ducha - Č

2

Opm.: Vergelijk met nr. 86.

65. de gek scheren (gekscheren)

de spot drijven met iemand / iets,
iemand voor de gek houden

dělat si z někoho blázny / šašky - Č

vodit někoho za nos - Č

tahat někoho za nohu / za fusekli - Č

vyvést někoho aprílem - Č

dělat si z někoho dobrý den - Č

utahovat si z někoho - Č

střílet si z někoho - Č

věšet někomu bulíky / hejla na nos - K

3 A

66. achter het net vissen

te laat komen, zijn kans verkeken
hebben

*za / před sakem ryby lovit - K **1***

67. zijn gat aan poort (→iets) vegen

volstrekt niet om geven

je mu to u zadku / u prdele - Č

je mu to volný - Č

houby / prd / hovno si z něčeho dělat - Č

nedělat s ničím štráchy, okolky, fraky, fóry - Č

3 A

68. **Hij kust de ring.** a) Hij is smoorlijk verliefd.
b) Hij is een afgewezen minnaar.

a) *Je v tom / zamilovaný až po uši.* - Č 3 A

b) *Dostal košem.* - Č
Dostal kvinde. - I(G)

3 A

69. **van de os op de ezel /springen/** a) achteruitgaan (verminderen in welvaart, ontwikkeling enz.)
b) van het ene op het andere overspringen zonder een verband te leggen, geen voet bij stuk houden

a) *dostat se / přesedlat z koně na osla* - B, I(G) 2

Syn.: *přejít z ševcovny do uhlirny* - K
od kouře k plameni - I(G)
z deště pod okap - Č

b) *skákat od jednoho k druhému* - Č 2

Syn.: *mlít / plácát / plést páté přes deváté (pátý přes devátý)* - Č
nemít hlavu ani patu - Č

70. **op de kaak spelen** zich iets onrechtmatig toe-eigenen
koupit něco za pět prstů (a chmat) - Č

3 A

71. **/al/ zijn pijlen verschieten** al zijn krachten, middelen verbruiken en niets voor later bewaren (ook meer specifiek: niets meer te zeggen hebben)

vystřilet všechny patrony / všechny prach / všechnu munici - Č 2

Syn.: *vydat všechny trumfy* - Č

72. **Waar het hek open is, lopen de varkens in het koren.** Zonder toezicht doet iedereen wat hij wil.

Kocour není doma, myši mají pré / hody. - B, K, Č 2

73. **Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had.** Hij loopt zo snel mogelijk, hij is erg gehaast.

Běží, jako by mu za patami hořelo. - I(G)

Maže / utíká jako by mu koudel u zadku hořela. - I(G)

2

74. **de huik naar de wind hangen** een partij veranderen naarmate de omstandigheden, opportunist zijn

Kam vítr, tam plášt'. - Č, B 1

75. **Zij kijkt naar de ooievaar.** Zij vergaapt haar tijd, zij is lui, zij werkt niet.

Čučí / hledí / kouká / dívá se do prázdna / do blba / do pitoma. - Č, I (G)

Válí si šunky / se za kamny. - Č

Chytá lelky. - Č

Má ruce v klíně / lážo plážo / lehára. - Č

Sedí za kamny / na panimandě/ s rukama v klíně. - Č

Dělá kulový / prd. - Č

Ani stéblo/stébla křížem nepřeloží. - Č

Dává si lehy. - Č

3 A

76. **pluimen werpen in de wind** dwaas, nutteloos handelen

nosit / vozit dříví do lesa - Č

nosit sovy do Atén - Č

nosit vody do moře - K

přilévat vodu do moře - Č

2

Opm.: In vergelijking met nr. 20 gaat het in dit geval om een activiteit waarbij een zeker product verplaatst wordt in een milieu waar het verloren gaat of een milieu dat met dat soort product vol zit.

77. **Grote vissen eten de kleine.** De machtige verdrukken de zwakken.

Velké ryby požirají malé. - B, K 1

78. **een spiering uitwerpen om een kabeljauw te vangen** iets gerings geven in de hoop dat men veel meer terug krijgt

Za málo peněz, (chtít) hodně muziky. - I(G), Č **2**

- 79. Hij kan de zon niet in het water zien schijnen.** Hij is zeer afgunstig.

Myslí, že jemu samému slunce svítí. - K **2**

Syn.: *Závidět (někomu) i nos mezi vočima.* - Č

Závidět i žebrákovi miskú. - B

Pes na seně, sám ho nejí, a krávé nedá. - K

- 80. tegen de stroom op /zwemmen/** ondanks verzet naar het bereiken van een doel streven (meer specifiek: tegen de algemene mening / de publieke opinie in)

plavat proti proudu - Č **1**

- 81. een aal bij de staart /hebben/** zich met een zaak bezighouden die licht mislukken kan (ook meer specifiek: iets te doen hebben met een wispelturig persoon)

ouhoře za ocas držeti - K **1**

Syn.: *být / stát na vodě* - Č

viset na vlásku - Č

- 82. Het is goed riemen snijden van andermans leer.** Men kan gemakkelijk met het geld van een ander royaal zijn.

Z cizí kůže dobře jest / snadno široký řemen / široké řeménky krájet. - B, K **1**

Syn.: *Z cizího krev neteče.* - B

dávat z cizího - Č

Na cizí kůži snadno bubnovati. - K

Snadná věc býti štědrým z cizího. - B

(roz)dávat z cizí kapsy - Č

- 83. De kruik gaat zolang te water tot hij barst.** Men kan zo dikwijls iets gevaarlijks of verkeerd doen, tot het misloopt.

Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne / až se rozrazí.
- K, B, Č **1**

- 84. de kap over de haag gooien** een beroep vaarwel zeggen, een

- pověsit řemeslo na hřebík / hřebíček* - Č **2** beroep veranderen
- 85. geld in het water gooien** het geld verspillen aan een dwaze onderneming of nutteloos uitgeven
házet peníze oknem / de větru / do luftu - Č; *do kanálu* - I(G) **2**
- 86. in één gat schijten** dikke vrienden zijn, erg goed overeen komen (vooral in het kwade)
jíst (s někým) z jedné mísy - Č **2**
Syn: *v jedno brdo tkáti* - K
- 87. vliegen te vangen** luieren, nutteloos werk doen
*chytat lelky (lelkovat)*¹ - Č **2**
Opm.: Zie nr. 75 voor synonieme varianten.
- 88. twee vliegen in één klap /slaan/** twee oogmerken tegelijk (willen) bereiken
/zabít/ dvě mouchy jednou ranou - Č **1**
- 89. Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt, als hij zich maar bij de kolen warmt.** Hij geeft niet om anderen en profiteert van het ongeluk van de ander.
? **3 B**
Komenský vermeldt het spreekwoord *Když u souseda hoří, kdo můžeš, odstav svého*, maar verklaart helaas de betekenis niet. Het spreekwoord werd op het internet in de archivalia² gevonden, met de mogelijke betekenis van 'Pas op, als het gevaar nadert'.
- 90. een bloksleper** a) iemand die lastig werk verricht, die hard werkt en leeft
b) iemand die bespot wordt door vrouwen; een bedrogen, afgedankte minnaar, ook iemand die vrouwen dient
c) een vleier in het algemeen
a) *bejt dřič* - Č
dělat řeholi - Č
potit krev - Č
dělat v potu tváře - Č

¹'Lelek (=Caprimulgus) - chytá v noci hmyz za letu do široce otevřeného zobáku; jde tu především o posun od jeho otevřeného zobáku k pův. zevlujícímu člověku, stojícímu s otevřenými ústy, ale i kolébavý způsob letu.'
(Čermák, 1994/I: 397)

²<<http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t015601.htm>> Geraadpleegd op 19 juni 2010

dobývat chléb v potu tváře - Č

3 A

b) Alle fraseologismen onder nrs. 18a en 68 komen hier in aanmerking. **3 A**

c) *lokajská / služebná / ministrantská duše* - Č

ponížený služebník / služebníček - Č

3 A

Syn.: *plazit se před někým / ležet před někým na břiše* - Č

leštit / pucovat / lízat kliky - Č

lézt někomu do zadku / do prdele - Č

vést sladký řečičky - Č

skládat někomu poklony - Č

hladit někoho po srsti - Č

lízat někomu paty - Č

pochlebovat někomu - I(S)

91. Paardenkeutels zijn geen vijgen.

Wees realist, laat je niets
wijsmaken.

? **3 B**

Opm.: Komenský vermeldt echter twee volgende fraseologismen, hoewel hij er helaas geen uitleg over geeft, nl. *kobyli jablka mezi pomorančimi* (d.w.z. ‘paardenkeutels tussen de sinaasappels’) en *My se jablka koupáme, řekl kobylinec, mezi jablkami po vodě plyna* (d.w.z. ‘Wij appels zwemmen, zei de paardenkeutel, stromend op het water tussen de appels’). Het tweede fraseologisme is een ‘zeispreuk¹’. Geen soortgelijk fraseologisme wordt echter door andere bronnen vermeld. Toch schijnt het dat er eens fraseologismen in het Tsjechisch bestonden met dezelfde basis als het Nederlandse variant.

92. de ganzen te hoeden

de tijd met nutteloze dingen verknoeien

Fraseologismen onder nrs. 63a, 87, 75 en 20 komen hier in aanmerking. **3 A**

Syn.: *ve strništi ryby lovit* - K

v rákosí suku hledat - K

93. een oogje in het zeil houden

waakzaam zijn, op zijn hoede zijn

¹ voor ‘zeispreuk’ zie 4.1.1

mít oči na stopkách - I(G)

mít oči všude - Č

dávat bacha - Č

být na číhané - Č

držet stráž - Č

bejt na vartě - Č

3 A

94. **Hij beschijt de galg.** a) Hij zal nog aan de galg komen.
b) Hij geeft er niet om.

a) *Je zralej / zraje / narodil se / roste pro šibenici.* - Č **2**

b) Alle fraseologismen onder nrs. 51 en 67 komen hier in aanmerking. **3 A**

95. **Als de ene blinde de andere leidt, vallen ze beiden in de gracht.** Wanneer een onbekwame de leiding wil nemen, mislukt de onderneming.

Když vede slepý slepého, oba spadnou do jámy. - K, B **1**

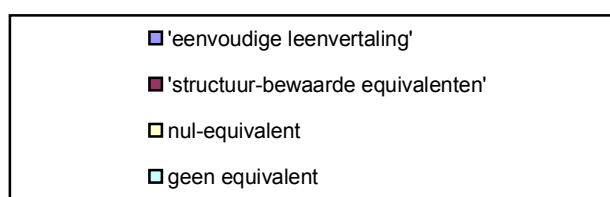
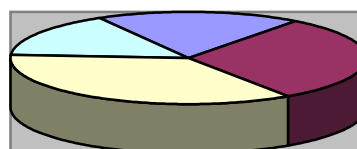
8.5 UITKOMSTEN

De contrastieve analyse behandelde 102 Nederlandse fraseologismen en hun Tsjechische equivalenten. Het aantal fraseologismen in de analyse is groter dan het aantal leden van het corpus, omdat sommige fraseologismen twee (of drie) betekenissen hadden¹, die afzonderlijk geanalyseerd moesten worden. De tabel en de figuur hieronder tonen de finale verdeling van fraseologismen op het schilderij in drie equivalentietypen:

Tab.8: Verdeling van fraseologismen op het schilderij *Nederlandse spreekwoorden* (1559) op basis van equivalentie met hun Tsjechische tegenhangers

Eq. type	Aantal fraseologismen	
1	19	
2	33	
3A	50	37
3B		13

Figuur 2: Ibid.

¹ zie hiervoor 6.3

In de volgende onderdelen worden de belangrijkste punten besproken die de contrastieve analyse opleverde. Elk equivalentietype wordt afzonderlijk bekeken.

8.5.1 ET1: EENVOUDIGE LEENVERTALING

Het eerste equivalentietype komt in het corpus het minst vaak voor, in totaal 19 keer:

Tab. 9: ET1: Eenvoudige leenvertaling

Nederlands	Tsjechisch	Varianten in andere talen ¹
tussen twee stoelen in de as vallen	<i>Kdo na dvou stolicích sedí, snadno mezi nimi na zem padne.</i>	L
met het hoofd tegen de muur lopen	<i>jít hlavou proti zdi</i>	E,F,D
tot de tanden gewapend /zijn/	<i>(být) po zuby ozbrojený</i>	E,F,D
rozen (→parels) voor de zwijnen /gooien/	<i>(házet) perly sviním</i>	B,E,F,D
een kaars voor de duivel branden	<i>zapálit někomu svičku</i>	-
Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest.	<i>Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá.</i>	-
de verkeerde wereld	<i>převrácený / zvrácený svět</i>	-
op de wereld schijten	<i>srát na svět</i>	-
De teerling is geworpen.	<i>Kostky jsou vrženy.</i>	L,E,F,D
/iemand/ bij de neus leiden / nemen	<i>vodit někoho za nos</i>	D
achter het net vissen	<i>za / před sakem ryby lovit</i>	-
de huik naar de wind hangen	<i>Kam vítr, tam plášt.</i>	L,D,F
Grote vissen eten de kleine.	<i>Velké ryby požirají malé.</i>	-
tegen de stroom op /zwemmen/	<i>plavat proti proudu</i>	L,E,F,D
een aal bij de staart /hebben/	<i>ouhoře za ocas držeti</i>	L,E,F,D
Het is goed riemen snijden van andermans leer.	<i>Z cizí kůže dobře jest / snadno široký řemen / široké řeménky krájet.</i>	L,F
De kruik gaat zolang te water tot hij barst.	<i>Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne / až se rozrazí.</i>	A, L, E, F, D
twee vliegen in één klap /slaan/	<i>/zabit/ dvě mouchy jednou ranou</i>	D
Als de ene blinde de andere leidt, vallen ze beiden in de gracht.	<i>Když vede slepý slepého, oba spadnou do jámy.</i>	-

L - Latijn, E - Engels, F - Frans, D - Duits, B - Bijbel, A - Aesopus

Zoals al gezegd hebben de bovengenoemde fraseologismen meestal een Latijnse, Griekse of Bijbelse oorsprong. Stoett (1923-25) vermeldt bij dit type fraseologismen vaak direct ook de Latijnse variant, soms samen met de Engelse, Franse of Duitse vertaling, bv.

De teerling is geworpen, d.i. het lot is beslist, het besluit is genomen en men kan niet meer terug. De zegswijze is een vertaling van het lat. *alea jacta est*, dat weder een navolging is van het gr. *ἀνεπίφθω κύβος*, en door Caesar gezegd is, toen hij den Rubicon overtrok [...]; fr. *le dé est jeté*; hd. *der Würfel ist gefallen*; eng. *the die is cast*.

(Stoett, 1923-25: 350)

¹ zoals vermeld door Stoett (1923-1925)

Het gaat hier dus kennelijk over fraseologismen die hun letterlijke tegenhangers in een aantal talen zouden hebben, met inbegrip van het Tsjechisch. Het betekent echter niet dat alle Latijnse of Bijbelse fraseologismen in alle talen vast worden (zie bv. nr. 39 in de analyse).

De Nederlandse fraseologismen van deze groep zijn meestal sterk geïntegreerd in de taal en worden nog steeds vaak gebruikt. Als we de bovenstaande fraseologismen in de tabel 5 (7.1) opzoeken, zien we dat het om de fraseologismen gaat met de hoogste frequentie van ingangen op het internet. Slechts één fraseologisme van de lijst schreed de grens van honderd resultaten op Google niet over, nl. het fraseologisme *Niemand zoekt de andere in de oven, of hij is er zelf in geweest*. Dit leek een interessant feit te zijn in vergelijking met de Tsjechische equivalenten, waarvan zes fraseologismen waarschijnlijk aan het verdwijnen zijn uit de taal, omdat ze slechts in de spreekwoordverzameling van Komenský (17de eeuw) voorkomen, nl. *Kdo na dvou stolicích sedí, snadno mezi nimi na zem padne, Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá, za / před sakem ryby lovit, ouhoře za ocas držeti, Z cizí kůže dobře jest / snadno široký řemen / široké řeménky krájeti, Když vede slepý slepého, oba spadnou do jámy*. Kenmerkend voor deze fraseologismen is soms hun verouderde woordenschat. Blijkbaar hebben we hier te maken met het feit dat sommige fraseologismen zich in de ene taal vast integreren, terwijl in de andere niet, hoewel ze eens in beide talen parallel bestonden. Welke processen invloed hebben op het behouden van een fraseologisme in een taal blijft een vraag.

De vorm van de Tsjechische fraseologismen wordt in de analyse niet als cruciaal gezien¹, toch zijn er drie fraseologismen te vinden onder de Tsjechische equivalenten die vooral qua hun vorm interessant zijn, nl. *Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá, Kam vítr, tam plášť* en *Kdo na dvou stolicích sedá, snadno mezi nimi na zem spadne*. Het eerste Tsjechische fraseologisme is gebaseerd op rijm, dat in de Nederlandse variant ontbreekt. Het tweede fraseologisme is bijzonder vanwege de syntaxis (er ontbreekt het werkwoord en de analogie *Kam ... tam* wordt benadrukt). Het lijkt dus dat de vorm van fraseologismen, waarin ze zich stabiliseren, vooral van de doeltaal afhangt, d.w.z. hoewel een fraseologisme bijvoorbeeld van Latijnse oorsprong is, betekent het niet dat het zich als een ‘eenvoudige leenvertaling’ in de doeltaal stabiliseert. Als er een mogelijkheid is om een bepaald fraseologisme op een of andere manier ‘beter’ uit te drukken (d.w.z. dat het qua vorm bijvoorbeeld korter, krachtiger of makkelijker te onthouden is) en waarover de brontaal niet beschikt, dan zou van die mogelijkheid waarschijnlijk gebruik gemaakt worden door de doeltaal. Dit is natuurlijk geen bewering; er zouden veel meer fraseologismen onderzocht moeten worden om deze ‘tendentie’ te bevestigen.

¹ zie hiervoor 8.1

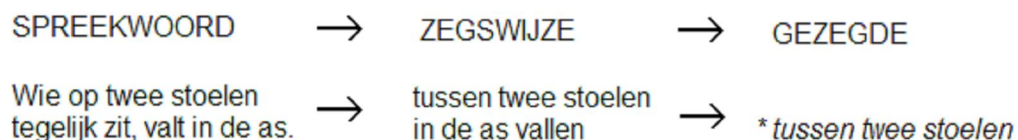
Het laatste Tsjechische equivalent dat bijzonder is ten opzichte van de vorm is *Kdo na dvou stolicích sedí, snadno mezi nimi na zem padne*. Formeel gezien is de Tsjechische variant namelijk een spreekwoord, terwijl het Nederlandse fraseologisme een zegswijze is:

Kdo na dvou stolicích sedí, snadno mezi nimi na zem padne. = spreekwoord
(d.w.z. Wie op twee stoelen tegelijk zit, valt makkelijk op de grond terecht.)

tussen twee stoelen in de as vallen = zegswijze

Zoals gezegd werd in de analyse uitgegaan van de vorm van de Nederlandse fraseologismen, d.w.z. waar mogelijk werd de Tsjechische variant aan de vorm van het Nederlandse fraseologisme aangepast. In dit bepaalde geval werd het Tsjechische equivalent echter slechts in de vorm van een spreekwoord gevonden. In 7.2 hebben we al gezien dat het soms niet eenvoudig was om de individuele typen fraseologismen van elkaar te onderscheiden. In dit opzicht is de Tsjechische variant van het Nederlandse fraseologisme *tussen twee stoelen in de as vallen* een bewijs dat de grens tussen verschillende typen fraseologismen zoals spreekwoorden, zegswijzen en gezegden niet totaal duidelijk is. Het is wel mogelijk dat de meerderheid van zegswijzen en gezegden eens in de vorm van spreekwoorden bestonden en daarna werd hun vorm gradueel verkort, bv.:

Schema 4: Een mogelijke ontwikkeling van een fraseologisme

Dit proces wordt blijkbaar niet door alle spreekwoorden ondergegaan (zoals bewezen door het feit dat de Tsjechische variant slechts in de vorm van een spreekwoord bestaat) en zoals in het vorige geval van de vormveranderingen zou er nog verder onderzoek gedaan moeten worden om deze tendentie van fraseologismen te kunnen bevestigen. Bij het vertalen van dergelijke typen fraseologismen in een andere taal is het echter nodig om te realiseren dat een fraseologisme, dat als zegswijze in de brontaal bestaat, kan bijvoorbeeld slechts als een spreekwoord in de doeltaal optreden en andersom. Sommige fraseologische woordenboeken gaan namelijk van de principe uit dat de taalgebruiker precies weet, wat voor vorm het gezochte fraseologisme heeft (bv. Čermáks woordenboek¹).

¹ zie 8.4.1: Bronnen

Het laatste punt over het equivalentietype 1 betreft fraseologismen die we ‘valse vrienden’ kunnen noemen. In de linguïstiek verwijst de term naar de woorden of uitdrukkingen die door hun vorm of klank op een woord of uitdrukking uit een andere taal lijken, maar die een andere betekenis hebben. In de analyse werden twee dergelijke gevallen aangetroffen, nl. bij de fraseologismen *door de vingers zien* en *bij de neus nemen* (zie nrs. 58 en 55 in 8.4.3). Er bestaan letterlijke Tsjechische equivalenten voor beide fraseologismen met een verschillende betekenis. Om de potentiële vertaalfouten te vermijden, is het dus nodig om altijd van de betekenis uitgaan en nooit van de vorm alleen.

8.5.2 ET2: STRUCTUUR-BEWAAARDE EQUIVALENTEN

Deze groep bevat in totaal 33 fraseologismen:

Tab. 10: ET2: Structuur-bewaarde equivalenten

Nederlands	Tsjechisch
vuur in de ene hand dragen en water in de andere	<i>Jednou rukou hladí, druhou škrábe.</i>
De ene scheert schapen, de andere varkens.	<i>Tento drží rožeň, onen jí pečeni. Jeden veze, druhý se sveze. Jedni hnízdo shazují, druzí ptáčky sbírají. Ten ořech klátí a jiný je zchvátí.</i>
Hij draagt de dag met manden uit.	<i>Nabírá vodu do síta / řešetem. Lije (vodu) do dřevé nádoby.</i>
bij de duivel te biecht gaan	<i>obrátit se na toho pravého</i>
Zij hangt haar man de blauwe huik om.	<i>Nasadila / nasazuje mu parohy.</i>
Als het kalf verdronken is, dempt men de put.	<i>Teprve závory dělá, když mu koně vyvedli. Pozdě chlív zavíratí, když krávy pokradli.</i>
twee honden aan één been	<i>dva kohouti na jednom smetišti dva medvědi v jednom brlohu. Jeden dům dvou pánů nestrpí.</i>
De vos en de kraan hebben elkaar te gast.	<i>Holič lazebníka drbe. Čert d'ábla škubě. Trefil kupec na kramáře / holič na bradýře.</i>
de wereld op zijn duim /laten draaien/	<i>svět mu leží u nohou</i>
De pap is gestort.	<i>Mléko je rozlito.</i>
Hij weet nauwelijks van 't ene brood, tot 't andere te geraken.	<i>Žije od výplaty k výplatě / z ruky do huby.</i>
tegen een oven gapen	<i>snažit se pohnout horou</i>
in zijn eigen licht zitten	<i>šlapat si po štěstí</i>
op hete kolen /zitten/	<i>(být celej) jako na trní / (být) jak na jehlách</i>
onder het mes zitten	<i>mít nůž na krku</i>
De gekken trekken de kaart.	<i>Bláznům štěstí přeje</i>
door de vingers zien	<i>přimhouřit (nad něčím) oči</i>
Daar zijn de daken met vlaaien bedekt.	<i>Tam lítají pečeni holubi přímo do huby</i>
tegen de maan pissen	<i>čurat proti větru</i>
twee hoofden onder één kaproen	<i>jít (s někým) v jednom šiku táhnout za jeden provaz být (s někým) jedna ruka / jednoho ducha</i>
van de os op de ezel /springen/	<i>dostat se / přesedlat z koně na osla</i>
van de os op de ezel /springen/	<i>skákat od jednoho k druhému</i>
/al/ zijn pijlen verschieten	<i>vystřílet všechny patrony /prach /munici</i>
Waar het hek open is, lopen de varkens in het koren.	<i>Kocour není doma, myši mají pré / hody.</i>
Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had.	<i>Běží, jako by mu za patami hořelo. Maže / utíká jako by mu koudel u zadku hořela.</i>
pluimen werpen in de wind	<i>Nosit /vozit dříví do lesa /sovy do Atén /vody do moře.</i>

	<i>Přilévat vodu do moře.</i>
een spiering uitwerpen om een kabeljouw te vangen	<i>(chtít) za málo peněz hodně muziky</i>
Hij kan de zon niet in het water zien schijnen.	<i>Myslí, že jemu samému slunce svítí.</i>
de kap over de haag gooien	<i>pověsit řemeslo na hřebík</i>
geld in het water gooien	<i>házet peníze oknem / de větru / do luftu / do kanálu</i>
in één gat schijten	<i>jíst (s někým) z jedné mísy</i>
vliegen te vangen	<i>chytat lelký</i>
Hij beschijft de galg.	<i>Zraje / roste pro šibenici.</i>

Vanuit het oogpunt van de CA gaat het waarschijnlijk om het meest interessante equivalentietype. Uit de tabel blijkt dat er in vergelijking met de eerste groep vaak meer Tsjechische equivalenten bestonden voor één Nederlands fraseologisme. Voor deze groep was het eigenlijk typisch dat ze ook meer varianten in het Nederlands hadden. Als voorbeeld dient het al bovenvermelde fraseologisme *geld in het water gooien*. Voor het Nederlands vermeldt Stoett twee andere varianten: *geld uit het raam gooien* en *geld in t'slijck werpen*, in het Frans *jeter l'argent par les fenêtres* en *sein Geld ins Wasser werfen* in het Duits (Stoett, 1923-25: 254). Het is dus geen toeval dat ook in het Tsjechisch de variant met 'het raam' bestaat (*házet peníze oknem*). Bovendien leverde de zoekopdracht door Google nog een andere Nederlandse variant op (met meer dan twee duizend resultaten), nl. *geld gooien in een bodemloze put*. Door deze voorbeelden wil ik vooral illustreren dat de fraseologismen van het tweede equivalentietype heel vaak in verschillende varianten voorkomen, niet alleen in de enige versie zoals de meerderheid van fraseologismen uit de eerste groep. Het is dus wel mogelijk dat er eens in beide talen twee of meer varianten bestonden van een fraseologisme waarvan echter niet alle versies bewaard werden in het Tsjechisch (of het Nederlands). Zo bestaat in het Tsjechisch als equivalent voor het fraseologisme *Waar het hek open is, lopen de varkens in het koren* alleen de variant *Kocour není doma, myši mají pré*, die niettemin ook in het Nederlands voorkomt, nl. 'als de kat in de val is, dansen de muizen' of 'als de kat van huis is, dansen de muizen op tafel (of in het voorhuis)' of 'als de katten van honk zijn, dansen de muizen op tafel' (VDG, 2001). Het is dus belangrijk om te realiseren dat het ten minste in sommige gevallen niet per se om twee fraseologismen gaat die in één of twee termen lexicaal verschillen, maar veeleer om twee varianten van één fraseologisme, waarvan de ene of meer varianten niet meer in de doeltaal bestaat. Dit kan tamelijk veel fraseologismen uit de bovenvermelde lijst betreffen, bv. *nasazuje mu parohy* ('iemand hoorns opzetten'), *mléko je rozlito* ('huil niet om gemorste melk'), *dva kohouti na jednom smetišti* ('geen twee hanen op één werf'), *táhnout za jeden provaz* ('met iem. één lijn trekken'), *Tam litají pečení holubi přímo do huby* ('gebraden duiven vliegen niemand in de mond'), *vystřílet všechny prach* ('al zijn kruit verschoten hebben'), *Svět mu leží u nohou* ('De wereld ligt aan je voeten') enz (VDG, 2001).

Toch zijn er gevallen waarin het Tsjechische equivalent duidelijk in een term (of meer termen) verschilt van de Nederlandse variant die de enige mogelijke variant is. Een goed voorbeeld is het fraseologisme *van de os op de ezel springen* dat in het Nederlands twee betekenissen heeft, nl. ‘achteruitgaan’ en ‘van het ene onderwerp op het andere overspringen’. Voor de eerste betekenis bestaat in het Tsjechisch het equivalent *dostat se / přesedlat z koně na osla* (d.w.z. ‘van de paard op de ezel springen’). Waar komt dit verschil vandaan? Bij Stoett vinden we de volgende verklaring:

In de 16de eeuw betekende de uitdr. zowel *achteruitgaan* [...] als *van den hak op den tak springen*. De eerste betekenis ontleende ze aan het lat. *ab equis ad asinos transcendere, delabi* [...] en dat te vergelijken is met het hd. *vom Pferd auf den Esel kommen*. De tweede betekenis werd ontleend aan de ofr. uitdr. *saulter, saillir du coq à l'asne*, wispelturig zijn [...] en vgl. de eng. uitdr. *a cock-and-bull story* (= fr. *coq-à-l'âne*).

(Stoett, 1923-25: 122)

Het lijkt dat het Nederlandse fraseologisme *van de os op de ezel springen* door ‘contaminatie’ van twee verschillende fraseologismen gevormd werd, wat echter niet gebeurde in het geval van het Tsjechische fraseologisme dat met de Latijnse (en Duitse) variant overeenkomt door zowel de vorm als betekenis. Er zijn dus allerlei factors die de lexicale verschillen tussen de individuele varianten van één fraseologisme in twee talen kunnen veroorzaken.

Fraseologismen, waarvan we tot dusver gesproken hebben, beschikten over een duidelijke isomorfe structuur, wat echter niet voor alle leden van deze groep geldt. Bij een aantal gevallen was het namelijk niet zo eenvoudig om te beslissen in welk equivalentietype (2 of 3A) ze thuishoren. Een goed voorbeeld hiervan is *twee hoofden onder een kaproen*, in vergelijking met de Tsjechische varianten, nl. *jít s někým v jednom šiku, táhnout za jeden provaz, být s někým jedna ruka, být jednoho ducha*. In dergelijke gevallen was de betekenis van beiden potentiële equivalenten een belangrijk criterium, samen met de ten minste minimale lexicale overeenkomst. Onder de andere fraseologismen, waarbij de isomorfie niet zo duidelijk was, behoren: *tegen een oven gapen* (‘chtít pohnout horou’), *pluimen werpen in de wind* (‘nosit vody do moře’), *Hij laat de wereld op zijn duim draaien* (‘Svět mu leží u nohou’), *door de vingers zien* (‘přimhouřit oči’), *Daar zijn de daken met vlaaien bedekt* (‘Tam lítají pečení holubi přímo do huby’) en *Hij draagt de dag met manden uit* (‘Nabírá vodu do síta’).

De laatste opmerking betreft kleinere verschillen op het niveau van semantiek. Ten eerste ging het om stilistische nuances, bv.:

in één gat schijten *jíst z jedné mísy*
 Hij beschijft de galg. *Zraje pro šibenici.*

Verder kwamen er verschillen voor in het gebruik van abstracte of concrete woordenschat. In dit opzicht hadden de onderzochte Nederlandse fraseologismen tendentie tot het gebruik van meer abstracte, specifieke en metaforische beeldspraak, terwijl de Tsjechische fraseologismen concreter en weinig figuratief waren. Bijvoorbeeld, het Tsjechische equivalent van het Nederlandse fraseologisme *De gekken trekken de kaart* is ‘Bláznům štěstí přeje’. Het Nederlandse fraseologisme gebruikt een metafoor in plaats van het concrete werkwoord (d.w.z. ‘kaart trekken’ staat hier voor ‘geluk hebben’). Dergelijke semantische nuances vinden we in het corpus heel vaak. Vergelijk:

bij de duivel te biecht gaan	<i>obrátit se na toho pravého</i>
Hij kan de zon niet in het water zien schijnen.	<i>Myslí, že jemu samému slunce svítí.</i>
van de os op de ezel springen	<i>skákat od jednoho k druhému</i>
in zijn eigen licht zitten	<i>šlapat si po štěstí</i>
Hij weet nauwelijks van ’t ene brood, tot ’t andere te geraken.	<i>Žije od výplaty k výplatě.</i>

8.5.3 ET3A/B: NUL-EQUIVALENTIE

De derde groep bevat 50 leden - het grootste aantal fraseologismen van alle drie groepen. Wij hebben in 8.3 het derde equivalentietype nog in twee subtypen opgesplitst: 3A en 3B. Eerst wordt de groep 3A besproken, die in totaal 37 fraseologismen telt:

Tab. 11: ET3: Nul-equivalentie

Nederlands	Tsjechisch
Zij zou de duivel op een kussen binden.	<i>Nebojí se ani čerta / d'ábla / satanáše. Baba je třikrát horší než čert. Kam d'ábel nemůže, tam babu pošle. generál v sukních; modrá punčocha</i>
een pilaarbijter	<i>černý pták; svičková bába; kostelní bába; kudlanka nábožná; nebeská koza</i>
het deksel op de kop (→neus) krijgen	<i>Kdo chce příliš mnoho, nemívá nic.</i>
De haring hangt aan zijn eigen kiew.	<i>Každý svého štěstí strůjcem / má co si zaslouží. Co si kdo nadrobí, to si také sní. Jak si kdo ustele, tak si lehne / zapřáhl, tak potáhne. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Co si naseješ, to sklízeti budeš. Každému, co patří (co jeho jest).</i>

de hond in de pot vinden	<i>najít hnízdo prázdné Pozdní hosti, jedi kosti. přijít s křížkem po funuse /po muzice / když je dohráno</i>
iemand in het harnas jagen	<i>rozzhavit / rozpálit někoho do běla; pěníť někomu krev</i>
Daar hangt de schaar uit.	<i>Tam tě sedrou z kůže. Potáhnou tě tam dobře za měšec. Tam tě připraví o poslední košili. Tam tě vezmou na hůl. Tam vám provětrají kapsu. Tam ti pustí žilou.</i>
een lichtekooi	<i>lehká / padlá / pouliční / povětrná / prodejná holka / děva / žena</i>
aan een been knagen	<i>brát si něco k srdci</i>
een hennetaster	<i>podpantofel; nosí doma sukni</i>
uit twee monden spreken	<i>studený a teplý vítr z jedněch úst vypouštět hrát dvoji tvář; mít dvoji tvář; mít Janusovu tvář v ústech med a v srdci med</i>
een oorblazer	<i>nactiutrhač</i>
Het varken is door de buik gestoken.	<i>Je to hotová věc.</i>
Zijn vuur is uitgestopt.	<i>Má na kahánku. Je v posledním tažení / na dně (svých sil) / u konce s dechem / v koncích / na zhasnutí / na huntě. Mele / mlátí z posledního.</i>
een spaak in het wiel /steken/	<i>postavit se (někomu/něčemu) do cesty; zkrřížit plány</i>
Hij zoekt het bijltje.	<i>Dělá kličky. Má řeči čtyřiapadesát / tisíc řečí (,ale...) Má pro všechno tisíc důvodů / tisíc výmluv / vejmluv. Omele (každou) práci hubou.</i>
om (→aan) het langste eind trekken	<i>bejt v sedle / u lizu; chopit se vesla; dostat se ke kormidlu / ke korytu / k veslu hrát (někde) první housle / prim</i>
de paal door de oven steken	<i>přijít na buben / na dlažbu / na ulici být / octnout se na dně</i>
/Ons Heer/ een vlassen baard /aandoen/	<i>dělat / hrát si na svatouška</i>
door de mand vallen	<i>splakat nad vejdělkem; mít špatnej den vylámat si na něčem zuby zlomit si (na něčem) vaz / krk; vypadnout ze hry špatně pořídit / pochodit dopadnout jak sedláci u Chlumce nedat ani ránu; spálit si prsty vymňouknout to s něčím</i>
door het oog van de schaar /halen/	<i>brát (někoho) na hůl, na pakl, u huby, na pásek holit (někoho) bez břitvy / nože psát dvojitou křídou</i>
een nestei	<i>zadní kolečka; mít železnou zásobu uložit si / schovat si / dát si / mít něco stranou / do foroty; (nechat si něco) pro strejčka Příhodu</i>
onder de bezem getrouwd zijn	<i>(žít) na hromádce / na psí knížku</i>
buiten de pot pissen	<i>zapřahat koně za vůz; dojit kozla dělat voloviny / kraviny / koniny</i>
buiten de pot pissen	<i>házet za voj</i>
de gek scheren (gekscheren)	<i>dělat si z někoho blázny / šašky vodit někoho za nos; tahat někoho za nohu / za fusekli vyvést někoho aprilem; dělat si z někoho dobrý den utahovat si z někoho; střílet si z někoho věšet někomu buliky / hejla na nos</i>
zijn gat aan poort (→iets) vegen	<i>je mu to u zadku / u prdele / volný houby / prd / hovno si z něčeho dělat nedělat s ničím štráchy, okolky, fraky, fóry</i>
Hij kust de ring.	<i>Je v tom / zamilovaný až po uši.</i>
Hij kust de ring.	<i>Dostal košem / kvinde.</i>
op de kaak spelen	<i>koupit něco za pět prstů (a chmat)</i>

Zij kijkt naar de ooievaar.	Čučí / hledí / kouká / dívá se do prázdna / do blba / do pitoma. Válí si šunky / se za kamny. Chytá lelky.; Dává si lehy. Má ruce v klíně / lážo plážo / lehára. Sedí za kamny / na panimandě/ s rukama v klíně. Dělá kulový / prd. Ani stéblo/stébla křížem nepřeloží.
een bloksleper	bejt dřič dělat řeholi; potit krev; dělat v potu tváře dobývat chléb v potu tváře
een bloksleper	podpantofel, nosí doma sukni
een bloksleper	lokajská / služebná / ministrantská duše ponižený služebník / služebník
de ganzen te hoeden	ve strništi ryby lovit; v rákosí suku hledat
een oogje in het zeil houden	mít oči na stopkách / všude dávát bacha; držet stráž být na číhaně /na vartě
Hij beschijft de galg.	houby / prd / hovno si z něčeho dělat, Je mu to volný...

Als we het Tsjechische gedeelte goed bekijken, zien we dat ook hier meestal meer dan één Tsjechisch equivalent bestaat voor een Nederlands fraseologisme, bv.:

door de mand vallen	<i>splakat nad vejdělkem</i> <i>mít špatnej den</i> <i>vylámat si na něčem zuby</i> <i>zlomit si (na něčem) vaz / krk</i> <i>vypadnout ze hry</i> <i>špatně pořídit / pochodit</i> <i>dopadnout jak sedláci u Chlumce</i> <i>nedat ani ránu</i> <i>spálit si prsty</i> <i>vymňouknout to s něčím</i>
---------------------	---

De vraag blijft welk Tsjechisch fraseologisme het dichtst bij de betekenis van het Nederlandse fraseologisme staat. In dit verband spreekt Van Overbeke over de ‘onvertaalbaarheid’ van dergelijke fraseologismen in een andere taal (Van Overbeke; 2001: 222-223). Isomorfie biedt in dit geval geen hulp, omdat het fraseologisme geen duidelijke isomorfe structuur toont, zoals eigenlijk de meerderheid van fraseologismen van deze groep. Het is dus waarschijnlijk onmogelijk om het fraseologisme *door de mand vallen* te vertalen in het Tsjechisch zonder een vertaling verlies. Dit is ook bewezen door de diversiteit van de Tsjechische equivalenten (zie boven); zonder context is het moeilijk om een bepaald Tsjechisch equivalent te kiezen. Van Overbeke beschrijft dit verschijnsel als volgt:

De ondoorzichtigheid van het idioom [hij gebruikt als voorbeeld het fraseologisme *de kat uit de boom kijken*] is dus zowel binnentalig als in

contrastief opzicht te wijten aan het ‘verstoorde prisma’ bij gebrek aan isomorfie en gemotiveerdheid¹.

(Van Overbeke, 2001: 222)

Dit manifesteert zich het duidelijkst in de idiomatische composita uit het corpus, die allemaal leden van de groep 3A zijn. Bij de composita zoals *lichtekooi*, *hennetaster* of *bloksleper* kunnen we moeilijk over isomorfie spreken, maar dat is niet het enige probleem. In het Tsjechisch zijn nominale samenstellingen zoals de bovenvermelde voorbeelden echt raar, terwijl het Nederlands zich in dit opzicht juist omgekeerd gedraagt. Er werd voor bijna elk idiomatisch compositum een lexicaal equivalent gevonden (maar niet in de vorm van een fraseologisme - zie bv. nrs. 2 en 23 in de analyse) of werd het compositum door een woordgroep, een verbale of prepositionele constructie vervangen:

een nestei - *zadní kolečka / mít něco do foroty / mít něco stranou*

een bloksleper - *lokajská duše / ponížený služebník*

een pilaarbijter - *černý pták / svíčková bába*

een lichtekooi - *lehká děva / prodejná holka*

Hoewel het gebrek aan isomorfie kenmerkend is voor de meerderheid van Nederlandse fraseologismen onder de groep 3A, zijn er ook gevallen met een tamelijk duidelijke isomorfe structuur, bv. *de hond in de pot vinden*, *de paal door de oven steken*, *buiten de pot pissen*. De Tsjechische equivalenten lijken in dergelijke gevallen dichter te zijn bij de betekenis van hun Nederlandse tegenhangers dan in het geval van fraseologismen zonder isomorfe structuur, vergelijk:

de hond in de pot vinden
najít hnízdo prázdné

vs.

Hij kust de ring.
Dostal košem / kvinde.

de paal door de oven steken
přijít na buben

Zij kijkt naar de ooievaar.
Dívá se do prázdna.

buiten de pot pissen
házet za voj

op de kaak spelen
koupit něco za pět prstů a chmat

¹ door ‘gemotiveerdheid’ is hier een mogelijkheid bedoeld om de metafoor van de uitdrukking in kwestie te begrijpen en herkennen (Van Overbeke, 2001: 221). Voor onze analyse en het equivalentiemodel was echter alleen isomorfie van belang.

De laatste opmerking over het derde equivalentietype betreft de Nederlandse fraseologismen die gebaseerd zijn op een extra-linguïstische werkelijkheid beperkt tot het Nederlandstalige gebied. Een voorbeeld hiervan werd al vermeld in de analyse, nl. bij het fraseologisme *Daar hangt de schaar uit* (zie opmerkingen onder nr. 15). Voor een Tsjech is de uitdrukking totaal onbegrijpelijk, niet alleen vanwege het gebrek aan isomorfe structuur, maar ook omdat het van de werkelijkheid uitgaat die voor een Tsjech onbekend is¹.

Het laatste equivalentiesubtype 3B betreft 13 fraseologismen waarvoor er geen Tsjechisch equivalent gevonden werd:

de haring braden om de kuit

De zeug trekt de tap uit.

de kat de bel aanbinden

een hennetaster (in de betekenis ‘vrouwengek’)

De ene rokkent wat de andere spint.

Zie, dat daar geen zwarte hond tussen komt.

Men moet zich krommen om door de wereld te komen.

een lantaarn zonder licht

de bijl aan de wortel

Zij raapt het kippenei en laat het ganzenei lopen.

de bezem uitsteken

Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt, als hij zich maar bij de kolen warmt.

Paardenkeutels zijn geen vijgen.

In de vele gevallen gaat het om fraseologismen met een tamelijk duidelijke isomorfe structuur (bv. *de haring braden om de kuit*, *een lantaarn zonder licht*, *Zij raapt een kippenei en laat het ganzenei lopen*, *De ene rokkent wat de andere spint* enz.) die geen tegenhanger of de tegenhanger met een andere isomorfe structuur hadden in het Tsjechisch. Bijvoorbeeld zouden we als equivalent van *de haring braden om de kuit* (d.w.z. geld verspillen) een aantal varianten kunnen noemen die in de analyse reeds bij het fraseologisme *geld in het water gooien* staan, maar het gaat hier blijkbaar om twee verschillende fraseologismen:

geld in het water gooien = geld verspillen = *házet penize oknem*

de haring braden om de kuit = geld verspillen = ?

¹ het feit dat een fraseologisme op een andere werkelijkheid gebaseerd is (en daarom onbegrijpelijk voor een niet-moedertaalspreker), is dus verbonden met de ‘gemotiveerdheid’ van het fraseologisme in kwestie (zie vorige pagina)

de haring braden om de kuit # *geld in het water gooien* # *házet peníze oknem*

Er ontbreekt een aantal betekenis-aspecten in *geld in het water gooien* die het fraseologisme *de haring braden om de kuit* wel bevat, bv. vooral het aspect van ‘middelen investeren in iets waarvan men geen profijt heeft’. Dezelfde situatie beschrijft ook Van Overbeke:

Het kan als volgt geformuleerd worden: A = B, B = C, C = (...) Z, maar Z ≠ A. Slaat men het N-F-gedeelte [Nederlands-Frans] van dat woordenboek [d.w.z. Robert-van Dale woordenboek] op dan constateert men dat *de kat uit de boom kijken* vertaald wordt door *se ténir sur la reserve*. Maar in het F-N-gedeelte wordt voor *se ténir sur la reserve* geenszins verwezen naar *de kat uit de boom kijken*, wél naar *op zijn hoede zijn*. Vervolgens krijgt *op zijn hoede zijn* als Frans equivalent *se ténir sur ses gardes*, en tenslotte wordt *se ténir sur ses gardes* vertaald door *op zijn tellen passen*. Toch zal geen enkel verklarend woordenboek het idioom *op zijn tellen passen* semantisch gelijkstellen met de *kat uit de boom kijken*.

(Van Overbeke, 2001: 222-223)

Verder bevat de groep 3B ook fraseologismen zonder isomorfe structuur die, zoals bij het vorige equivalentietype, tot de Nederlandstalige realiteit beperkt lijken te zijn, bv. *de bezem uitsteken*. Stoett verbindt de betekenis van het fraseologisme met de vroegere gewoonte om een bezem boven de deur van de herberg uit te steken, als er wijn getapt werd (Stoett, 1923-25: 100). De gewoonte is onbekend in Tsjechië, zowel als het fraseologisme.

De laatste reden waarom er soms geen Tsjechisch equivalent is, werd al gedeeltelijk besproken bij de fraseologismen in de groep 1 en 3A. Niet alle fraseologismen (met inbegrip van fraseologismen van Latijnse, Griekse en Bijbelse oorsprong) worden namelijk vast in alle talen. Als voorbeeld kan het gezegde *de bijl aan de wortel* dienen (zie opmerkingen bij nr. 39).

8.6 NEDERLANDS-TSJECHISCH BEELDWOORDENBOEK

Een bijlage van deze scriptie vormt het Nederlands-Tsjechisch beeldwoordenboek van de afgebeelde fraseologismen. Het dient niet alleen als een gedetailleerde taalkundige gids tot Bruegels spreekwoordenschilderij, maar vooral als een overzicht van de uitkomsten van de

contrastieve analyse. Bij het vergelijken van de Nederlandse fraseologismen met de afbeeldingen en hun Tsjechische equivalenten wordt men het duidelijkst bewust van verschillen tussen beide talen en culturen.

In gevallen waarin er voor een Nederlands fraseologisme meer Tsjechische varianten bestonden (d.w.z. bij de equivalentietypen 2 en 3A), werd in het woordenboek alleen de enige Tsjechische variant vermeld. De keuze was puur subjectief en was grotendeels gebaseerd op de studie van het schilderij zelf en de literatuur over het onderwerp van de scriptie. Het woordenlijst biedt dus geen definitieve versie van de Tsjechische equivalenten aan, maar stelt veeleer een van de mogelijke interpretaties voor. In het geval van de fraseologismen van het equivalentietype 3B bevat het woordenboek slechts hun letterlijke vertaling, gekenmerkt door het vraagteken ('?').

9 CONCLUSIE

Dit werk had in principe drie doelstellingen. Het eerste doel was de samenstelling van het Nederlandse corpus fraseologismen op het befaamde spreekwoordenschilderij van Pieter Bruegel. Vanwege het aantal verschillende interpretatielijsten was het nodig om zekere criteria op te stellen voor de fraseologismen die opgenomen werden in het corpus. Als basis voor de samenstelling van het corpus werd met name de interpretatielijst van J. Grauls gebruikt. Het finale Nederlandse corpus bevat 95 leden in de moderne vorm, samen met de verklaring van betekenis van de individuele fraseologismen en wordt in de scriptie verder gekarakteriseerd in termen van de distributie van verschillende typen fraseologismen op het schilderij, hun gebruik in de hedendaagse taal en hun betekenis.

De meerderheid van fraseologismen zijn zegswijzen en spreekwoorden, terwijl gezegden en idiomatische composita twee kleinere groepen vormen. Daarnaast komt er een vergelijking voor. De individuele fraseologismen zijn verbonden met elkaar vooral door de betekenis, omdat ze zich allemaal rond bepaalde thematische concepten concentreren (bv. luiheid, bedrog enz.). Ongeveer een derde van fraseologismen wordt nog steeds geregeld gebruikt in het Nederlands en een derde is totaal of bijna uit de taal verdwenen. Het lot van de rest van fraseologismen op het schilderij is onduidelijk.

Het tweede doel van de scriptie was de uitvoering van de Nederlands-Tsjechische contrastieve analyse van de afgebeelde fraseologismen, met als resultaat het Nederlands-Tsjechische woordenboek. 102 fraseologismen werden op basis van het equivalentiemodel van Van Overbeke in drie elementaire equivalentietypen onderverdeeld.

Het eerste equivalentietype wordt in dit werk ook een ‘eenvoudige leenvertaling’ genoemd en betreft vooral de oorspronkelijk Latijnse, Griekse of Bijbelse fraseologismen. Uit de analyse bleek echter dat de Tsjechische equivalenten soms meer dan ‘eenvoudige leenvertalingen’ waren van hun Nederlandse tegenhangers. Ondanks de gemeenschappelijke oorsprong kan de ultieme vorm van een fraseologisme variëren van taal tot taal, gaande uit de grammaticale en lexicale eigenschappen van de doeltaal in kwestie. Verder wordt door de analyse bewezen dat de grens tussen de individuele typen fraseologismen zoals spreekwoorden, zegswijzen en gezegden niet zo duidelijk is. Ook de vorm van fraseologismen kan soms misleidend zijn - er waren tijdens de analyse twee gevallen aangetroffen waarin de letterlijke Tsjechische vertaling van het Nederlandse fraseologisme een totaal andere betekenis had. Oon onder fraseologismen komen dus de zgn. ‘valse vrienden’ voor.

Het tweede equivalentietype betrof fraseologismen die door hun structuur overeenstemden met hun Nederlandse tegenhangers. In vergelijking met het eerste

equivalentietype vertoonden deze fraseologismen meer variabiliteit in de vorm. Vaak bestonden ze zowel in het Nederlands als het Tsjechisch in meerdere varianten, die van elkaar lexicaal verschilden, maar dezelfde isomorfie hadden. Voor een aantal Tsjechische fraseologismen was het vervolgens mogelijk om hun letterlijke equivalent terug te vinden in het Nederlands. Het lijkt dus dat tenminste sommige lexicale verschillen tussen Nederlandse en Tsjechische fraseologismen met dezelfde structuur veroorzaakt kunnen zijn door het feit dat één variant van het fraseologisme uit de ene taal verdwijnt, terwijl die variant in de andere taal bewaard wordt. Er bestaan echter meer factors die invloed hebben op de lexicale diversiteit van de individuele varianten van één fraseologisme in twee talen (bv. verschillende taalkundige verschijnsels als ‘contaminatie’ enz.). In de gevallen waarin de isomorfe structuur bij het tweede equivalentietype niet echt duidelijk was, kwamen verschillende stilistische en semantische onderscheiden voor tussen de Nederlandse en Tsjechische variant. In het algemeen hebben we vastgesteld dat de onderzochte Nederlandse fraseologismen in dit opzicht meer abstract en metaforisch waren dan hun Tsjechische tegenhangers.

Het derde equivalentietype werd in de analyse in twee subtypen opgesplitst. Voor de eerste groep fraseologismen werd een Tsjechische tegenhanger wel gevonden, maar het equivalent verschilde van het Nederlandse fraseologisme in een aantal opzichten, niet alleen qua structuur en lexicon, maar ook qua betekenis. Kenmerkend voor deze groep fraseologismen was vooral het gebrek aan isomorfe structuur en vervolgens ook de problematische vertaling in een andere taal.

Het tweede subtype (3B) betrof fraseologismen waarvoor geen equivalent gevonden werd in het Tsjechisch. Deze groep fraseologismen bevat zowel de gevallen met de duidelijke isomorfe structuur, als zonder de isomorfie. Het bestaan van de categorie 3B heeft betrekking tot de derde doelstelling van dit werk, nl. de bevestiging of ontkenning van de hypothese van de scriptie. De afwezigheid van het equivalent fraseologisme in de doeltaal kan door verschillende redenen veroorzaakt zijn, bv. kan een uitdrukking in de ene taal vast worden, terwijl in de andere niet. Ook kan een fraseologisme ontstaan op basis van de werkelijkheid die beperkt is tot een bepaald taalgebied (bv. Nederland of Tsjechië). De hypothese, dat er voor elk Nederlands fraseologisme een equivalent bestaat in het Tsjechisch, werd dus niet bevestigd, hoewel het totaal aantal fraseologismen zonder enkel Tsjechisch equivalent relatief klein is.

10 RESUMÉ

Cílem diplomové práce bylo provedení kontrastivní analýzy frazeologizmů na obraze Pietera Bruegela, *Nizozemská přísloví* (1559). Nizozemské frazeologizmy byly porovnány s jejich (potenciálními) českými ekvivalenty, přičemž cílem bylo zjistit semanticko-lexikální rozdíly a stanovit míru ekvivalence.

Teoretická část popisuje nejdůležitější české a nizozemské frazeologické a paremiologické zdroje, z nichž část byla použita jak při analýze frazeologizmů, tak při sestavování nizozemského korpusu. Důležitou kapitolou teoretické části je sekce věnovaná terminologii a definici frazeologické jednotky jako takové. Další oddíl představuje jazykové postupy, které byly v praktické části použity, tj. klasifikaci frazeologizmů F. Čermáka, dále pak kontrastivní analýzu jako jazykovou disciplínu a ekvivalenční model podle návrhu Van Overbeke, který především vychází ze studie lingvistů Geeraerts / Bakema. Poslední oddíl teoretické části se zabývá ikonografií frazeologizmů. Uvádí základní fakta o autorovi obrazu, o dílech, jimiž se inspiroval a o literatuře, která se studiem obrazu zabývá.

Praktická část se nejprve věnuje identifikaci frazeologizmů a stanovuje kritéria pro zahrnutí frazeologizmu do korpusu. Další dva oddíly se věnují formě, v níž byly frazeologizmy zaznamenány a jejich významu. Finální korpus obsahuje 95 členů a je dále charakterizován z hlediska použití frazeologizmů v současném jazyce, z hlediska distribuce různých typů frazeologizmů a také z hlediska jejich významu. Poslední část práce se zabývá samotnou kontrastivní analýzou.

Analýza prokázala, že zhruba čtvrtina nizozemských frazeologizmů má paralelní český ekvivalent, zatímco asi jedna třetina se s českými ekvivalenty shoduje ve své struktuře. U zbývajících částí frazeologizmů se zdá, že v češtině nemají žádný jasný ekvivalent. Pro více než 10% nizozemských frazeologizmů v korpusu nebyla nalezena vůbec žádná česká varianta. Hypotéza diplomové práce byla založena na tvrzení, že frazeologizmy typu přísloví, rčení apod. vycházejí z mimojazykových principů společných pro různé (evropské) jazykové kultury a tudíž by pro každý takový nizozemský frazeologizmus měl existovat určitý český ekvivalent. Tato hypotéza se nepotvrdila, přestože počet frazeologizmů, pro něž nebyl nalezený vůbec žádný ekvivalent, byl relativně malý. Výsledky analýzy nepřímě shrnuje nizozemsko-český slovníček frazeologizmů z obrazu, který tvoří přílohu této práce.

The aim of the diploma thesis was to conduct a contrastive analysis of idioms depicted in the painting by Pieter Bruegel, *Dutch proverbs* (1559). Dutch idioms were compared with their (possible) Czech equivalents, the objective being to identify semantic and lexical differences and to determine the level of equivalence.

The theoretical part describes the most important Czech and Dutch sources concerning phraseology and paremiology, some of which were used both in the analysis and for the compilation of the Dutch corpus. An important chapter of the theoretical part is devoted to terminology and the definition of a phraseological unit as such. The next section presents linguistic approaches that were used in the practical part, i.e. the classification of idioms by F. Čermák, the contrastive analysis as a linguistic discipline and the equivalency model by Van Overbeke, which is mainly based on the studies by Geeraerts / Bakema. The last chapter deals with the iconography of idioms. It presents the basic facts about the author of the painting, about the pieces of art, by which he was inspired and about the literature dealing with the studies of the painting.

The practical part focuses first on the identification of idioms and establishes criteria for the inclusion of an idiom in the corpus. The next two sections are devoted to the form and the meaning of idioms. The final corpus contains 95 members and is further characterized in terms of the use of idioms in the contemporary language, in terms of distribution of different types of idioms, and on the basis of their meaning. The last part of the thesis deals with the contrastive analysis itself.

The analysis showed that about a quarter of Dutch idioms had a parallel equivalent in Czech, whereas about one third were of an identical structure. For the rest of the idioms, there seemed to be no clear equivalent and more than 10% of Dutch idioms had no Czech equivalent at all. The hypothesis was based on the claim that idioms such as proverbs or sayings relate to extra linguistic principles that are common to different (European) language cultures; therefore, every Dutch idiom of that type should have a certain equivalent in Czech. The hypothesis was not confirmed, although the number of idioms, for which no equivalent at all was found, was relatively small. The results of the analysis are summed up in the Dutch-Czech dictionary of the depicted idioms, which forms one of the appendices of the thesis.

12 LITERATUURLIJST

PUBLICATIES

- ANDRIESSON, S. *Duytsche Adagia ofte Spreecwoorden*, Hilversum, Uitgeverij Verloren BV, 2003
vertaald door
MEADOW, M.A
FLEURKENS, A.C.G
met educatieve teksten
van HEEL, S.A.C.D VAN
ROODEBURG, H.
- BITTNEROVÁ, D. *Česká příslovi – Soudobý stav konce 20. století*, Praha, Karolinum, 2003
SCHINDLER, F.
- BURGER, H. *Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research*,
(DOBROVOL'SKIJ, D.,
KÜHN, P.,
NORRICK, N.R.,)
New York, De Gruyter, 2007
- COWIE, A.P *Phraseology: theory, analysis and applications*, Oxford, Oxford University Press, 2001
- COX, H.L. *Van Dale Spreekwoordenboek in zes talen*, Utrecht /Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 1994
- CRYSTAL, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language - 2nd edition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997
- CUNNINGHAM, L.S *Culture & Values: a survey of the humanities*, Vol.II, 6th. edition,
REICH, J.J. Boston, Cengage Learning, 2006
- ČERMÁK, F. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná / Czech and general phraseology*, Praha, Karolinum, 2007
- ČERMÁK, F. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné*, Praha,
HRONEK, J. Academia, 1988
MACHAČ, J.
- ČERMÁK, F. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné A - P (I)*, Praha,
HRONEK, J. Academia, 1994
MACHAČ, J.
- ČERMÁK, F. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné R - Ž (II)*,
HRONEK, J. Praha, Academia, 1994
MACHAČ, J.
- GRANGER, S. *Phraseology: An interdisciplinary perspective*, Amsterdam, John
MEUNIER, F. Benjamins Publishing Co., Amsterdam, 2008
- GRAULS, J. *Volkstaal en Volksleven in het werk van Pieter Bruegel*, N. V. Standaard boekhandel, Antwerpen - Amsterdam, 1957
- DEVISSCHER, H. *Bruegel*, Oostkamp, Stichting Kunstboek, 2006

- HOLLANDER, A. *Moving pictures*, New York, Alfred A. Knopf, Inc., 1989
- KLEIN, H.A. *Graphic Worlds of Peter Bruegel*, New York, Dover Publications, Inc., 1963
- LAAN, K. TER *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen*, Utrecht, Het Spectrum, 2003
- MARIJNISSEN, R.G. *Bruegel: Het volledig oeuvre*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1988
(RUYFFELAERE, P., CALSTER P. VAN, MEIJ, A.W.F.M)
- MEADOW, A. M. *Pieter Bruegel the Elder's Netherlandish Proverbs and the Practice of Rhetoric*, Zwolle, Waanders Publishers, 2002
- MIEDER, W. *Proverbs: a handbook*, Oxford, Greenwood Publishing Group, 2004
- MOLLAY, E. *Nederlands-Hongaars spreekwoordenboek met inleidende studies*, Néderlandisztikai Központ, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2000
- ROBERTS-JONES, P.en F. *Pieter Bruegel starší*, Praha, Slovart, 2003
(vertaald door Jurinová en Bedřichová)
- ROLLS, G. *Taking the proverbial: The psychology of proverbs and sayings*, Edinburgh, Chambers Harrap Publishers Ltd., 2007
- RUWIÉRE, J. DE LA *De Vlaamse schilderkunst in de XVe en XVIe eeuw*, Brussel, Artis, 1955
- VAN LEUVEN -ZWART, K. M. *Vertaalwetenschap: ontwikkelingen en perspectieven*, Bussum, Coutinho, 1992
- VERSTRATEN, L.P. *Vaste Verbindingen*, Utrecht, LEd, 1992

ARTIKELN / STUDIES

- BASEVSKA, I. *Searching for 'yesterday's man' - Connecting historical research and proverbial wisdom*, De Proverbio, n. 9/10, 1999
- BONTE, L. *Vlaanderen spreekt Bruegels: 'De spreekwoorden van Bruegel nog altijd actueel'*, De Standaard, 10 augustus 2005
- GEERAERTS D. BAKEMA, P. *De Prismatische Semantiek van Idiomen en Composita*, Leuvense Bijdragen, n. 82, 1993
- GESTEL, F.CH. VAN *De omschrijving van spreekwoord, zegwijze, uitdrukking en gezegde*, Taalkunde in artikelen, Groningen, 1968
- HAZELZET, K. *Men moet zich krommen...*, Kunstschrift, n. 2, 2006

- KERREBIJN, K.F. *Spreekwoorden op een onbekend Hainhofer speelbord uit de 17e eeuw*, Volkskunde, n. 103, 2002
- MIEDER, W. *"The only good indian is a dead indian" History and meaning of a proverbial stereotype*, De Proverbio, n.1, 1995
- OOSTERHOF, A. *De idiomaticiteit van spreekwoorden*, Over Taal, Jaargang 46, n. 3, 2007
- REINSMA, R. *Zo oud als de weg naar kralingen - hebben Nederlandse spreekwoorden en uitdrukkingen toekomst?*, Onze Taal, Jaargang 75, n. 7/8, 2006
- SANDERS, E. *"Hij heeft buiten den pot gep..." De kuisheidspuntjes in het grotste Nederlandse spreekwoordenboek*, Onze Taal, n. 9, 2005
- SING, CH. S. *Hitting the nose on the head - Fixedness and Variability of English idioms*, LA gym - paper for the junior seminar, 2004/2005
- WILMOTS, J. *De bloemlezing Pieter Bruegel de Oude en het childerij 'De Nederlandse spreekwoorden'*, 9 augustus 2007
- ZÁBRANSKÁ, H. *Aktualizovaná frazeologie v knize Vytautase V. Landsbergise Rudnosiuko Istorijos*, bakalářská práce, Masarykova univerzita Brno, 2007

INTERNET BRONNEN

DBNL

- DRESEN-COENDERS, L. *Het verbond van heks en duivel, Een waandenkbeeld aan het begin van de moderne tijd als symptoom van een veranderende situatie van de vrouw en als middel tot hervorming der zeden*, 1983
<<http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=dres005verb01>>
- GRAULS, J. *Een nog niet verklaard Vlaamsch spreekwoord van Pieter Bruegel De bloksleeper en den blok sleepen*, 1934
<http://www.dbnl.nl/tekst/_taa011193401_01/_taa011193401_01_0026.php>
- HARREBOMÉE, P.J. *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal*, 1858-1862
<http://www.dbnl.org/tekst/harr001spre01_01/>
- KLIMASZEVSKA, Z. *Verbale fraseologie van het Nederlands*, 1988
<http://www.dbnl.org/tekst/_han001198801_01/index.htm>
- KOENRAADS, E. *Idiomatische uitdrukkingen in tweetalige woordenboeken. Een vergelijkend onderzoek Nederlands-Italiaans*
<http://www.dbnl.org/tekst/_han001200301_01/_han001200301_01_0034.php>
- STOETT, F.A. *Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden*, 1923-25
<http://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/>

- TIMMAN, Y. *Idioom: Meer dan het zout in de pap (De didactiek van idioom in het vreemde-talenonderwijs)*, 1992
<http://www.dbnl.org/tekst/_han001199101_01/_han001199101_01_0007.php>
- VERDAM, J. *Uit de geschiedenis der Nederlandsche taal: Spreekwoorden onzer taal*, 1923
<http://www.dbnl.org/tekst/verd003uitd01_01/index.htm>

WEBPAGINA'S

- Bible online - český ekumenický překlad, bible kralická*, 19/06/2010
<<http://www.biblenet.cz>>
- Digitální knihovna - České sněmy*, 19/06/2010
<<http://www.psp.cz>>
- Engels idioom: uitdrukkingen van 'Coals' tot 'difference'*, 19/07/2010
<<http://educatie-en-school.infonu.nl>>
- Europhras, European Society of Phraseology*, 28/04/2009
<<http://www.europhras.org/>>
- Časopis Český lid I - Přísloví a pořekadla*, 20/04/2009
<<http://tyfoza.no-ip.com/ceskylid/html/knihy/ceskylid01/texty/0298-0596.htm>>
- Česká přísloví a citáty*, 12/06/2009
<<http://prislovi.citaty.net/ceska-prislovi>>
- Česká rčení*, 12/06/2009
<www.rceni.cz>
- Český Jazyk, Životopisy - Matěj Josef Sychra*, 30/04/2009
<<http://www.cesky-jazyk.cz/zivotopisy/matej-josef-sychra.html>>
- Onze Taal, Spreekwoord, zegswijze of gezegde?*, 20/04/2009
<<http://www.onzetaal.nl/advies/spreekwoord.php>>
- Phraseology, A Select Bibliography*, 20/04/2009
<<http://www.euralex.org/bibweb/phrbibhe.htm>>
- Slovník synonym*, 10/06/2009
<www.slovník-synonym.cz>
- Scheepvaart en visserij in de 17de en 18de eeuw*, 16/04/2009
<<http://www.bertsgeschiedenis.nl/nieuwe%20geschiedenis/17e%20eeuw/eeuw17scheepvaart.html>>
- World Lingo, Isomorfie*, 12/07/2009
<<http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/nl/Isomorphism>>

ANDERE ELECTRONISCHE BRONNEN

- BORMS, A.G.J.M *Centsprenten*, 2001-2010
<<http://www.hetoudekinderboek.nl/>>

- CHALOUPKA, O. *Slovník české literatury*, Brno, Centa, 2005
<<http://books.google.cz/books>>
- KOMENSKÝ, J.A. *Prísloví čili Moudrost starých předkův za zrcadlo vystavená potomkům*, 17e eeuw
<<http://jlswbs.files.wordpress.com/2008/02/jakprisl.pdf>>
- MEYER, M. DE *De volks- en kinderprent in de nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw*, Uitgeverijsmij N.V. Standaard-boekhandel, Antwerpen - Amsterdam, 1962
<www.hetoudekinderboek.nl>
- ŠACH, J. *Česká fraseologie. Sestavena zvláště v prospěch studujících na školách gymnasiálních reálních z nejvýtečnějších spisovatelů od nejstarší doby až do Komenského*, 1862
<<http://books.google.cz/books>>

ENCYCLOPEDIËN / WOORDENBOEKEN

- CAL *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, Cambridge University Press, 2009
- CEL *The Cambridge Encyclopedia of Language* - second edition, Crystal, D., Cambridge, Cambridge University Press, 1997
- NASCS *Nový akademický slovník cizích slov*, Kraus, J. a kol., Akademia, 2005
- NTW *Nizozemsko český slovník, (Woordenboek Nederlands-Tsjechisch)*, Čermák, F., Hrnčířová, Z., LEDA, 2000
- TNW *Česko nizozemský slovník (Woordenboek Tsjechisch-Nederlands)*, Máčelová-Van Den Broecke, E. en Spěváková, D., LEDA, 2005
- VDG *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal* - versie 1.0 Plus, Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie BV, 2000
- VDS H.L.COX: *Van Dale Spreekwoordenboek in zes talen*, Utrecht/Antwerpen, 1994

AFBEELDINGEN EN APPENDICES

- Appendix 1* gekleurde reproductie van het schilderij afkomstig uit *Pieter Bruegel starší* (Praha, Slovart, 2003) van Roberts-Jones P. en F.
- Appendix 2* gebaseerd op de contourafbeelding van F. Nijs
<<http://users.telenet.be/FransNijs/Beelden/Spreekwoorden%20Brueghel%20met%20n u mmers.jpg>>
- Afb. 1* Šach, J., *Česká fraseologie. Sestavena zvláště v prospěch studujících na školách gymnasiálních reálních z nejvýtečnějších spisovatelů od nejstarší doby až do Komenského*, 1862
<<http://books.google.cz/books>>

Detail-afbeeldingen Meadow, M.A., *Pieter Bruegel the Elder's Netherlandish Proverbs and the Practice of Rhetoric* (Zwolle, Waanders Publishers, 2002)
(*Afb. 2, 3, 4, 6, 7a,b* + *Appendix 3*)

Afb. 5

Lada, J. *Ilustrovaná frazeologie* (Máj, 1924)

<<http://www.google.cz/images?hl=cs&q=Lada%20frazeeologie&um=1&ie=UTF8&source=og&sa=N&tab=wi>>

APPENDICES

Appendix 1: *Nederlandse spreekwoorden (1559)*

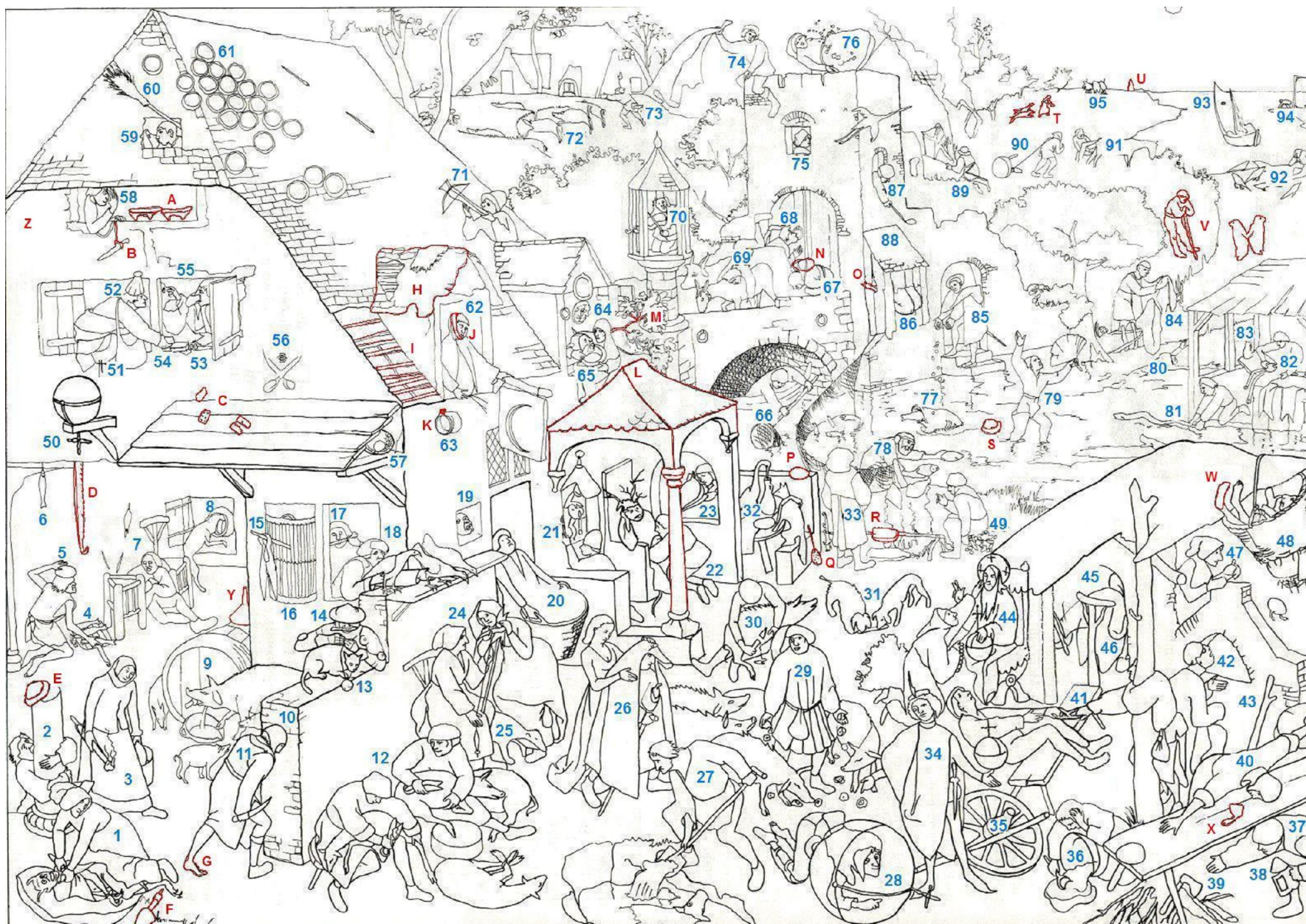
Appendix 2: Contour afbeelding *Nederlandse spreekwoorden*

Appendix 3: Klein beeldwoordenboek: Nederlands - Tsjechisch

APPENDIX 1 *Nederlandse spreekwoorden (1559)*

APPENDIX 2 *Contourafbeelding Nederlandse spreekwoorden*

APPENDIX 3 KLEIN BEELDWOORDENBOEK: NEDERLANDS-TSJECHISCH

1. **Zij zou de duivel op een kussen binden.**
Nebojí se ani d'ábla.

2. **een pilaarbijter**
svíčková bába

3. **vuur in de ene hand dragen en water in de andere**
Jednou rukou hladí, druhou škrábe.

4. **de haring braden om de kuit**
(?) *péct sledě kvůli jikrám*

5. **het deksel op de kop krijgen**
Kdo chce příliš mnoho, nemívá nic.

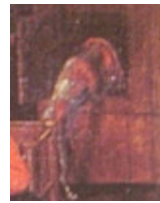
6. **De haring hangt aan zijn eigen kiew.**
Co si kdo nadrobí, to si také sní.

7. **tussen twee stoelen in de as zitten**
Kdo na dvou stolicích sedí, snadno mezi nimi na zem padne.

8. **de hond in de pot vinden**
najít hnízdo prázdné

9. **De zeug trekt de tap uit.**
(?) *Prase sud naráží.*

10. **met het hoofd tegen de muur lopen**
jít hlavou proti zdi

11. **iemand in het harnas jagen**
pěnit někomu krev

12. **De ene scheert schapen, de andere varkens.**
Ten drží rožeň, onen jí pečeni.

13. de kat de bel aanbinden
(?) přivázat kočce zvoneček

14. tot de tanden gewapend
po zuby ozbrojený

15. Daar hangt de schaar uit.
Tam tě vezmou na hůl.

16. een lichtekooi
lehká holka

17. aan een been knagen
brát si něco k srdci

18. een hennetaster
a) *podpantofel*
b) (?) ten, kdo osahává slípky

19. uit twee monden spreken
v ústech med a v srdci med

20. Hij draagt de dag met manden uit.
Vodu do síta nabírá.

21. een kaars voor de duivel branden
zapálit někomu svíčku

22. bij de duivel te biecht gaan
obrátit se na toho pravého

23. een oorblazer
nactiutrhač

24. De ene rokkent wat de andere spint.
(?) Jeden navíjí, co druhý spřádá.

25. Zie, dat daar geen zwarte hond tussen komt.
(?) Ať se tam nedostane černý pes.

26. Zij hangt haar man de blauwe huik om.
Nasazuje mu parohy.

27. Als het kalf verdronken is, dempt men de put.
Pozdě chlév zavíráti, když krávy pokradli.

28. Men moet zich krommen om door de wereld te komen.
(?) Člověk se musí shrbit, aby prošel světem.

29. rozen voor de zwijnen gooien
házet perly sviním

30. Het varken is door de buik gestoken.
Je to hotová věc.

31. twee honden aan één been
dva kohouti na jednom smetišti

32. De vos en de kraan hebben elkaar te gast.
Trefil kupec na kramáře.

33. Zijn vuur is uitgepist.
Je na dně.

34. Hij laat de wereld op zijn duim draaien.
Svět mu leží u nohou.

35. een spaak in het wiel steken
zkřížit plány

36. De pap is gestort.
Mléko je rozlito.

37. Hij zoekt het bijltje.
Dělá kličky.

38. een lantaarn zonder licht
(?) lucerna bez světla

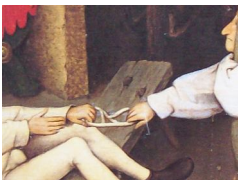
39. de bijl aan de wortel
(?) sekera na kořeni

40. Hij weet nauwelijks van 't ene brood
tot 't andere te geraken.
Žije z ruky do huby.

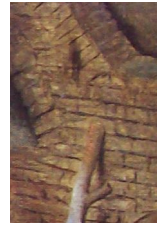
41. om het langste eind trekken
bejt v sedle

42. tegen een oven gapen
chtít pohnout horou

43. de paal door de oven steken
přijít na buben

44. Ons Heer een vlassen baard aandoen
hrát si na svatouška

45. Niemand zoekt de andere in de oven,
of hij heeft het is er zelf in geweest.
Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá.

46. in zijn eigen licht zitten
šlapat si po štěstí

47. Zij raapt het kippenei en laat het ganzenei lopen.
(?) Vezme slepičí vejce, a to husí nechá běžet.

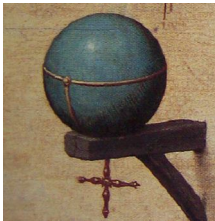
48. door de mand vallen
zlomit si (na něčem) vaz

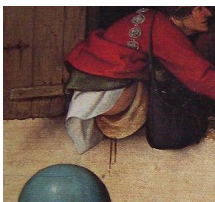
49. op hete kolen zitten
být jako na trní

50. de verkeerde wereld
převrácený / zvrácený svět

51. op de wereld schijten
srát na svět

52. onder het mes zitten
mít nůž na krku

53. De teerling is geworpen.
Kostky jsou vrženy.

54. De gekken trekken de kaart.
Bláznům štěstí přeje.

55. iemand bij de neus leiden
vodit někoho za nos

56. door het oog van de schaar halen
brát na hůl

57. een nestei
zadní kolečka

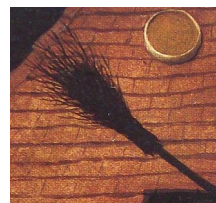
58. door de vingers zien
přimhouřit oči

59. onder de bezem getrouwd zijn
žít na hromádce

60. de bezem uitsteken
(?) vystrčit koště

61. Daar zijn de daken met vlaaien bedekt.
Tam lítají pečení holubi přímo do huby.

62. tegen de maan pissen
čurat proti větru

63. buiten de pot pissen
a) *dělat voloviny*
b) *házet za voj*

64. twee hoofden onder één kaproen
být s někým jedna ruka

65. gekscheren
dělat si z někoho blázny

66. achter het net vissen
před sákem ryby lovit

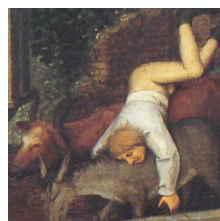
67. zijn gat aan poort vegen
je mu to u zadku

68. Hij kust de ring.
a) *Je zamilovaný až po uši.*
b) *Dostal košem.*

69. van de os op de ezel springen
a) *přesedlat z koně na osla*
b) *skákat od jednoho k druhému*

70. op de kaak spelen
kouřit něco za pět prstů

71. al zijn pijlen verschieten
vystřelit všechny patrony

72. Waar het hek open is,
lopen de varkens in het koren.
Kocour není doma, myši mají pré.

73. Hij loopt alsof hij het vuur in zijn aars had.
Utíká, jako by mu koudel u zadku hořela.

74. de huik naar de wind hangen
Kam vítr, tam plášť.

75. Zij kijkt naar de ooievaar.
Kouká do prázdna.

76. pluimen werpen in de wind
nosit dříví do lesa

77. Grote vissen eten de kleine.
Velké ryby požívají malé.

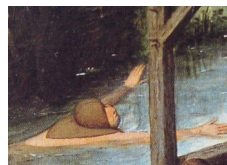
78. een spiering uitwerpen
om een kabeljauw te vangen
chtít za málo práce hodně muziky

79. Hij kan de zon niet in het water zien schijnen.
Myslí, že jemu samému slunce svítí.

80. tegen de stroom op zwemmen
plavat proti proudu

81. een aal bij de staart hebben
ouhoře za ocas držet

82. Het is goed riemen snijden
van andermans leer.
Z cizí kůže snadno široký řemen krájet.

83. De kruik gaat zolang te water tot hij barst.
Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

84. de kap over de haag gooien
pověsit řemeslo na hřebík

85. geld in het water gooien
házet peníze de větru

86. in één gat schijten
jíst (s někým) z jedné mísy

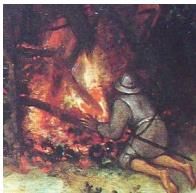
87. vliegen te vangen
chytat lelky

88. twee vliegen in één klap slaan
zabít dvě mouchy jednou ranou

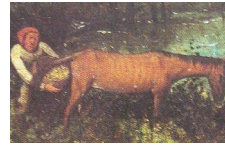
**89. Hem is 't evenveel, wiens huis er brandt,
als hij zich maar bij de kolen warmt.**
(?) Je mu jedno, či dům hoří, jen když se na
uhlících zahřeje.

90. een bloksleper
a) *bejt dřič*
b) *podpantofel*
c) *ponižený služebníček*

91. Paardenkeutels zijn geen vijgen.
(?) Kobylince nejsou fíky.

92. de ganzen te hoeden
ve strništi ryby lovit

93. een oogje in het zeil houden
mít oči na stopkách

94. Hij beschijnt de galg.
a) *Zraje pro šibenici.*
b) *Je mu to volný.*

**95. Als de ene blinde de andere leidt,
vallen ze beiden in de gracht.**
Když vede slepý slepého, oba spadnou do jámy.

